

Mottaker
Offentlighet

Deres ref.:

Vår ref.: 2014/0192-153

Saksbehandler: Line Skorpa Nygaard
Saksansvarlig: Hanne Dahl Amundsen

Dato: 04.09.2017

Vedtak V2017-21 - Offentlig versjon - El Proffen AS/Ep Contracting AS – Lysteknikk Elektroentreprenør AS – Elektro Nettverk Service AS – Arkel Asker og Bærum AS – Hoel Elektro AS – Røa Elektriske AS - ileggelse av overtredelsesgebyr - krrl § 29 jf § 10

1 Sakens bakgrunn

1.1 Oversikt

- (1) Konkurransetilsynet viser til varsel om ileggelse av overtredelsesgebyr 16. mars 2016, Lysteknikk AS og Elektro Nettverk Service AS sine merknader til varselet 23. mai 2016 og El Proffen AS/EP Contracting AS, Arkel Asker og Bærum AS, Hoel Elektro AS og Røa Elektriske AS sine merknader til varselet 25. mai 2016, samt til øvrig korrespondanse og kontakt i saken.
- (2) Saken gjelder brudd på konkurranseloven¹ § 10 i form av samarbeid i en anbudskonkurranse utlyst av Undervisningsbygg Oslo KF (heretter "Undervisningsbygg") 24. mars 2014.
- (3) Konkurransetilsynet har funnet det bevist med klar sannsynlighetsovervekt at El Proffen AS/EP Contracting AS, Lysteknikk Elektroentreprenør AS, Elektro Nettverk Service AS, Arkel Asker og Bærum AS, Hoel Elektro AS og Røa Elektriske AS har deltatt i et ulovlig anbudssamarbeid i en offentlig anbudskonkurranse utlyst av Undervisningsbygg og i den forbindelse utvekslet priser og annen konkurransesensitiv informasjon gjennom e-postkorrespondanse og i telefonmøte.
- (4) Anbudskonkurransen gjaldt inngåelse av rammeavtaler om kjøp av elektrotjenester knyttet til vedlikehold og reparasjon av Undervisningsbygg sine skolebygg i Oslo kommune. Samarbeidet bestod i at fem av totalt 13 aktører som deltok i anbudskonkurransen samordnet sine priser før innlevering av tilbud.
- (5) Konkurransetilsynet finner at samarbeidet, herunder utvekslingen av priser og annen konkurransesensitiv informasjon, har hatt til formål å hindre, innskrenke eller vri konkurransen i strid med konkurranseloven § 10.
- (6) Konkurransetilsynet har i medhold av konkurranseloven § 29, jf. § 10 besluttet å ilegge El Proffen AS/Ep Contracting AS et samlet overtredelsesgebyr på 2 500 000 kroner, Lysteknikk Elektroentreprenør AS et samlet overtredelsesgebyr på 4 500 000 kroner, Elektro Nettverk

¹ Lov 5. mars 2004 nr. 12 om konkurranse mellom foretak og kontroll med foretakssammenslutninger.

Service AS et samlet overtredelsesgebyr på 4 500 000 kroner, Arkel Asker og Bærum AS et samlet overtredelsesgebyr på 3 290 000 kroner, Hoel Elektro AS et samlet overtredelsesgebyr på 1 290 000 kroner og Røa Elektriske AS et samlet overtredelsesgebyr på 2 450 000 kroner.

1.2 Nærmere om partene

1.2.1 EP Contracting AS og El Proffen AS

- (7) EP Contracting AS (heretter "EPC") ble stiftet i 2012.² Selskapet er et heleid datterselskap av El Proffen AS (heretter "El Proffen"), og de to selskapene har felles hovedkontor i Kristiansand. EPC har ingen egne ansatte, men leier inn arbeidskraft fra El Proffen.³
- (8) EPC sitt vedtektsfestede formål er "*inngåelse og gjennomføring av samarbeidsavtaler og entrepriser oppdrag innen elektro og andre tekniske fagområder, samt deltakelse i andre selskaper med lignende formål.*"⁴
- (9) Fra 2013 til 2015 besto styret i EPC av Nils Sund som styreleder og Arne Fjell som nestleder, samt styremedlemmene Sten Rune Pettersen, Knut Prestegård og Andre Forbregd. Varamedlemmer var Arne Kolstad og Erik Stenumgaard.
- (10) EP2 har vært innleid daglig leder siden EPC ble stiftet i 2012.
- (11) Årsregnskapet til EPC for 2016 viser en omsetning på 20 575 000 kroner og i 2014 var omsetningen 7 065 000 kroner.⁵
- (12) El Proffen⁶ eier 100 prosent av aksjene i EPC. El Proffen startet, ifølge egne hjemmesider, som et markedskonsept i 1995. Selskapet ble etablert som et aksjeselskap i 2000, og eies fullt ut av medlemmene. El Proffen kaller seg "*Norges største elektrikerkjede*".
- (13) El Proffen har ifølge hjemmesiden 176 medlemsbedrifter over hele Norge.⁷ Kjeden henvender seg både til private kunder og til næringskunder. El Proffen forhandler blant annet felles innkjøpsavtaler med grossister og leverandører på over en milliard kroner.⁸ Kjedekontoret ligger i Kristiansand, og selskapet har elleve ansatte.⁹
- (14) El Proffen skal etter medlemsavtalen motta [REDACTED]

¹⁰

Vedlegg 1 Medlemsavtale i El Proffen av 23. mai 2013.

- (15) El Proffens vedtektsfestede formål er å "*organisere kjededrift for elektroentreprenører gjennom betegnelsen EL-Proffen, og på basis av dette legge til rette innkjøpsordninger samt egen produksjon og import. Videre skal El-Proffen drive verdiøkende aktiviteter gjennom kompetansebygging, effektivisering og markedsføring av kjeden, til beste for eierne og kjedens medlemmer. Selskapet kan delta i andre selskaper med lignende formål samt investere i fast eiendom.*"¹¹
- (16) Fra 2013 til 2015 besto styret i El Proffen av Nils Sund som styreleder, Arne Fjell som nestleder, samt styremedlemmene Sten Rune Pettersen, Knut Prestegård og Andre Forbregd. Varamedlemmer var Arne Kolstad og Erik Stenumgaard.
- (17) EP2 har vært daglig leder i El Proffen siden 2012.

² Organisasjonsnummer 998 210 135, forretningsadresse Ægirs vei 10b, 4632 Kristiansand.

³ Opplysninger om ansatte og adresse hentet fra www.proff.no 16. februar 2017. Se også Vedlegg 65 for forklaringsopptak med EP2 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 23.

⁴ Nøkkelopplysninger fra Enhetsregisteret, Brønnøysundregistrene.

⁵ Årsregnskap hentet fra Brønnøysundregistrene.

⁶ Organisasjonsnummer 982 129 729, forretningsadresse Ægirs vei 10b, 4632 Kristiansand.

⁷ Per 13. juli 2017.

⁸ Opplysninger hentet fra www.elproffen.no/om-oss 16. februar 2017.

⁹ Opplysninger om ansatte hentet fra www.proff.no 16. februar 2017.

¹⁰ Se medlemsavtale for El Proffen av 23. mai 2013, punkt 7.

¹¹ Nøkkelopplysninger fra Enhetsregisteret, Brønnøysundregistrene.

- (18) Årsregnskapet til El Proffen for 2016 viser en omsetning på 48 731 000 kroner og i 2014 var omsetningen 40 563 000 kroner.¹²
- (19) El Proffen er registrert med et stort antall aksjeeiere, der de største aksjeeierne er Ryfylke Elektro AS¹³ og Elektrisk AS¹⁴ med eierandeler på tre prosent hver.¹⁵
- (20) El Proffen eier også 100 prosent av aksjene i Ep Engros AS,¹⁶ Betek Norge AS¹⁷ og Ep X AS.¹⁸ Ep Engros AS hadde i 2016 en omsetning på 1 021 707 000 kroner og i 2014 var omsetningen 900 262 000 kroner, mens Betek Norge AS hadde en omsetning i 2016 på 27 011 000 kroner og i 2014 var omsetningen 19 421 000 kroner.¹⁹ Ep X AS hadde ingen omsetning i 2016 eller i 2014.²⁰
- (21) Det følger av dette at El Proffen med datterselskaper hadde en omsetning på til sammen 1 118 024 000 kroner i 2016 og til sammen 967 311 000 kroner i 2014.

1.2.2 Lysteknikk Elektroentreprenør AS

- (22) Lysteknikk Elektroentreprenør AS (heretter "Lysteknikk") ble stiftet i 1994.²¹ Selskapet hadde 86 ansatte i 2015 og 75 ansatte i 2014, og hovedkontoret er lokalisert på Skullerud i Oslo.²² Lysteknikk er medlem i El Proffen-kjeden.
- (23) Lysteknikk er ifølge hjemmesiden en totalleverandør av elektroarbeid,²³ og har som vedtektsfestet formål å drive "*Elektrisk installasjon- og servicevirksomhet, handel og konsulenttjenester, samt hva som står i forbindelse. Selskapet kan også delta i annen virksomhet ved aksjetegning eller på annen måte*".²⁴ Selskapet har virksomhet i Oslo og Akershus, og har flere løpende rammeavtaler med både offentlige og private institusjoner.
- (24) L2 har vært daglig leder i Lysteknikk siden 2010.
- (25) Selskapet har tre aksjeeiere, hvorav Rh Management AS²⁵ eier 42 prosent, Juri Holding AS²⁶ eier 29 prosent, og Mfh Holding AS²⁷ eier 29 prosent av aksjene.
- (26) Årsregnskapet til Lysteknikk for 2016 viste en omsetning på 180 754 000 kroner og i 2014 var omsetningen 124 529 000 kroner.²⁸

1.2.3 Elektro Nettverk Service AS

- (27) Elektro Nettverk Service AS (heretter "ENS") ble stiftet i 2003.²⁹ Selskapet hadde 35 ansatte både i 2015 og i 2014, og hovedkontoret ligger på Helsfyr i Oslo.³⁰ ENS er medlem i El Proffen-kjeden.

¹² Årsregnskap hentet fra Brønnøysundregistrene.

¹³ Organisasjonsnummer 987 814 136, forretningsadresse Kyrkjegata 10, 4200 Sauda.

¹⁴ Organisasjonsnummer 970 994 149, forretningsadresse Bygg f4 Sandakerveien 24d, 0473 Oslo.

¹⁵ Aksjeeierliste hentet fra www.proff.no, sist oppdatert i 2014.

¹⁶ Organisasjonsnummer 892 014 922, Ægirs vei 10b, 4632 Kristiansand. Årsregnskapet er hentet fra Brønnøysundregistrene.

¹⁷ Organisasjonsnummer 980 832 481, Ægirs vei 10b, 4632 Kristiansand. Årsregnskapet er hentet fra Brønnøysundregistrene.

¹⁸ Organisasjonsnummer 999 054 986, forretningsadresse co/El Proffen AS, Ægirs vei 10b, 4632 Kristiansand. Årsregnskap hentet fra Brønnøysundregistrene.

¹⁹ Årsregnskap hentet fra Brønnøysundregistrene.

²⁰ Årsregnskap hentet fra Brønnøysundregistrene.

²¹ Organisasjonsnummer 995 971 135, forretningsadresse Olaf Helsets vei 8, 0694 Oslo.

²² Opplysninger om ansatte og adresse hentet fra www.proff.no 16. februar 2017.

²³ Opplysninger hentet fra <http://www.lysteknikk.no/om-lysteknikk/>, 18. februar 2016.

²⁴ Nøkkelopplysninger fra Enhetsregisteret, Brønnøysundregistrene.

²⁵ Organisasjonsnummer 989 134 612, forretningsadresse Bekkelagsterrassen 4d, 1177 Oslo.

²⁶ Organisasjonsnummer 989 086 499, forretningsadresse Symreveien 3b, 1182 Oslo.

²⁷ Organisasjonsnummer 989 134 728, forretningsadresse Rosendalsveien 18c, 1166 Oslo.

²⁸ Årsregnskap hentet fra Brønnøysundregistrene.

²⁹ Organisasjonsnummer 985 586 284, forretningsadresse Strømsveien 131, 0663 Oslo.

³⁰ Opplysninger om ansatte og hovedkontor hentet fra foretakets årsberetninger.

- (28) Selskapet er en totalleverandør av elektro-, tele- og datainstallasjoner, og har som vedtektsfestet formål å drive "*Serviceoppdrag/kontrakter, termofotografering, svakstrømsprosjekter, intern kontroll, handel samt alt hva derved står i forbindelse.*"³¹ Ifølge selskapets hjemmeside deltar de i anbudskonkurranser og leverer elektroinstallasjoner til bedrifter, offentlige etater og private kunder.³²
- (29) E1 har vært daglig leder siden 2003.
- (30) Selskapet har åtte aksjeeiere, hvorav Billing AS³³ er den største aksjeeieren med 30,46 prosent av aksjene.³⁴
- (31) Årsregnskapet til ENS for 2016 viste en omsetning på 62 232 000 kroner og i 2014 var omsetningen 49 910 000 kroner.³⁵

1.2.4 Arkel Asker og Bærum AS

- (32) Arkel Asker og Bærum AS (heretter "Arkel") ble stiftet i 1989.³⁶ Selskapet hadde 21 ansatte i 2015 og 24 ansatte i 2014, og har hovedkontor på Hvalstad i Asker.³⁷ Arkel er medlem i El Proffen-kjeden.
- (33) Selskapet har som vedtektsfestet formål "*elektroinstallasjon, konsulentvirksomhet, salg av utstyr og materiell.*"³⁸ Ifølge hjemmesiden til Arkel tar selskapet alle typer oppdrag.³⁹
- (34) A1 har vært daglig leder siden 2005.
- (35) Selskapet har fem aksjeeiere, hvorav Reinsjøen AS,⁴⁰ Flentoppen AS,⁴¹ El-Rg AS⁴² og Snuffeldyret AS⁴³ eier 23,75 prosent av aksjene hver, og Stian Aamodt eier fem prosent.⁴⁴
- (36) Årsregnskapet til Arkel for 2016 viste en omsetning på 32 935 000 kroner, mens omsetningen i 2014 var 35 709 000 kroner.⁴⁵

1.2.5 Hoel Elektro AS

- (37) Hoel Elektro AS (heretter "Hoel Elektro") ble stiftet i 1974.⁴⁶ Selskapet hadde 14 ansatte i 2015 og tolv ansatte i 2014, med kontorer på Løren i Oslo. Frem til 31. desember 2014 var selskapets hovedkontor ved St. Hanshaugen i Oslo.⁴⁷ Hoel Elektro er medlem i El Proffen-kjeden.
- (38) Selskapet er en totalleverandør av elektroinstallasjoner, og tilbyr blant annet serviceoppdrag, rehabilitering og nybygg. Hoel Elektros vedtektsfestede formål er "*Elektrisk installasjonsvirksomhet, samt handel og alt hva dermed står i forbindelse.*"⁴⁸ Hoel Elektro betjener ifølge hjemmesiden både bedriftsmarkedet, offentlig sektor og private kunder. De tilbyr også rammeavtaler for serviceoppdrag til blant annet offentlig sektor.⁴⁹
- (39) H1 har vært daglig leder siden 2003.

³¹ Nøkkelopplysninger fra Enhetsregisteret, Brønnøysundregistrene.

³² Opplysninger hentet fra <http://www.elektronettverk.no/vare-tjenester/>, 18. februar 2016.

³³ Organisasjonsnummer 999 589 537, forretningsadresse Åsveien 70, 1448 Drøbak.

³⁴ Aksjeeierliste hentet fra www.proff.no, sist oppdatert i 2014.

³⁵ Årsregnskap hentet fra Brønnøysundregistrene.

³⁶ Organisasjonsnummer 952 170 570, forretningsadresse Ravnsborgveien 56, 1395 Hvalstad.

³⁷ Opplysninger om ansatte og hovedkontor hentet fra foretakets årsberetninger i Brønnøysundregistrene.

³⁸ Nøkkelopplysninger fra Enhetsregisteret, Brønnøysundregistrene.

³⁹ Opplysninger hentet fra <http://asker.arkel.no/78177/>, 2. februar 2016.

⁴⁰ Organisasjonsnummer 989 238 477, forretningsadresse Ståvihagen 19b, 1339 Vøyenenga.

⁴¹ Organisasjonsnummer 989 237 950, forretningsadresse Nedre Topphaug 59, 1353 Bærums Verk.

⁴² Organisasjonsnummer 989 238 353, forretningsadresse Løvhaugen 29c, 1389 Heggedal.

⁴³ Organisasjonsnummer 989 238 698, forretningsadresse Kjennerudveien 51, 3420 Lierskogen.

⁴⁴ Aksjeeierliste hentet fra www.proff.no, sist oppdatert i 2014.

⁴⁵ Årsregnskap hentet fra Brønnøysundregistrene.

⁴⁶ Organisasjonsnummer 930 884 820, forretningsadresse Frydenbergveien 48, 0575 Oslo.

⁴⁷ Opplysninger om ansatte og hovedkontor hentet fra foretakets årsberetninger i Brønnøysundregistrene.

⁴⁸ Nøkkelopplysninger fra Enhetsregisteret, Brønnøysundregistrene.

⁴⁹ Opplysninger hentet fra <http://www.hoelelektro.no/om-hoel-elektro/>, 16. februar 2017.

- (40) Selskapet har tre aksjeeiere, hvorav Trond Kjøstre eier 35 prosent, H1 eier 35 prosent, og Thrine Helen Hoel eier 30 prosent av aksjene.⁵⁰
- (41) Årsregnskapet til Hoel Elektro for 2016 viste en omsetning på 16 818 000 kroner og i 2014 var omsetningen 12 971 000 kroner.⁵¹

1.2.6 Røa Elektriske AS

- (42) Røa Elektriske AS (heretter "Røa") ble stiftet i 2001.⁵² Selskapet hadde 26 ansatte i 2015 og 24 ansatte i 2014, med hovedkontor på Røa i Oslo.⁵³ Røa er medlem i El Proffen-kjeden.
- (43) Selskapet utfører ifølge hjemmesiden både små og store installasjoner, og leverer elektro-, tele- og dataprodukter/løsninger til både bedrifter og private. De tilbyr også rammeavtaler for serviceoppdrag.⁵⁴ Røas vedtektsfestede formål er "*salg/markedsføring, prosjektering, installasjon og service av elektro, tele, svakstrøm og data relaterte produkter, systemer og løsninger.*"⁵⁵
- (44) R1 har vært daglig leder siden 2001.
- (45) Selskapet har to aksjeeiere, Nordmarka Invest AS⁵⁶ som eier 95 prosent og Henning Nordbø som eier fem prosent av aksjene.⁵⁷
- (46) Årsregnskapet til Røa for 2016 viste en omsetning på 32 585 000 og i 2014 var omsetningen 24 515 000 kroner.⁵⁸

1.3 Om elektroinstallasjon

- (47) Elektroinstallasjon omfatter generelt installering av elektriske anlegg i alle typer bygninger og anlegg, herunder elektriske ledninger og utstyr, telekabler, kabler til bredbånd og TV, herunder fiberoptikk og parabolantennar, belysning, brannalarmer, tyverialarmer, gatebelysning, elektriske trafikksignalanlegg og belysning til landingsbaner.⁵⁹
- (48) Elektroinstallasjon inkluderer ofte salg av elektrisk utstyr og materiell, levert som en del av installasjonen.⁶⁰
- (49) Den aktuelle anbudskonkurransen utlyst av Undervisningsbygg omfattet rammeavtaler om vedlikehold og reparasjon av elektriske installasjoner i skolebygninger, deriblant demontering og installasjon av nytt elektrisk utstyr, for eksempel lysarmaturer.

1.4 Konkurransetilsynets saksbehandling

- (50) Konkurransetilsynet fremsatte 18. juni 2014 en begjæring for Bergen tingrett om adgang til å foreta bevissikring etter konkurranseloven § 25. Ved Bergen tingretts beslutninger av 23. juni 2014 fikk Konkurransetilsynet tillatelse til å gjennomføre bevissikring hos El Proffen, EPC, Lysteknikk og ENS.

Vedlegg 2 Bergen tingretts beslutninger om bevissikring 23. juni 2014.

- (51) Det ble gjennomført bevissikring hos El Proffen/EPC, Lysteknikk og ENS 25. juni 2014. Under bevissikringen tok Konkurransetilsynet beslag i dokumenter og elektronisk lagret materiale.
- (52) Konkurransetilsynet har gjennomført forklaringsopptak med følgende personer:

⁵⁰ Aksjeeierliste hentet fra www.proff.no, sist oppdatert i 2014.

⁵¹ Årsregnskap hentet fra Brønnøysundregistrene.

⁵² Organisasjonsnummer 983 188 524, forretningsadresse Aslakveien 14b, 0753 Oslo.

⁵³ Opplysninger om ansatte og hovedkontor hentet fra foretakets årsberetninger i Brønnøysundregistrene.

⁵⁴ Informasjon hentet fra <http://www.roaelektriske.no/> 16. februar 2017.

⁵⁵ Nøkkelopplysninger fra Enhetsregisteret, Brønnøysundregistrene.

⁵⁶ Organisasjonsnummer 989 129 147, forretningsadresse Aslakveien 14b, 0753 Oslo.

⁵⁷ Aksjeeierliste hentet fra www.proff.no, sist oppdatert i 2014.

⁵⁸ Årsregnskap hentet fra Brønnøysundregistrene.

⁵⁹ Informasjon hentet fra Statistisk Sentralbyrå: http://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/nos_d383/nos_d383.pdf.

⁶⁰ Se Vedlegg 4 under for Undervisningsbygg sitt konkurransegrunnlag for anskaffelse av rammeavtaler på elektrotjenester datert 24. mars 2014, vedlegg 2.

Tabell 1 Oversikt over personer som har avgitt forklaring til Konkurransetilsynet.

Navn	Selskap og stilling	Dato for forklaringsopptak
EP1	El Proffen, salgssjef ⁶¹	9. februar 2015
EP2	El Proffen, daglig leder	9. februar 2015
L1	Lysteknikk, serviceleder	25. juni 2014, 4. mars 2015
L2	Lysteknikk, daglig leder	4. mars 2015
E1	ENS, daglig leder	9. februar 2015
E2	ENS, serviceleder	9. februar 2015
A1	Arkel, daglig leder	9. februar 2015
H1	Hoel Elektro, daglig leder	9. februar 2015
R1	Røa, daglig leder	9. februar 2015
ET1	Elektro Term AS, daglig leder	9. februar 2015
D1	Datelco AS, daglig leder	10. februar 2015
Julie Wangenstein Lien	Undervisningsbygg, juridisk rådgiver	19. mars 2015
Thomas Ruud Kleppe	Undervisningsbygg, drifts koordinator	19. mars 2015

(53) Videre har Konkurransetilsynet mottatt opplysninger fra El Proffen/EPC, samt innhentet informasjon fra Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa. Det ble også gjennomført et møte i Konkurransetilsynets lokaler med El Proffen/EPC 23. juni 2015.

(54) Konkurransetilsynet har under saksbehandlingen for øvrig også innhentet informasjon fra tredjeparter, herunder Undervisningsbygg, [redacted], [redacted] og [redacted].

1.5 Videre fremstilling

(55) Konkurransetilsynet vil i kapittel 2 gjengi partenes hovedanførsler til varselet. I kapittel 3 vil det redegjøres for sakens faktiske side, innledningsvis om anbudskonkurransen utlyst av Undervisningsbygg. Videre vil det redegjøres for virksomheten i EPC, herunder EPCs rolle i forbindelse med medlemsbedriftenes inngivelse av tilbud i ulike lokale/regionale anbudskonkurranser i perioden 2013 til 2014.

(56) I kapittel 4 vil det redegjøres for hvorfor tilsynet mener det foreligger en overtredelse av konkurranseloven § 10. I kapittel 5 redegjøres det for det rettslige grunnlaget for overtredelsesgebyr og hvilke foretak som kan holdes ansvarlig for overtredelsen. Konkurransetilsynets utmåling av overtredelsesgebyr etter konkurranseloven § 29 foretas i kapittel 6, mens vedtakets slutning fremgår av kapittel 7.

2 Partenes merknader til varselet

(57) Lysteknikk og ENS har inngitt felles merknader til varselet i brev datert 23. mai 2016, mens El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røas felles merknader ble inngitt i brev datert 25. mai 2016. I det følgende gis en kort redegjørelse for partenes hovedanførsler til varselet. For øvrig behandles anførselene løpende i vedtaket.

2.1 EP Contracting AS, El Proffen AS, Arkel Asker og Bærum AS, Hoel Elektro AS og Røa Elektriske AS

(58) Partene anfører at Konkurransetilsynet ikke har grunnlag for å treffe vedtak om illeggelse av overtredelsesgebyr i den foreliggende saken.

(59) For det første anføres det at Konkurransetilsynet har lagt til grunn feil faktum i saken. EPCs tilbud til Undervisningsbygg må oppfattes som ett tilbud om felles oppfyllelse av avtalen, inngitt på vegne av alle de berørte medlemsbedriftene i tilbudet.

(60) Det er videre partenes oppfatning at verken EPC, Arkel, Hoel Elektro eller Røa kunne inngitt tilbud i konkurransen hver for seg, fordi konkurransegrunnlaget krevde at tilbyderne forpliktet seg til å ta oppdrag hvor som helst i Oslo. Samarbeidet mellom EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa var således ikke egnet til å begrense konkurransen.

⁶¹ EP1 sa opp sin stilling som salgssjef i El Proffen/EPC med virkning fra 1. januar 2015.

- (61) Partene hevder videre at ingen av deltakerne i det felles tilbudet, inkludert Lysteknikk og ENS, kunne inngitt det tilbud EPC innga i anbudskonkurransen alene. Ifølge partene la samarbeidet grunnlag for et ekstra tilbud i konkurransen som innebar større kapasitet, mer fleksibilitet og lavere responstid.
- (62) El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa anfører også at Konkurransetilsynet har lagt til grunn uriktig lovforståelse i varselet om vedtak. Tilsynet har etter partenes oppfatning feilaktig behandlet et åpent samarbeid om inngivelse av ett tilbud i en offentlig anbudskonkurranse som en formålsrestriksjon, slik at det ikke er behov for en vurdering av om samarbeidet er egnet til å begrense konkurransen. Det foreligger ingen klar hjemmel for dette.
- (63) Som en følge av at Konkurransetilsynet har feilvurdert jussen, har tilsynet unnlatt å ta hensyn til rettspraksis og retningslinjer som gir anvisning på hvordan et produksjonssamarbeid som inkluderer felles salg skal vurderes i henhold til konkurransereglene. Det er partenes oppfatning at slike prosjekters lovlighet beror på en virkningsanalyse. I en slik analyse vil markedsandelene til de berørte medlemsbedriftene i Oslo være for lave til at samarbeidet mellom dem er egnet til å begrense konkurransen. Uavhengig av markedsandeler må det legges til grunn at samarbeidet verken har ført til eller er egnet til å medføre noen begrensning av konkurransen.
- (64) Partene anfører videre at uansett om det skulle foreligge en objektiv overtredelse av konkurranseloven § 10 første ledd, ville samarbeidet medført vesentlige effektivitetsgevinster som hadde kommet Undervisningsbygg til gode. Samarbeidet er således lovlig etter konkurranseloven § 10 tredje ledd. Herunder vises det til at fellestilbudet la til rette for større kapasitet, bedre kapasitetsutnyttelse, større fleksibilitet og bedre responstid enn medlemmene hver for seg kunne tilbudt.
- (65) Dersom Konkurransetilsynet skulle konkludere med at det foreligger en objektiv overtredelse anfører partene at skyldkravet i konkurranseloven § 29 ikke er oppfylt. Det foreligger verken forsett eller uaktsomhet. Partene viser til at uklarheter i konkurransegrunnlaget innebar at verken El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa hadde forutsetning for å forstå at de tre sistnevnte kunne inngitt individuelle tilbud i konkurransen. For det tilfelle at tilsynet likevel skulle komme til at skyldkravet er oppfylt anfører partene atter subsidiært at det i alle tilfeller kun foreligger uaktsomhet.
- (66) El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa anfører videre at Konkurransetilsynets utmåling av gebyrene er uriktig og at overtredelsesgebyrene må settes ned. Herunder viser partene til at tilsynet har lagt feil kontraktsverdi til grunn for utmålingen og at gebyrenes størrelse ikke står i et rimelig forhold til alvorlighetsgraden av overtredelsen, samt at disse vil [REDACTED]

2.2 Lysteknikk Elektroentreprenør AS og Elektro Nettverk Service AS

- (67) Lysteknikk og ENS bestrider at de har deltatt i et anbudssamarbeid som har hatt til formål eller virkning å begrense konkurransen i strid med konkurranseloven § 10. Partene viser til at det ble inngitt ett fellestilbud, ikke fem like tilbud slik Konkurransetilsynet har lagt til grunn i varselet. Tilsynet har således lagt til grunn en uriktig forståelse av de faktiske forhold.
- (68) Partene viser til at tilbudets utforming, partenes forutsetninger og intensjoner, samt Undervisningsbyggs oppfatning av tilbudsinngivelsen, underbygger at tilbudet er å anse som et fellestilbud. Herunder viser Lysteknikk og ENS til at dokumentene i saken og forklaringene fra personer i de involverte foretak ikke etterlater tvil om at partene innga et fellestilbud hvor partene skulle samarbeide om utførelsen. Det anføres at Konkurransetilsynet har unnlatt å drøfte alle de forhold som tilsier at tilbudet var et fellestilbud.
- (69) Lysteknikk og ENS viser videre til at samarbeidet ikke har ført til et redusert antall tilbud, snarere motsatt. Lysteknikk og ENS hadde forut for henvendelsen fra El Proffen planlagt å inngi egne, individuelle tilbud i anbudskonkurransen, noe de også gjorde. Samarbeidet har ifølge partene medført at Arkel, Hoel Elektro og Røa, som ikke ville inngitt noe individuelt tilbud til Undervisningsbygg, har kunnet tilby sin kapasitet til Undervisningsbygg. Undervisningsbygg mottok således et ekstra tilbud med en totalkapasitet som ingen av deltakerne på egenhånd kunne ha tilbudt.

- (70) Partene viser videre til at [REDACTED] Dernest innga ENS og Lysteknikk individuelle tilbud med enda lavere priser. Samarbeidet har således ikke ført til høyere priser for Undervisningsbygg.
- (71) Partene anfører at deres opptreden verken etter sitt formål eller sin virkning har medført en begrensning av konkurransen i markedet i strid med konkurranseloven § 10. Partene viser til at Konkurransetilsynets rettslige klassifisering av samarbeidet som en formålsovertredelse er uriktig og basert på rettspraksis og uttalelser fra ikke-sammenliknbare saker. Det er Lysteknikk og ENS' oppfatning at et åpent samarbeid om felles tilbud ikke kan anses som formålsovertredelse.
- (72) Lysteknikk og ENS anfører at eventuelle konkurransebegrensende virkninger ikke er merkbare og uansett at § 10 tredje ledd får anvendelse. Lysteknikk og ENS viser til at samarbeidet har hatt effektivitetsfremmende virkninger som mer enn oppveier de eventuelle konkurranserestriksjonene. Partene viser herunder særlig til bedre kapasitetsutnyttelse som ville kommet Undervisningsbygg til gode.
- (73) Lysteknikk og ENS anfører for øvrig at selv om det objektivt sett skulle foreligge en overtredelse av konkurranseloven § 10, er skyldkravet etter konkurranseloven § 29 uansett ikke oppfylt. Dersom Konkurransetilsynet fastholder at inngivelse av ett felles tilbud utgjør et brudd på konkurranseloven § 10 etter sitt formål, anfører partene at det foreligger unnskyldelig rettsvillfarelse, fordi det etter partenes oppfatning er en ny kategori formålsovertredelser sammenlignet med det som følger av EU-retten. Partene har videre anført at det i høyden kan dreie seg om uaktsomhet i foreliggende sak.
- (74) Endelig er det partenes anførsel at gebyrene i denne saken må settes ned. Det vises til at Konkurransetilsynet i bøteutmålingen på flere punkter har anvendt forskrift om utmåling av overtredelsesgebyr feil. Det vises videre til at tilsynet har beregnet relevant omsetning feil, lagt til grunn at overtredelsen er grovere enn den er, ikke har tatt høyde for at varigheten er meget kort, ikke har tatt hensyn til formildende omstendigheter og at gebyrene, sett i forhold til partenes omsetning, vil være uforholdsmessig høye.

3 Nærmere om sakens faktiske side

3.1 Oversikt

- (75) Med bakgrunn i det beslaglagte materialet og informasjon fremkommet i etterfølgende forklaringsopptak, er det Konkurransetilsynets oppfatning at det har funnet sted et anbudssamarbeid, herunder utveksling av priser og annen konkurransesensitiv informasjon, mellom El Proffen/EPC, Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa.
- (76) Den 24. mars 2014 utlyste Undervisningsbygg en anbudskonkurranse for anskaffelse av rammeavtaler om levering av elektrotjenester til skolebygg i Oslo kommune. Totalt mottok Undervisningsbygg 15 tilbud. Fem av tilbudene var fra henholdsvis Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa, og ble levert av EPC. To av tilbudene var etterfølgende tilbud fra Lysteknikk og ENS med priser som avvek fra prisene i de nevnte fem tilbud.
- (77) Undervisningsbygg avviste disse syv tilbudene. De inngikk 18. september 2014 fire parallelle rammeavtaler med henholdsvis AS Elektro Gruppen, Elektro-Nytt AS, Electro-Spesialisten AS og Datelco AS.⁶²
- (78) I perioden frem til innlevering av tilbudene i anbudskonkurransen var det regelmessig kontakt mellom partene i form av e-postkorrespondanse, telefonsamtaler og et felles telefonmøte, hvor blant annet enhetspriser og timepriser ble utvekslet og diskutert.

3.2 Nærmere om enkelte sentrale personer

- (79) Kommunikasjonen har i hovedsak foregått mellom EP1 (El Proffen/EPC), L1 (Lysteknikk), E1 (ENS), H1 (Hoel Elektro), A1 (Arkel) og R1 (Røa).

⁶² Datelco AS er også medlem i El Proffen.

- (80) EP1 var ansatt som salgssjef i El Proffen. EP1 hadde ansvaret for inngåelse av samarbeidsavtaler og tilbudsinnstillinger i regi av EPC. Han sa opp sin stilling med virkning fra 1. januar 2015.
- (81) L1 er serviceleder i Lysteknikk. L1 deltok i utformingen av begge tilbudene fra Lysteknikk, og var også en sentral person under den forrige rammeavtalen selskapet hadde med Undervisningsbygg. L2 er daglig leder og styremedlem i Lysteknikk, og var med å vurdere hvorvidt Lysteknikk skulle delta i tilbudsinnstillingen gjennom EPC.
- (82) E1 er daglig leder i ENS og hadde ansvaret for utarbeidelse av selskapets tilbud til Undervisningsbygg. E1 deltok ikke i telefonmøtet med de øvrige involverte partene, men var den som hadde kontakten for øvrig, jf. avsnitt (138). E2 (serviceleder) var stedfortreder for E1 i telefonmøtet der partene ble enige om prisene de skulle levere til Undervisningsbygg.
- (83) H1 er daglig leder og styremedlem i Hoel Elektro. H1 utarbeidet tilbudet fra Hoel Elektro til Undervisningsbygg, og deltok i korrespondansen med de øvrige partene.
- (84) A1 er daglig leder og styremedlem i Arkel, og hadde ansvaret for Arkel sin innlevering av tilbud til Undervisningsbygg. A1 deltok i korrespondansen med de øvrige medlemsbedriftene.
- (85) R1 er daglig leder og styremedlem i Røa, og det var han som innleverte og hadde ansvaret for Røas tilbud til Undervisningsbygg. Det er også funnet korrespondanse der [REDACTED] (partner og styreleder) har svart på vegne av Røa.

3.3 Anbudskonkurransen utlyst av Undervisningsbygg i 2014

3.3.1 Innholdet i konkurransegrunnlaget

- (86) Undervisningsbygg utlyste en anbudskonkurranse på Doffin 24. mars 2014. Anskaffelsen var omfattet av lov om offentlige anskaffelser⁶³ og forskrift om offentlige anskaffelser del I og III.⁶⁴

Vedlegg 3 Kunngjøring av rammeavtaler på elektrotjenester datert 24. mars 2014.

- (87) Anbudskonkurransen gjaldt som nevnt over rammeavtaler om kjøp av elektrotjenester knyttet til drift og vedlikehold av Undervisningsbygg sine skolebygg i Oslo kommune.
- (88) Det fremgikk av konkurransegrunnlaget at det var en "åpen anbudskonkurranse" for anskaffelse av "parallelle rammeavtaler for elektrotjenester".⁶⁵ Videre fremgikk det av punkt 15 ("Deltilbud") at "[d]et er ikke anledning til å gi tilbud på deler av oppdraget." Dette innebærer at det ikke var anledning til å gi tilbud på konkrete skolegrupper eller geografiske områder, og at tilbudene som ble inngitt måtte kunne brukes på samtlige skolegrupper. Den enkelte tilbyder ville likevel kun bli tildelt en begrenset del av det totale omfanget, jf. avsnitt (89).

Vedlegg 4 Konkurransegrunnlag for anskaffelse av rammeavtaler på elektrotjenester 24. mars 2014.

- (89) Rammeavtalenes omfang var nærmere angitt i konkurransegrunnlagets vedlegg 2 ("Orientering om prosjekter"), hvor det i punkt 2.2 var redegjort for rammeavtalens art og omfang. Her fremgikk følgende:

"Basert på erfaringstall og planer vil vi anslå at årlig behov for elektroarbeider, totalt for alle skolegruppene, vil være totalt ca. 30 MNOK. Størrelsen på det enkelte oppdrag vil variere fra noen få timer per oppdrag opp mot kr 700 000,-. De fleste av oppdragene vil som hovedregel ligge mellom kr 20 000 – kr 40 000,-.

⁶³ Lov 16. juli 1999 nr. 69 om offentlige anskaffelser. Loven ble opphevet ved lov av 17. juni 2016 nr. 73 om offentlige anskaffelser. Den nye loven trådte i kraft 1. januar 2017.

⁶⁴ Forskrift 7. april 2006 nr. 402 om offentlige anskaffelser. Forskriften ble opphevet ved forskrift 12. august 2016 nr. 974 om offentlige anskaffelser. Den nye forskriften trådte i kraft 1. januar 2017. Det henvises til den gamle forskriften i dette dokumentet.

⁶⁵ "Åpen anbudskonkurranse" er definert som "anskaffelsesprosedyre som tillater alle interesserte leverandører å gi tilbud, men som ikke tillater forhandling", jf. forskrift 7. april 2006 nr. 402 om offentlige anskaffelser, § 4-2 første ledd bokstav a.

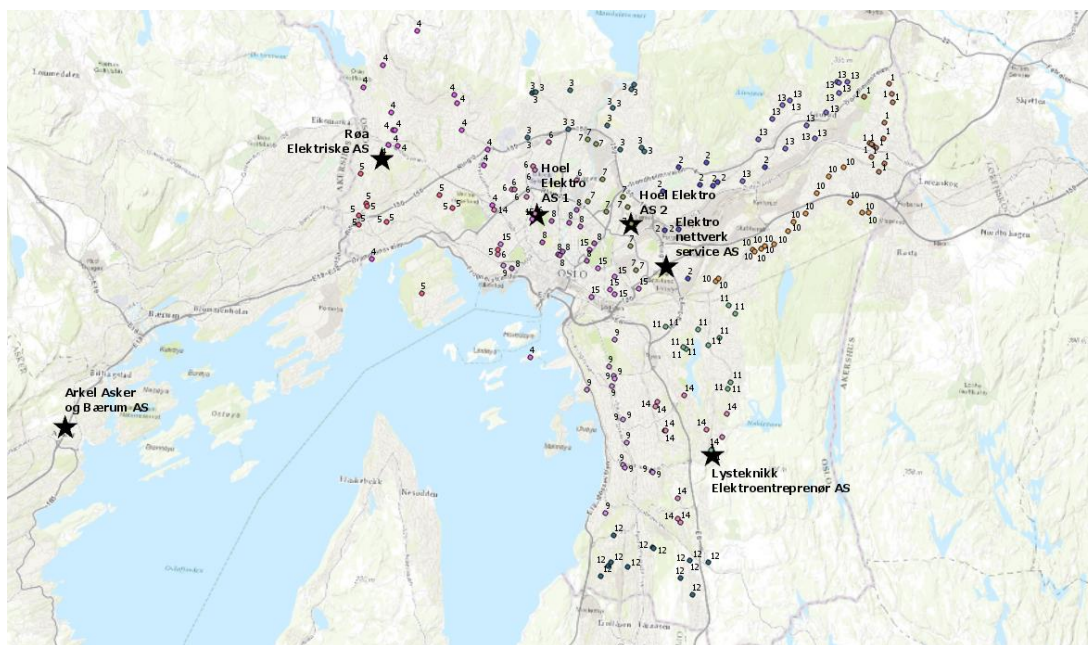
Det vil bli inngått 4-6 parallelle rammeavtaler om elektroarbeider [...]. Undervisningsbygg sine skoler er delt inn i skolegrupper. De valgte leverandørene tildeles 3-6 skolegrupper hver som "geografisk område". Leverandørens kapasitet og rangeringen i rammeavtalen vil være avgjørende for hvor mange skoler som tildeles. Leverandøren må ha kapasitet til å håndtere minimum tre skolegrupper. [...]

Avrop i rammeavtalen (oppdrag) med en antatt verdi under kr. 500 000,- eks. mva. tildeles den leverandøren som har det aktuelle geografiske område/skolegruppe [...]. Avrop med en antatt verdi over kr. 500 000,- tildeles gjennom minikonkurranse mellom rammeavtaleleverandørene [...]. Hovedvekten av oppdrag vil være under kr. 500 000,-.

Dersom et enkeltoppdrag eller oppdragsmengden pr. år blir av et slikt omfang at de valgte leverandørene ikke kan tilby ønsket kapasitet, vil oppdraget bli lyst ut i henhold til anskaffelsesregelverket. Oppdragsgiver forbeholder seg også retten til å gå ut i åpen anbudskonkurranse for tiltak med en antatt verdi over kr. 1 200 000,- eks. mva."

- (90) Undervisningsbygg sine skoler var ifølge konkurransegrunnlagets vedlegg 7 delt inn i 15 skolegrupper.

Figur 1 Medlemsbedriftenes beliggenhet og gruppering av Undervisningsbyggs skoler⁶⁶

- (91) Varigheten på rammeavtalene var også angitt i konkurransegrunnlagets vedlegg 2. Det siteres fra punkt 2.2 ("Rammeavtalens art og omfang"):

"Rammeavtalen vil ha en varighet på 2 år fra kontraktsinngåelse, med opsjon for oppdragsgiver på forlengelse i 1 år + 1 år på de opprinnelige avtalevilkår."

- (92) Ifølge tidligere rammeavtaleleverandører var opsjonen å anse som en "formalitet", blant annet har L1 (Lysteknikk) forklart følgende om den forrige rammeavtalen på elektro:

"[...] Det er ikke 4 år, men 2 år pluss eventuell forlengelse på ett og ett år. Hvis man skjotter seg og gjør det man skal gjøre, så får man ett år pluss ett år av gangen. Dette er bare en formalitet hvis man gjør ting riktig, og det føler han at de har."⁶⁷

- (93) Videre fulgte det av konkurransegrunnlagets vedlegg 2, punkt 2.3.1 ("Tildeling etter geografisk tildelt område") at de valgte leverandørene ville få tildelt faste skolegrupper, men

⁶⁶ Hoel Elektro flyttet fra Bolteløkka allé 11B, 0454 Oslo (Hoel Elektro 1) til Frydenbergveien 48, 0575 Oslo (Hoel Elektro 2) i desember 2014.

⁶⁷ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 25. juni 2014, avsnitt 13.

at oppdragsgiver "forbeholder seg [...] retten til å benytte samtlige leverandører i alle skolegrupper og tildelte skolegrupper er ingen absolutt grense i gjennomføringsfasen."

- (94) Dersom en leverandør ikke hadde kapasitet eller av andre grunner ikke kunne påta seg enkeltoppdrag etter punkt 2.3.1 ("Tildeling etter geografisk tildelt område"), kunne Undervisningsbygg "tildele oppdraget til en av de øvrige leverandørene i rammeavtalen."
- (95) Det fremgikk videre av punkt 2.4 ("Gjennomføring og leveringstid") at den valgte leverandøren innen to kalenderdager fra oppdragsgivers forespørsel måtte "bekrefte hvorvidt de har kapasitet til å påta seg oppdraget." Videre fremgikk det at "[d]ersom det oppstår akutte situasjoner må leverandøren møte og starte arbeidene så fort som mulig, og senest innen to timer fra henvendelse."
- (96) Det fremgikk videre av konkurransegrunnlaget at det ikke var anledning til forhandling ved åpen anbudskonkurranse.⁶⁸

3.3.2 Generelt om anbudskonkurransen

- (97) Tilbudsfristen for anbudskonkurransen var 5. mai 2014 klokken 12:00. Totalt mottok Undervisningsbygg 15 tilbud.
- (98) EPC leverte tilbudene til Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa i en felles eske til Undervisningsbygg 2. mai 2015. Tilbudene var inndelt i separate tilbudspemmer, en for hvert selskap. Tilbudspemrene inneholdt identiske følgebrev signert av EP1 (El Proffen/EPC), og det var også han som leverte tilbudene til Undervisningsbygg. Det fremgikk av følgebrevene at det ble levert "5 stk. anbudsbevarer", og at det var den enkelte medlemsbedrift som selv skulle være juridisk ansvarlig ved tildeling. Det fremgikk videre at "en skriftlig bindende avtale vil ferdigstilles og signeres av alle samarbeidspartnere."⁶⁹
- (99) I tillegg til å delta i inngivelsen av de fem tilbudene gjennom EPC, leverte Lysteknikk og ENS også inn etterfølgende tilbud med avvikende priser.

Tabell 2 Oversikt over tilbud mottatt av Undervisningsbygg.

Nr.	Selskap	Tilbudssum	Merknad
1	Elektrogruppen AS	kr. 23 704 000	
2	Lysteknikk	kr. 24 229 250	Tilbud levert selv
3	Electro-Spesialisten AS	kr. 25 793 400	
4	ENS	kr. 29 155 500	Tilbud levert selv
5	ENS	kr. 29 157 500	Tilbud levert av EPC
6	Røa	kr. 29 157 500	Tilbud levert av EPC
7	Arkel	kr. 29 157 500	Tilbud levert av EPC
8	Lysteknikk	kr. 29 157 500	Tilbud levert av EPC
9	Hoel Elektro	kr. 29 157 500	Tilbud levert av EPC
10	Datelco AS	kr. 31 128 900	Medlem i El Proffen
11	Elektro-Nytt AS	kr. 32 767 500	
12	Nexus Elektroinstallasjon AS	kr. 41 534 500	
13	Sønnico AS	kr. 47 758 000	
14	Moelven Elektro AS	kr. 48 557 500	
15	Imtech Elektro AS	kr. 147 976 000	

- (100) Undervisningsbygg avviste de fem tilbudene fra medlemsbedriftene som ble levert av EPC, samt de to tilbudene som Lysteknikk og ENS leverte inn i etterkant, grunnet mistanke om brudd på konkurranselovens bestemmelser.

⁶⁸ Konkurransegrunnlag for anskaffelse av rammeavtaler på elektrotjenester datert 24. mars 2014, punkt 2 ("Konkurranseform og tilbudsbestemmelser"). Undervisningsbygg har bekreftet at det ikke var forhandlinger om anbudet for rammeavtalene, jf. forklaringsopptak med Thomas Ruud Kleppe (Undervisningsbygg) 19. mars 2015, avsnitt 140 og 141.

⁶⁹ Følgeskriv skrevet av EP1 (El Proffen/EPC) til Undervisningsbygg 29. april 2014.

Vedlegg 5 Undervisningsbygg sine avvísninger av tilbudene fra El Proffen/EPC, Lysteknikk og ENS 11. juli 2014.

- (101) Undervisningsbygg inngikk deretter parallelle rammeavtaler med fire leverandører, henholdsvis AS Elektro Gruppen, Datelco AS, Electro-Spesialisten AS og Elektro-Nytt AS, som hver fikk tildelt fire skolegrupper.⁷⁰

Vedlegg 6 Undervisningsbygg sin anskaffelsesprotokoll signert 4. september 2014.

3.3.3 Kronologisk gjennomgang av hendelsesforløpet

3.3.3.1 Korrespondansen mellom partene før prisfastsettelse

- (102) Det fremgår av korrespondanse funnet i Konkurransetilsynets databaseslag og forklaringer gitt til tilsynet, at kontakten mellom partene i forbindelse med anbudskonkurransen ble etablert da EP1 (El Proffen/EPC) 1. april 2014 sendte en forespørsel til medlemmene om de ønsket å samarbeide om levering av tilbud til Undervisningsbygg.
- (103) Vedlagt e-posten var informasjon om anbudskonkurransen, samt konkurransegrunnlaget. E-posten ble sendt til 22 elektroinstallatører i Oslo, deriblant Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa. Det siteres fra e-posten:

"Det er lagt ut en større forespørsel på elektro fra Undervisningsbygg Oslo. Forespørselen er på 2+1+1 År og samlet volum er oppgitt til å være Kr 120 Millioner. (Ca. 30 Mill pr. år) Årlig volum vil fordeles på inntil 6 parter. Se vedlagt informasjonspakke. [...]"

Om ditt firma ønsker å ta del i et felles tilbud, er det flott om dere gir meg en tilbakemelding i løpet av inneværende uke (Uke 14). Ved tilstrekkelig oppslutning vurderer vi i sammen et felles pristilbud."⁷¹

Vedlegg 7 E-post fra EP1 til 22 medlemsbedrifter i Oslo 1. april 2014.

- (104) EP1 (El Proffen/EPC) har i forklaringsopptak opplyst at han så anbudsforspørselen fra Undervisningsbygg på Doffin.⁷² EP1 har forklart at han sendte ut e-post til medlemsbedriftene i det aktuelle geografiske området og spurte om de ønsket å samarbeide med El Proffen om inngivelse av tilbud.⁷³

Vedlegg 8 Forklaringsopptak med EP1 9. februar 2015.

- (105) Det siteres videre fra forklaringsopptak med A1 (daglig leder i Arkel):

"[...] De som ønsket å være med fikk bli med. Om det hadde vært fem-seks eller 20 firma tror han ikke det hadde spilt noen rolle. A1 sier han tror det var åpent for alle."⁷⁴

Vedlegg 9 Forklaringsopptak med A1 9. februar 2015.

- (106) Samtlige foretak som deltok i samarbeidet med El Proffen har i forklaringsopptak gitt uttrykk for at det var EP1 (El Proffen/EPC) som "*kjørte løpet*".⁷⁵ R1 (daglig leder i Røa) har også forklart at EP1 initierte prosessen ved å si at "*gutter, nå regner vi på dette, nå lager vi et felles tilbud på dette her.*"⁷⁶

Vedlegg 10 Forklaringsopptak med R1 9. februar 2015.

- (107) EP1 (El Proffen/EPC) har forklart at da han sendte ut forespørselen til medlemsbedriftene hadde han gjort "*en vurdering på at de [medlemsbedriftene] ikke var i stand til å gjøre det selv*".⁷⁷

⁷⁰ Undervisningsbygg sin anskaffelsesprotokoll signert 4. september 2014. Skolene ble delt inn i 16 skolegrupper, ikke 15, som var lagt til grunn ved utlysningen av anbudskonkurransen.

⁷¹ E-post fra EP1 (El Proffen/EPC) til 22 medlemsbedrifter i Oslo 1. april 2014.

⁷² Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 42 og 105.

⁷³ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 72 til 74 og 109.

⁷⁴ Forklaringsopptak med A1 (Arkel) 9. februar 2015, avsnitt 55.

⁷⁵ Se blant annet forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 79 og 93.

⁷⁶ Forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 80.

⁷⁷ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 109.

"EP1 sier at han tror han hadde en telefonsamtale med A1 i forkant [av e-posten] på hvor de kunne få oppdrag. AAB [Arkel] kunne være med fullt ut og ta det ansvaret EP1 forventet at de skulle ta, [redacted] [...]"⁸⁷

- (116) A1 (Arkel) har forklart at han ble kontaktet av EP1 (El Proffen/EPC) som lurte på om det var interesse for å inngi tilbud felles slik El Proffen hadde gjort i en del sammenhenger før.⁸⁸ Det siteres videre fra forklaringsopptak:

"[...] Etter dette svarte A1 på e-post at dette kunne være interessant for AAB [Arkel], dersom det gikk an å finne en fordeling på det slik at de kun fikk en liten del av det store oppdraget. Han sier at han kanskje til og med sa nei først på telefon med EP1, men at det ble 'pushet' litt på for å få firma inn i den rammeavtalen [...]"⁸⁹

- (117) L2 (daglig leder i Lysteknikk) bekreftet på e-post 2. april 2014 at Lysteknikk ville delta i tilbudsinngivelsen gjennom EPC. Han opplyste også at L1 (serviceleder i Lysteknikk) ville ta seg av arbeidet med anbudet internt i Lysteknikk.

Vedlegg 14 E-post fra L2 til EP1 2. april 2014.

- (118) Undervisningsbygg avholdt en tilbudskonferanse 2. april 2014.⁹⁰ Hensikten med slike tilbudskonferanser er å gi generelle opplysninger og avklare eventuelle uklarheter i konkurransegrunnlaget.⁹¹ Verken EP1 (El Proffen/EPC) eller noen av de fem medlemsbedriftene deltok på denne tilbudskonferansen.⁹²

Vedlegg 15 Møtereferat fra tilbudskonferanse for elektrotjenester 2. april 2014.

- (119) Den 4. april 2014 besvarte [redacted] (Røa) EP1 (El Proffen/EPC) sin forespørsel med at "[d]ette er vi interessert i!"

Vedlegg 16 E-post fra [redacted] til EP1 4. april 2014.

- (120) Daglig leder i Røa, R1, stod som kopimottaker av denne e-posten. R1 har i sitt forklaringsopptak opplyst at han ikke var klar over anbudsutlysningen fra Undervisningsbygg da han mottok forespørselen fra El Proffen/EPC.⁹³

- (121) Etter å ha mottatt bekreftelse fra de fem medlemsbedriftene om at de var interesserte i å delta i tilbudsinngivelse gjennom EPC, sendte EP1 (El Proffen/EPC) ut en felles e-post der disse ble bedt om å sende inn deres priser, samt angi deres dekningsområde. Det siteres fra e-posten:

"Viser til tidligere tilsendt informasjon vedrørende Undervisningsbygg Oslo, med tilbudsfrist 05.05.2014.

Det er en rekke dokumenter som må inn fra dere og som jeg skal lage en egen oppstilling på til dere. [...]

MEN, vi må prise forespørselen og den skal prises også i henhold til konkrete oppgaver. (Se Wordfil) Dvs. at jeg må få inn priser fra dere, selv om vi skal legge lik pris alle sammen i felles tilbudet. Mitt forslag er derfor at dere alle 6,⁹⁴ priser den vedlagte filen, så sammenstiller jeg dette. Så tar vi sammen en gjennomgang i felles telefon møte på Fredag ettermiddag. Kan dere sende ferdig utfylt prisskjema, samt merke de skolene som faller dere naturlig å dekke ved et evt. tilslag.

⁸⁷ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 110.

⁸⁸ Forklaringsopptak med A1 (Arkel) 9. februar 2014, avsnitt 38.

⁸⁹ Forklaringsopptak med A1 (Arkel) 9. februar 2014, avsnitt 38.

⁹⁰ Møtereferat fra tilbudskonferanse for elektrotjenester 2. april 2014.

⁹¹ Se også forklaringsopptak med Thomas Ruud Kleppe (Undervisningsbygg) 19. mars 2015, avsnitt 17, og forklaringsopptak med Julie Wangensteen Lien (Undervisningsbygg) 19. mars 2015, avsnitt 61.

⁹² Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 132 og 133, samt liste over deltakere i møtereferatet av 2. april 2014, jf. Vedlegg 15.

⁹³ Forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 94.

⁹⁴ Denne og flere e-poster ble sendt ut til seks medlemsbedrifter, men kun fem av medlemsbedriftene leverte inn tilbud gjennom EPC. Senere e-poster omtales "til de fem medlemsbedriftene", selv om de kan ha flere mottakere.

[*FINT OM DERE KAN RETURNERE DERES PRISER OG DEKNINGSOMRÅDE KOMMENDE ONSDAG MORGEN.*]

Vedlegg 17 E-post fra EP1 til de fem medlemsbedriftene 7. april 2014.

- (122) EP1 (El Proffen/EPC) har bekreftet i forklaringsopptak at han innkalte medlemmene til et telefonmøte for å diskutere prisene.⁹⁵ Han var "nødt til det" fordi det var "betydelig store" avvik i medlemmenes priser, og de måtte derfor enes om en pris som var felles.⁹⁶
- (123) Den 23. april 2014 sendte EP1 (El Proffen/EPC) ut en e-post der han presenterte en fremdriftsplan for samarbeidet, og minnet om at fristen for å sende inn prisene var samme dag. Vedlagt e-posten var en oppdatert liste over hvilke medlemsbedrifter som hadde meldt sin interesse, og hvem som var kontaktperson i det enkelte selskap.

Vedlegg 18 E-post fra EP1 til de fem medlemsbedriftene 23. april 2014.

- (124) EP1 (El Proffen/EPC) mottok så forslag til enhetspriser fra R1 (Røa) 23. april 2014.

Vedlegg 19 E-post fra R1 til EP1 23. april 2014.

- (125) R1 har forklart at prisforslaget han sendte var priser som Røa normalt leverer inn ved anbud.⁹⁷ Han forklarte videre at Røa anså det som "helt naturlig" å sende inn det El Proffen/EPC hadde bedt om.⁹⁸
- (126) H1 (Hoel Elektro) sendte Hoel Elektros priser til EP1 (El Proffen/ EPC) samme dag. Det siteres fra e-posten:

"Vedlagt forslag til enhetspriser, men som vi snakket om på telefonen så synes det noe vanskelig å prise dette riktig ut fra den enkle beskrivelsen som foreligger.

Håper at du også får inn priser fra de andre, og at du/vi klarer å sammenstille dette og enes om et felles tilbud."

Vedlegg 20 E-post fra H1 til EP1 23. april 2014.

- (127) R1 (Røa) sendte en e-post 24. april 2014 til EP1 (El Proffen/ EPC) med emnet "Undervisningsbygg rammeavtale, prefererte skolegrupper." Her skrev R1 at Røa ønsket "██████████"

Vedlegg 21 E-post fra R1 til EP1 24. april 2014.

- (128) R1 (Røa) har i forklaringsopptak forklart at denne informasjonen var til EP1 (El Proffen/EPC), slik at han fikk sett over at medlemsbedriftene kunne dekke opp hele området. Dette var fordi han antok at El Proffen/EPC skulle ha et tilbud som dekket hele forespørselen.⁹⁹
- (129) Den 24. april 2014 sendte EP1 (El Proffen/ EPC) på ny en e-post til de fem medlemmene der han utsatte det planlagte telefonmøtet. Det siteres fra e-posten:

"Beklager litt masing fra denne kanten [...] men har kun fått inn priser fra to medlemmer. Vi utsetter derfor telefonmøtet til Mandag Kl 14.00. Da må prisene være inne til kl 12.00 for at vi skal kunne kjøre en oppsummering/gjennomgang. [...]"

Vedlegg 22 E-post fra EP1 til de fem medlemsbedriftene 24. april 2014.

- (130) Senere samme dag oversendte H1 (Hoel Elektro) selskapets forslag til påslag og timepriser som ikke var kommet med i oversendelsen 23. april 2014.¹⁰⁰ Han skrev blant annet at:
- "Dette må betraktes som et forslag / utgangspunkt før telefonmøte – er litt spent på hvilke priser de har i rammeavtalen i dag."*

Vedlegg 23 E-post fra H1 til EP1 24. april 2014.

⁹⁵ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 97.

⁹⁶ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 96 og 98.

⁹⁷ Forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 102 og 104.

⁹⁸ Forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 59.

⁹⁹ Forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 75.

¹⁰⁰ Se avsnitt (126).

- (131) EP1 (El Proffen/EPC) mottok ikke priser fra andre enn disse to medlemsbedriftene før datoen for telefonmøtet og sendte 28. april 2014 følgende e-post til alle fem medlemsbedrifter:

"[...] Vedlagt ligger revidert prisskjema. Revidert av Undervisningsbygg.

Nb! Har kun fått inn priser fra 2 Stk selskaper ..."

Vedlegg 24 E-post fra EP1 til de fem medlemsbedriftene 28. april 2014.

- (132) H1 (Hoel Elektro) svarte på e-posten samme dag og skrev at han hadde sett i referatet fra tilbudskonferansen hos Undervisningsbygg at Datelco AS (heretter "Datelco"), et annet El Proffen-medlem, tilsynelatende var en av tilbyderne. Han stilte i e-posten spørsmål om hvordan dette ville stille seg med tilbudsinngivelsen gjennom El Proffen.¹⁰¹ Det siteres fra e-posten:

"Ser av referatet fra tilbudskonferansen at Datelco er en av tilbyderne. Er de interessert i et felles tilbud, eller konkurrerer medlemmene mot hverandre her ...?"

Vedlegg 25 E-post fra H1 til EP1 28. april 2014.

- (133) Konkurransetilsynet har ikke funnet noe svar fra EP1 (El Proffen/EPC) på H1 (Hoel Elektro) sin e-post i databeslaget. D1 (daglig leder i Datelco) har forklart at EP1 kontaktet ham etter å ha sett at Datelco hadde deltatt på tilbudskonferansen hos Undervisningsbygg, og spurte om også de var interessert i å levere tilbud med de øvrige El Proffen-medlemmene.¹⁰² D1 takket imidlertid nei.¹⁰³

Vedlegg 26 Forklaringsopptak med D1 10. februar 2015.

- (134) H1 (Hoel Elektro) har forklart at han fryktet at Datelco som kjedemedlem skulle føle seg utkonkurrert av egen kjede, og at "det hadde vært ille".¹⁰⁴ Han så at Datelco hadde deltatt på tilbudskonferansen og lurte på om de var klar over tilbudsleveransen gjennom El Proffen/EPC, samt om de hadde fått tilbud om å være med.¹⁰⁵ Dette var bakgrunnen for e-posten hans, jf. Vedlegg 25. Det siteres videre fra forklaringsopptaket til H1:

"[...] H1 tror at EP1 forsto veldig godt hva han mente med det han skrev der, fordi han snakket med EP1 etterpå. Da sa EP1 at han hadde snakket med dem (Datelco), og at de sa at de ville levere et eget tilbud."¹⁰⁶

Vedlegg 27 Forklaringsopptak med H1 9. februar 2015.

- (135) EP1 (El Proffen/EPC) nekter for at han har vært i kontakt med Datelco vedrørende Undervisningsbygg.¹⁰⁷ Det siteres fra forklaringsopptaket:

"[...] Om Datelco har vært inne og prøvd å pre-kvalifisere seg eller hva, det vet ikke EP1. 'Jeg har ikke hatt noe dialog med Datelco vedrørende Undervisningsbygg'."¹⁰⁸

- (136) Det fremgår av referatet fra et ekstraordinært regionmøte i El Proffen Oslo og Akershus 4. april 2014 at medlemsbedriftene diskuterte følgende: "[REDACTED]"¹⁰⁹

Vedlegg 28 Referat fra ekstraordinært regionmøte 4. april 2014.

- (137) Den 28. april mottok EP1 (El Proffen/EPC) priser fra A1 (Arkel) og L1 (Lysteknikk).

Vedlegg 29 E-post fra A1 til EP1 28. april 2014.

Vedlegg 30 E-post fra L1 til EP1 28. april 2014.

¹⁰¹ E-post fra H1 (Hoel Elektro) til EP1 (El Proffen/EPC) 28. april 2014.

¹⁰² Forklaringsopptak med D1 (Datelco) 10. februar 2015, avsnitt 45 og 46.

¹⁰³ Forklaringsopptak med D1 (Datelco) 10. februar 2015, avsnitt 45 og 49.

¹⁰⁴ Forklaringsopptak med H1 (Hoel Elektro) 9. februar 2015, avsnitt 92.

¹⁰⁵ Forklaringsopptak med H1 (Hoel Elektro) 9. februar 2015, avsnitt 94.

¹⁰⁶ Forklaringsopptak med H1 (Hoel Elektro) 9. februar 2015, avsnitt 92.

¹⁰⁷ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 187 og 188.

¹⁰⁸ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 188.

¹⁰⁹ Referat fra ekstraordinært regionmøte 4. april 2014, side 3.

- (138) E1 (ENS) oversendte samme dag priser til EP1 (El Proffen/EPC), samt anbudsdocumentene som Undervisningsbygg krevde for innlevering av tilbud i anbudskonkurransen. Han informerte i en av e-postene at det var E2 (serviceleder i ENS) som ville delta på telefonmøtet senere denne dagen. Det ble også fremhevet at ENS var "med på alle skolegruppene."

Vedlegg 31 E-postkorrespondanse mellom E1 og EP1 28. april 2014.

- (139) I forklaringsopptak har E1 (ENS) presisert at han med denne setningen mente at ENS var med på tilbudene, uansett hvilke soner de havnet i. Det siteres fra forklaringsopptaket:

"[...] Det han mener med sitatet er at ENS er med uansett hvilke av sonene man havner i; den som er lengst unna ENS, eller nord eller vest. E1 sier de ikke ville sette som betingelse for å være med at de bare fikk oppdrag i sentrum, for eksempel. E1 bekrefter at det var det samme hva de fikk. Det skulle jo deles mellom fem til seks rammeavtalepartnere og da ville alle fått hver sin sone. [...] Så ENS hadde ikke noen begrensning på geografisk område."¹¹⁰

- (140) Etter å ha mottatt priser fra de fem medlemsbedriftene sammenstilte EP1 (El Proffen/EPC) prisene i et anonymisert skjema.¹¹¹ Skjemaet hadde flere kolonner i ulike farger, der hvert selskap hadde fått tildelt en farge. Prisskjemaet ble oversendt de fem medlemsbedriftene på e-post 28. april 2014 og EP1 ba medlemmene om å "[h]a denne klar til møtet."

Vedlegg 32 E-post fra EP1 til de fem medlemsbedriftene 28. april 2014, vedlagt prissammenstillingen.

- (141) E1 (ENS) har forklart at det som ble sendt ut her var prisene som El Proffen/EPC hadde fått fra de fem medlemsbedriftene. Det siteres fra forklaringsopptaket:

"[...] E1 forklarer at slik han forstod det var dette som sendes ut her prisene som El-Proffen hadde fått inn fra alle firmaene. Det er jo fem firma som har gitt pris til El-Proffen. E1 antar at det forelagte vedlegget er en oversikt over de innsendte bidragene."¹¹²

Vedlegg 33 Forklaringsopptak med E1 9. februar 2015.

- (142) Dette samstemmer med det de øvrige medlemmene har forklart.¹¹³

- (143) H1 (Hoel Elektro) har forklart at den [redacted] kolonnen i skjemaet var de prisene han hadde sendt til EP1 (El Proffen/EPC).¹¹⁴ Ifølge E2 (ENS) tilhørte den [redacted] kolonnen i skjemaet ENS, mens den [redacted] tror han tilhørte Lysteknikk.¹¹⁵ [redacted]¹¹⁶

Vedlegg 34 Forklaringsopptak med E2 9. februar 2015.

Vedlegg 35 Forklaringsopptak med L1 4. mars 2015.

- (144) R1 (Røa) har forklart at summene i den [redacted] kolonnen stemte med de prisene han sendte inn på vegne av Røa.¹¹⁷ Den [redacted] kolonnen inneholdt prisene som A1 (Arkel) oversendte EP1 (El Proffen/EPC).¹¹⁸

- (145) EP1 (El Proffen/EPC) har i sitt forklaringsopptak begrunnet utsendelsen av prisskjemaet med at medlemmene måtte redusere prisene. Det siteres fra forklaringsopptaket:

"EP1 får spørsmål fra Konkurransetilsynet om han innkalte til telefonmøte med de fem medlemmene og han bekrefter dette. EP1 sa til disse at de måtte ned med prisene, og deretter sendte han en oppstilling til disse. Det er denne oppstillingen som ligger i beslaget [...]."¹¹⁹

¹¹⁰ Forklaringsopptak med E1 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 47.

¹¹¹ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 87.

¹¹² Forklaringsopptak med E1 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 48.

¹¹³ Se for eksempel forklaringsopptak med H1 (Hoel Elektro) 9. februar 2015, avsnitt 109, samt forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 111 og 113.

¹¹⁴ Forklaringsopptak med H1 (Hoel Elektro) 9. februar 2015, avsnitt 110.

¹¹⁵ Forklaringsopptak med E2 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 45 til 46.

¹¹⁶ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 126.

¹¹⁷ Forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 113.

¹¹⁸ Prisene stemmer med prisene vedlagt e-post fra A1 (Arkel) til EP1 (El Proffen/EPC) 28. april 2014.

¹¹⁹ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 97.

- (146) Basert på dette skjemaet og e-postene som de fem medlemsbedriftene sendte til EP1 (El Proffen/EPC) kan forslagene til priser sammenstilles på følgende måte:

Tabell 3 Oversikt over de fem medlemsbedriftenes innsendte priser.

Selskap	Hoel Elektro	ENS	Lysteknikk	Røa	Arkel
Priselement					
Enhetspriser ¹²⁰ – samlet sum					
Timepriser ¹²¹					
Påslagsprosent ¹²²					
Samlet sum					

3.3.3.2 Nærmere om telefonmøtet 28. april 2014 – enighet om prisfastsettelse

- (147) I forklaringsopptak har ansatte fra samtlige medlemsbedrifter bekreftet at det ble avholdt et telefonmøte 28. april 2014 klokken 14.00, der prisene som skulle inngis til Undervisningsbygg ble diskutert.¹²³ Dette er også i tråd med funn i beslaget¹²⁴ og forklaringsopptakene fra samtlige medlemsbedrifter. Representanter fra de fem medlemsbedriftene samt EP1 (El Proffen/EPC) deltok på dette møtet.¹²⁵
- (148) De fem medlemsbedriftene var representert ved L1 (Lysteknikk),¹²⁶ E2 (ENS),¹²⁷ H1 (Hoel Elektro),¹²⁸ R1 (Røa)¹²⁹ og A1 (Arkel).¹³⁰ Møtet ble ledet av EP1 (El Proffen/EPC).¹³¹
- (149) Utgangspunktet for diskusjonen på møtet var prisskjemaet som EP1 (El Proffen/EPC) hadde sendt ut, der medlemsbedriftenes priser var gjengitt anonymt i kolonner med ulike farger. Dette bekreftes av samtlige parter i forklaringsopptak.¹³²
- (150) Det var ifølge EP1 (El Proffen/EPC) et vidt spenn i medlemsbedriftenes prisforslag til anbudet og EP1 mente at dette måtte skyldes oppgaveforståelsen deres.¹³³ Han har forklart spennet i prisene med at det var ulik forståelse blant medlemmene av momentene i prisskjemaet, og at dette var "komplisert".¹³⁴

¹²⁰ Enhetene som skulle prises var beskrivelser av ulike arbeidsoppgaver, samt en estimerte mengde av den enkelte oppgave, se Vedlegg 4. Til illustrasjon henvises det til prisskjemaets punkt 1.01 "De- og remontering av detektor, eks. pris på detektor", som hadde en estimert mengde på 1 500 stykker.

¹²¹ Utdrag fra konkurransegrunnlagets forespurte timepriser, timepris kategori 1 innenfor ordinær arbeidstid for henholdsvis prosjektleder, elektriker og lærling.

¹²² Gjengivelse av påslagsprosent for fremdriftskoordinering, tiltransporterte ytelser, nettoppris/materiell fra grossist og eksternt teknisk bistand.

¹²³ Se blant annet forklaringsopptak med A1 (Arkel) 9. februar 2015, avsnitt 49 og 50.

¹²⁴ Se blant annet e-post til de fem medlemsbedriftene i forkant av telefonmøtet med prissammenstillingen (Vedlegg 32) og oversendelsen av fellesprisene etter telefonmøtet (Vedlegg 37).

¹²⁵ Se blant annet forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 98.

¹²⁶ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 56.

¹²⁷ Forklaringsopptak med E2 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 38 og 39.

¹²⁸ Forklaringsopptak med H1 (Hoel Elektro) 9. februar 2015, avsnitt 103.

¹²⁹ Forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 65.

¹³⁰ Forklaringsopptak med A1 (Arkel) 9. februar 2015, avsnitt 50.

¹³¹ Se blant annet forklaringsopptak med E2 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 39, og forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 106.

¹³² Se for eksempel forklaringsopptak med A1 (Arkel) 9. februar 2015, avsnitt 49.

¹³³ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 91.

¹³⁴ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 104.

- (151) Hensikten med telefonmøtet var ifølge E2 (ENS) at de skulle gjennomgå avvikene i prisskjemaet, og *"bli enige om hva man skulle ha som pris på de ulike postene."*¹³⁵ Dette er blitt bekreftet av samtlige i forklaringsopptak.¹³⁶
- (152) I møtet ble det, ifølge samtlige medlemsbedrifter, diskutert hva som var inkludert i flere av postene i prisskjemaet fra Undervisningsbygg og tilhørende priser.¹³⁷ R1 (Røa) har forklart at de måtte diskutere *"hvem som hadde forstått riktig og hva man skulle gå inn med."*¹³⁸ H1 (Hoel Elektro) har også gitt tilsvarende forklaring om innholdet i møtet:
*"[...] EP1 satte opp alle prisene i en felles oversikt, og så hadde de et telefonmøte der de diskuterte post for post hvordan hver enkelt hadde oppfattet beskrivelsen, hva som lå til grunn for prisen, og selvfølgelig forskjellige oppfatninger av hva den prisen skulle være for at de skulle være konkurransedyktige."*¹³⁹
- (153) EP1 (El Proffen/EPC) gikk igjennom postene der hvor det var avvik. Deretter var det diskusjon til det ble oppnådd enighet om prisene.¹⁴⁰ Dette har blitt bekreftet av deltakerne på telefonmøtet.¹⁴¹
- (154) EP1 (El Proffen/EPC) har forklart at han i telefonmøtet spurte om det var noen som mente at prisen på noen av linjene måtte justeres ned, eller om prisene var slik de måtte være. Medlemmene ga da ifølge EP1 beskjed når prisene var der de burde være.¹⁴²
- (155) R1 (Røa) har forklart at det var rom for diskusjon i telefonmøtet om postene hvor det var store avvik, og at det var en *"åpen samtale"* rundt dette.¹⁴³ A1 (Arkel) har forklart at det var uenighet om prisene, og at han selv var [REDACTED]¹⁴⁴
- (156) EP1 (El Proffen/EPC) har forklart at han generelt ved felles tilbudsinnngivelser mottar priser fra medlemmene og så må han selv se om disse er *"innenfor"* eller om det er noe han *"overkjører"*. Dersom det ikke er *"innenfor"* har han forklart at han *"må diskutere med de og få det riktig."*¹⁴⁵
- (157) Det er uklart hvordan partene i telefonmøtet konkret kom frem til de endelige prisene i skjemaet. EP1 (El Proffen/EPC) ble i forklaringsopptak forespurt flere ganger hvordan prisene ble avgjort, men han har ikke besvart dette spørsmålet konkret.¹⁴⁶
- (158) I papirbeslaget har Konkurransetilsynet funnet notater skrevet av EP1 (El Proffen/EPC) angående det aktuelle telefonmøtet. Det siteres fra notatblokken:
"Undervisningsbygg – tlf.møte kl.1400 28/4-14.
5. Medlemsbedrifter (1 utenom)
- Kan alle 5 stå alene om 40 skoler?
- Om ja ok.
*- Om nei, videre."*¹⁴⁷

¹³⁵ Forklaringsopptak med E2 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 47.

¹³⁶ Se for eksempel forklaringsopptak med A1 (Arkel) 9. februar 2015, avsnitt 49 og 50, forklaringsopptak med H1 (Hoel Elektro) 9. februar 2015, avsnitt 102, og forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 105.

¹³⁷ Se for eksempel forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 25. juni 2014, avsnitt 46.

¹³⁸ Forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 108.

¹³⁹ Forklaringsopptak med H1 (Hoel Elektro) 9. februar 2015, avsnitt 102.

¹⁴⁰ Forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 106, 107 og 116.

¹⁴¹ Se blant annet forklaringsopptak med E2 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 39 og forklaringsopptak med A1 (Arkel), avsnitt 50 til 51.

¹⁴² Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 103.

¹⁴³ Forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 106 og 107.

¹⁴⁴ Forklaringsopptak med A1 (Arkel) 9. februar 2015, avsnitt 51.

¹⁴⁵ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 69.

¹⁴⁶ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 67, 69, 78 til 83, 87, 88, 96, 101 og 173.

Vedlegg 36 Utdrag fra EP1 sin notatblokk.

- (159) EP1 (El Proffen/EPC) har forklart at han antar at han gjorde en selvstendig vurdering av de fem medlemmenes kapasitet opp mot kravet om 40 skoler, og at det er dette som kommer til uttrykk i notatblokken.¹⁴⁸
- (160) E2 (ENS) har forklart at det ble diskutert på telefonmøtet hvilke skolegrupper det enkelte firma "kunne dekke over", og hvor mange soner man kunne dekke geografisk. Det enkelte firmaet svarte hva de klarte selv.¹⁴⁹ Det siteres fra forklaringsopptaket:
- "E2 sier at han svarte at ENS kunne dekke de fleste skolene geografisk. Alle sonene kunne de dekke.*
- Konkurransetilsynet spør om det var flere som kunne ta alle sonene. E2 svarer at det eventuelt var Lysteknikk som kunne gjøre dette. Han presiserer videre at 'Lysteknikk vel sa at de kunne det'."*¹⁵⁰
- (161) EP1 (El Proffen/EPC) har i sitt forklaringsopptak oppgitt at han var kjent med at noen av medlemsbedriftene ville levere inn egne tilbud, men at dette ikke ble tatt opp under telefonmøtet.¹⁵¹ Det siteres fra forklaringsopptaket:
- "EPI blir spurt om det var et vurderingstema på telefonmøtet om det enkelte selskap skulle levere et eget tilbud. Han svarer at dette ikke ble tatt opp under telefonmøtet, men at han var kjent med at noen ville prøve å levere inn [...]"*¹⁵²
- (162) H1 (Hoel Elektro) har forklart at EP1 (El Proffen/EPC) åpnet møtet med å si at dersom det var noen som hadde tenkt å levere inn egne tilbud, så måtte de forlate telefonmøtet.¹⁵³ Det siteres fra forklaringsopptaket:
- "[...] Han syntes egentlig det var greit at [EP1] presiserte det, for det var i alle fall en ting som H1 ikke hadde tenkt på. Men igjen, så har jo Hoel Elektro tenkt at dette er noe som kjedekontoret kan, og de sørger for at disse tingene blir gjort riktig. Så i det telefonmøtet så tenkte han at det var en helt naturlig ting å ta opp."*¹⁵⁴
- (163) EP1 (El Proffen/EPC) hadde også notert følgende i sin notatblokk om telefonmøtet:
- "Informert om at noen har avtale i dag 'fredning'. OK.*
- Priser bli enige.*
- Hva kan vi trekke frem av kvalitet 30%."*¹⁵⁵
- (164) Da telefonmøtet var ferdig hadde medlemsbedriftene blant annet diskutert sine naturlige nedslagsområder og forståelsen av oppgavene i prisskjemaet, samt kommet frem til de endelige prisene.¹⁵⁶ EP1 (El Proffen/EPC) oversendte deretter et referat til medlemsbedriftene som viste hvilke priser de var blitt enige om og som de skulle levere inn til Undervisningsbygg.¹⁵⁷

3.3.3.3 Korrespondansen etter at prisene ble fastsatt

- (165) Etter telefonmøtet sendte EP1 (El Proffen/EPC) en e-post til de fem medlemsbedriftene hvor han la ved et dokument benevnt "Felles pris undervisningsbygg." Det siteres fra e-posten:

¹⁴⁷ Utdrag fra EP1 (El Proffen/EPC) sin notatblokk, side 1.

¹⁴⁸ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 134 til 135.

¹⁴⁹ Forklaringsopptak med E2 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 56.

¹⁵⁰ Forklaringsopptak med E2 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 57 og 58.

¹⁵¹ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 107.

¹⁵² Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 107.

¹⁵³ Forklaringsopptak med H1 (Hoel Elektro) 9. februar 2015, avsnitt 103 og 104.

¹⁵⁴ Forklaringsopptak med H1 (Hoel Elektro) 9. februar 2015, avsnitt 105.

¹⁵⁵ Utdrag fra EP1 (El Proffen/EPC) sin notatblokk, Vedlegg 36, side 1.

¹⁵⁶ Se blant annet forklaringsopptak med E2 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 48, 57 til 58, og forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 114 og 116.

¹⁵⁷ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 102. Se også forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 61.

"Takk for et meget bra og nyttig telefonmøte. Vedlagt ligger prisen vi ble enige om.

Rettet prisene på pkt. 11.01 og 11.02 og 11.03.

Husk resten av papirene."

Vedlegg 37 E-post fra EP1 etter telefonmøtet 28. april 2014.

- (166) Selskapenes enhetspriser, timepriser og påslagsprosent var gjengitt i dokumentet. Dette utgjorde følgende priser:

Tabell 4 Oversikt over de avtalte prisene på telefonmøtet.

Priselement	Den avtalte prisen
Enhetspriser ¹⁵⁸ – samlet sum	
Timepriser ¹⁵⁹	
Påslagsprosent ¹⁶⁰	
Samlet sum	29 157 500 kr

- (167) EP1 (El Proffen/EPC) skrev i e-post 29. april 2014 til de fem medlemmene at de måtte fylle ut og sende inn det vedlagte reviderte prisskjemaet til ham. Dette var prisskjemaet Undervisningsbygg krevde utfyllt og signert for inngivelse av tilbud.

Vedlegg 38 E-post fra EP1 til de fem medlemsbedriftene 29. april 2014.

- (168) Røa sendte sin dokumentasjon til EP1 (El Proffen/EPC) i flere e-poster 29. april 2014.¹⁶¹ Det som ble oversendt var den fullstendige dokumentasjonen som Undervisningsbygg krevde for innlevering av tilbud. Blant annet var det dokumentasjon på selskapets kapasitet, erfaring og godkjenninger. Oversendelsen inneholdt også et tilbudsbrev på Røas brevpapir, adressert til "Undervisningsbygg Oslo KF", hvor det ble gitt informasjon om firmaet. Det siteres fra tilbudsbrevet:

"Tilbudsbrev fra Røa Elektriske AS (RE).

Vi viser til tilbudsinnbydelse 13/524 – parallelle rammeavtaler for elektrotjenester, og har gleden av å tilby våre leveranser i henhold til innbydelsen. [...]

Vi håper tilbudet er av interesse, og står selvfølgelig til tjeneste ved eventuelle spørsmål eller behov for utdypninger eller presiseringer av tilbudet."

Vedlegg 39 E-post fra [redacted] til EP1 29. april 2014 med tilbudsbrev fra Røa Elektriske AS.

- (169) [redacted] (Røa) skrev til EP1 (El Proffen/EPC) i ovennevnte e-post at han gikk ut fra at tilbudsbrevet måtte skrives om, slik at det fremgikk at tilbudene fra de fem medlemsbedriftene ble levert sammen.¹⁶²

¹⁵⁸ Enhetene som skulle prises var beskrivelser av ulike arbeidsoppgaver, samt en estimerte mengde av den enkelte oppgave, se Vedlegg 4. Til illustrasjon henvises det til prisskjemaets punkt 1.01 "De- og remontering av detektor, eks. pris på detektor", som hadde en estimert mengde på 1 500 stykker.

¹⁵⁹ Utdrag fra konkurransegrunnlagets forespurte timepriser, timepris kategori 1 innenfor ordinær arbeidstid for henholdsvis prosjektleder, elektriker og lærling.

¹⁶⁰ Gjengivelse av påslagsprosent for fremdriftskoordinering, tiltransporterte ytelser, nettoppris/materiell fra grossist og eksternt teknisk bistand.

¹⁶¹ E-postene ble sendt fra både [redacted] (Røa) og R1 (Røa) 29. april 2014.

¹⁶² E-post fra [redacted] (Røa) til EP1 (El Proffen/EPC) 29. april 2014. Se også forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 62 til 64.

- (170) Tilbudsbrevet var ikke endret da det ble innlevert til Undervisningsbygg.¹⁶³ Det var ikke tatt forbehold i følgebrevet eller informert om at medlemsbedriftene skulle samarbeide om utførelsen.
- (171) R1 (Røa) oversendte også det signerte prisskjemaet til EP1 (El Proffen/EPC) 29. april 2014.¹⁶⁴ Han hadde i skjemaet angitt tre utenforstående underleverandører for sitt tilbud.¹⁶⁵

Vedlegg 40 E-post fra R1 til EP1 29. april 2014.

- (172) Røa hadde ifølge R1 (Røa) [REDACTED] Dette var det Røa trodde selskapet måtte levere inn for "å komme i posisjon". Etter diskusjon i telefonmøtet med de andre medlemsbedriftene og EP1 (El Proffen/EPC) kom de imidlertid frem til en [REDACTED]¹⁶⁶ Det siteres fra forklaringsopptak: *"Han [R1] vet ikke hvor sikker han var på at de [El Proffen/EPC] skulle vinne. På montørbiten så gikk de [El Proffen/EPC] inn med en ganske høy sum på timesatsen. De [El Proffen/EPC] vurderte det vel slik at de skulle tjene penger på den. Han gjorde egentlig ikke så mye vurderinger, og var ikke så bråssikker på at de [El Proffen/EPC] skulle få den."*¹⁶⁷
- (173) Samme dag oversendte også A1 (Arkel) selskapets dokumentasjon til EP1 (El Proffen/EPC). Det siteres fra e-posten: *"Da har jeg det meste klart, bortsett fra prisskjema, men det har du jo fra før, si ifra hvis jeg skal foreta meg noe med det."*

[REDACTED]

Jeg har ikke skrevet det som forbehold i tilbudsbrevet foreløpig, men det er en forutsetning for at vi skal være med å gi pris."

Vedlegg 41 E-post fra A1 til EP1 29. april 2014.

- (174) A1 (Arkel) har forklart at han flere ganger i prosessen skrev til EP1 (El Proffen/EPC) at det var en forutsetning for bruk av Arkels tilbud, at de kun fikk oppdrag [REDACTED]¹⁶⁸
- (175) I oversendelsen til EP1 (El Proffen/EPC) hadde A1 lagt ved den dokumentasjonen som var påkrevd å legge ved for innlevering av anbud, deriblant attester og oversikt over kapasitet, samt et tilbudsbrev adressert til "Undervisningsbygg AS" skrevet på Arkels brevpapir. Det siteres fra tilbudsbrevet som er signert av A1 (Arkel): *"Tilbud – 13/524 Rammeavtale Elektro. Vi takker for forespørsel på overnevnte og ønsker med dette å gi tilbud på levering av Rammeavtale for elektrotjenester. [...] Priser: Prisskjema ligger vedlagt: Vedlegg 7. [...] Dersom den dokumentasjon som er vedlagt ikke er tilstrekkelig for deres vurdering eller noe er oversett fra vår side ber vi om en tilbakemelding. Vi håper at tilbudets priser og dokumentasjon er så konkurransedyktig at vi kan inngå rammeavtale med Undervisningsbygg. Vi vil i så fall anstrenge oss for at det skal oppleves som en god avtale for begge parter."*

Vedlegg 42 Tilbudsbrev vedlagt e-post fra A1 til EP1 29. april 2014.

- (176) A1 (Arkel) sendte senere samme dag et signert prisskjema til EP1 (El Proffen/EPC).¹⁶⁹ A1 har forklart at han aldri leverte noe til Undervisningsbygg, og at det sto Undervisningsbygg i tilbudsbrevet fordi EP1 sa det skulle være slik. Siden tilbudet ble sendt til El Proffen/EPC var

¹⁶³ Se Vedlegg 50 til Vedlegg 54 for medlemsbedriftenes tilbud til Undervisningsbygg.

¹⁶⁴ E-post fra R1 (Røa) til EP1 (El Proffen/EPC) 29. april 2014.

¹⁶⁵ Signert prisskjema datert 30. april 2014 av R1 (Røa).

¹⁶⁶ Forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 123.

¹⁶⁷ Forklaringsopptak med R1 (Røa) 9. februar 2015, avsnitt 124.

¹⁶⁸ Forklaringsopptak med A1 (Arkel) 9. februar 2015, avsnitt 39.

¹⁶⁹ E-post fra A1 (Arkel) til EP1 (El Proffen/EPC) 29. april 2014.

det ifølge A1 "et tilbud til El-Proffen."¹⁷⁰ Det var ikke tatt forbehold i tilbudet, og det fremgikk ikke at det var inngitt under forutsetning om at utførelsen skulle gjøres i samarbeid med andre medlemsbedrifter.

Vedlegg 43 E-post med prisskjema fra A1 til EP1 29. april 2014.

- (177) Den 29. april 2014 oversendte også E1 (ENS) prisskjemaet til EP1 (El Proffen/EPC) på vegne av ENS.¹⁷¹ Han hadde dagen før oversendt dokumentasjonen som var påkrevd av Undervisningsbygg for innlevering av tilbud, deriblant informasjon om ENS sin kapasitet og et tilbudsbrev på selskapets brevpapir med mottaker satt til "Undervisningsbygg Oslo KF".¹⁷²

Vedlegg 44 E-post fra E1 til EP1 28. april 2014.

Vedlegg 45 E-postkorrespondanse mellom E1 og EP1 29. april 2014.

- (178) E1 (ENS) informerte også EP1 (El Proffen/EPC) om at ENS ville levere et tilbud i tillegg til tilbudet levert gjennom EPC. Det siteres fra e-posten:

*"Til opplysning så sender jeg inn eget tilbud med samme pris, håper dette ikke blir betraktet som prissamarbeid."*¹⁷³

- (179) EP1 (El Proffen/EPC) svarte følgende:

"Gjør vel ikke noe om du er ei krone dyrere på det individuelle tilbudet, men ih[v]ertfall ikke billigere en felles, da vi da måtte ha gjort det før vi leverte inn sammen.

*Skjønte ikke helt det du skrev om pris samarbeid, men om du frykter den ulovlige delen skal du ikke tenke på den da det er dere som både eier og skal levere inn på den felles avtalen."*¹⁷⁴

- (180) H1 (Hoel Elektro) oversendte 29. april 2014 selskapets anbudsdokumentasjon til EP1 (El Proffen/EPC).¹⁷⁵ Dette var blant annet informasjon om Hoel Elektros kapasitet, regnskap og referanser, samt et tilbudsbrev adressert til Undervisningsbygg. I tilbudsbrevet blir det gitt informasjon om Hoel Elektro, samt argumentert for hvorfor Undervisningsbygg skulle velge å inngå kontrakt med selskapet. Det siteres fra tilbudsbrevet:

"Vårt tilbud er å anse som et felles tilbud via El-Proffen / EP-Engros. [...]"

Presiseringer:

- *Vedr kapasitet: vi kan håndtere rammeavtalens anslåtte omfang som 1 av 4-6 leverandører.*
- *Vi er lokalisert på Bolteløkka / St. Hanshaugen, og [redacted]"*

Vedlegg 46 Tilbudsbrev vedlagt e-post fra H1 til EP1 29. april 2014.

- (181) Det ble i tilbudsbrevet ikke forklart nærmere hva det innebar at tilbudet var "felles via El Proffen". Det var ikke tatt forbehold eller gitt føringer på at medlemsbedriftene skulle samarbeide etter selve tilbudsinngivelsen.

- (182) H1 (Hoel Elektro) har forklart at Hoel Elektro mente de kunne betjene skoler [redacted]¹⁷⁶ Det siteres fra forklaringsopptak:

"[...] Hoel elektro mente jo at de måtte betjene noen skoler [redacted]"

¹⁷⁰ Forklaringsopptak med A1 (Arkel) 9. februar 2014, avsnitt 47.

¹⁷¹ E-post fra E1 (ENS) til EP1 (El Proffen/EPC) 29. april 2014, se Vedlegg 45.

¹⁷² E-post fra E1 (ENS) til EP1 (El Proffen/EPC) 28. april 2014, foretakspresentasjon og tilbudsbrev fremgår av Vedlegg 51.

¹⁷³ E-post fra E1 (ENS) til EP1 (El Proffen/EPC) 29. april 2014, se Vedlegg 45.

¹⁷⁴ E-post fra EP1 (El Proffen/EPC) til E1 (ENS) 29. april 2014, se Vedlegg 45.

¹⁷⁵ E-post fra H1 (Hoel Elektro) til EP1 (El Proffen/EPC) 29. april 2014.

¹⁷⁶ Forklaringsopptak med H1 (Hoel Elektro) 9. februar 2015, avsnitt 38.

så det var de skolene de foreslo at de kunne jobbe på. Det var jo ment som en hjelp til Undervisningsbygg når de skulle fordele."¹⁷⁷

- (183) Senere samme dag oversendte H1 det signerte prisskjemaet til EP1 (El Proffen/EPC), og informerte samtidig om at de ikke hadde krysset av for forbehold.

Vedlegg 47 E-poster fra H1 til EP1 29. april 2014.

- (184) L1 (Lysteknikk) oversendte det signerte prisskjemaet sitt til EP1 (El Proffen/EPC) 29. april 2014.¹⁷⁸ I forkant av denne e-posten oversendte L1 også de dokumentene som Undervisningsbygg krevde for innlevering av tilbud, deriblant attester, informasjon om regnskap og kapasitet.¹⁷⁹ Det fremgikk ikke av disse dokumentene at tilbudet var en del av en samarbeidsløsning, og det var ikke tatt forbehold eller fremhevet at medlemsbedriftene skulle samarbeide utover den samlede innleveringen gjennom EPC.

Vedlegg 48 E-post fra L1 til EP1 29. april 2014.

- (185) EP1 (El Proffen/EPC) hadde på dette tidspunktet mottatt fem fullstendige tilbudsbesvarelser fra Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa. Det fremgikk som nevnt ikke av disse tilbudene at de var signert under forutsetning av at selve utførelsen skulle skje i samarbeid med El Proffen/EPC eller andre medlemsbedrifter, og det var heller ikke tatt forbehold. ENS, Arkel, Hoel og Røa hadde også lagt ved egne tilbudsbrief adressert til Undervisningsbygg.
- (186) Den 2. mai 2014 leverte EP1 (El Proffen/EPC) medlemmenes tilbud til Undervisningsbygg, sammen med et følgebrev og et prisskjema signert av ham selv. Alle dokumentene, inkludert det enkelte selskapets tilbudsbrief, var fordelt i hver sin perm for de ulike medlemsbedriftene. Det siteres fra tilbudsbriefet:

"[...] Vedlagt ligger det 5 stk. anbudsbesvarelser og underbillag fra utvalgte EL-PROFFEN bedrifter. Besvarelsen er utarbeidet og innsendt gjennom samarbeidsløsningen EP Contracting AS. Vi ønsker med dette å kunne tilby en større felles løsning i vår besvarelse og håper å kunne komme i betraktning for flere tildelingsområder/skoleområder innenfor våre bedrifters geografiske områder."

Vedlegg 49 Følgebrev vedlagt tilbudene til Undervisningsbygg skrevet av EP1 29. april 2014.

Vedlegg 50 Tilbud fra Lysteknikk til Undervisningsbygg 29. april 2014.

Vedlegg 51 Tilbud fra ENS til Undervisningsbygg 29. april 2014.

Vedlegg 52 Tilbud fra Arkel til Undervisningsbygg 29. april 2014.

Vedlegg 53 Tilbud fra Hoel Elektro til Undervisningsbygg 29. april 2014.

Vedlegg 54 Tilbud fra Røa til Undervisningsbygg 29. april 2014.

- (187) I prisskjemaet som var vedlagt tilbudene opplyste EP1 (El Proffen/EPC) at sikkerhetsstillelse og forsikring ville bli besørget av "*juridiske utførende ansvarlige selskaper*". I følgebrevet ble det også flere steder presisert at medlemsbedriftene var "*selvstendige juridiske enheter*"¹⁸⁰, og at "*utførelse, ansvar og ansettelsesforhold*" lå i medlemsbedriftene ettersom EPC ikke hadde egne ansatte.¹⁸¹

- (188) Det siteres fra følgebrevet fra El Proffen/EPC om den enkelte medlemsbedrifts ansvar ved utførelsen av de eventuelle rammeavtalene:

"[...] EP Contracting er bygget opp rundt en samarbeidsløsning mellom elektrofirmaene i EL-PROFFEN kjeden, hvor de enkelte oppdragene utføres av EL-PROFFENS medlemsbedrifter som selvstendige virksomheter. [...]"

¹⁷⁷ Forklaringsopptak med H1 (Hoel Elektro) 9. februar 2015, avsnitt 38.

¹⁷⁸ E-post fra L1 (Lysteknikk) til EP1 (El Proffen/EPC) 29. april 2014.

¹⁷⁹ E-poster med vedlegg fra L1 (Lysteknikk) til EP1 (El Proffen/EPC) 29. april 2014.

¹⁸⁰ Se blant annet tilbudsbrief til Undervisningsbygg skrevet av EP1 (El Proffen/EPC), side 1 og løsningsbeskrivelsen punkt 2, 6 og 7.

¹⁸¹ Se blant annet tilbudsbrief side 1, løsningsbeskrivelse punkt 2, 6 og 7.

2. *Organisering og eierstruktur. Hver enkelt medlemsbedrift i EL-PROFFEN kjeden er selvstendige juridiske enheter [...].*

[...]

6. *Juridiske forhold. [...] Vi gjør spesielt oppmerksom på at de enkelte oppdragene utføres av medlemmer i EL-PROFFEN som selvstendige virksomheter med egne organisasjonsnumre. Utførende medlemsbedrift i de respektive oppdragene er alene juridisk ansvarlig for utførelse av oppdragene og leveranse av materiell. Dette vil blant annet bety at det er utførende medlem [som] vil være rett adressat for eventuelle reklamasjoner. [...]*

7. *Fakturering og rapporter. Som nevnt består EL-PROFFEN av egne selvstendige juridiske enheter. Av den årsak må medlemsbedrift selv fakturere [...]."*¹⁸²

- (189) Det var ikke opplyst i oversendelsen hva som var formålet med innlevering av tilbud gjennom EPC, selskapets rolle etter tilbudsinngivelsen og fordeling ved en eventuell tildeling av rammeavtaler til en eller flere av medlemsbedriftene. Det fremgikk heller ikke av tilbudet at det var inngått en samarbeidsavtale mellom medlemsbedriftene om tildelinger ved avrop under rammeavtalene og det var ikke gitt en beskrivelse av hvordan disse praktisk sett skulle samarbeide om utførelsen av rammeavtalene.
- (190) Samtlige medlemsbedrifter hevder de ikke så eller var klar over de ferdige tilbudspermene eller følgebrevet som EP1 (El Proffen/EPC) oversendte til Undervisningsbygg.¹⁸³
- (191) Julie Wangensteen Lien (juridisk rådgiver i Undervisningsbygg) var med på tilbudsåpningen hos Undervisningsbygg. Hun har forklart at Undervisningsbygg kort tid etter åpningen forstod at El Proffen/EPC ikke konkurrerte om en av rammeavtalene, men at de "*faktisk ville være de fire til seks leverandørene*" som Undervisningsbygg ville inngå kontrakt med.¹⁸⁴ Undervisningsbygg avviste tilbudene på grunn av mistanke om brudd på konkurranselovgivningen.¹⁸⁵

Vedlegg 55 Forklaringsopptak med Julie Wangensteen Lien 19. mars 2015.

- (192) Videre har Julie Wangensteen Lien (Undervisningsbygg) forklart at det kom klart frem av følgebrevet til EP1 (El Proffen/EPC) at den enkelte medlemsbedrift hadde arbeidsgiveransvar, ansvar for reklamasjoner og var oppdragsansvarlig, og at Undervisningsbygg derfor ikke oppfattet tilbudene slik at El Proffen/EPC var hovedleverandør med de fem medlemsbedriftene som underleverandører. Dersom de enkelte medlemsbedriftene skulle opptre individuelt skjønnte hun ikke hvorfor de hadde identiske priser.¹⁸⁶
- (193) Dette ble også fremhevet av Undervisningsbygg i korrespondansen rundt avvisning av tilbudene, og det siteres fra Undervisningsbyggs svar på klagen på avvisning fra El Proffen/EPC:

"[...] Det er et faktum at de enkelte medlemsbedrifter alene skal være juridisk ansvarlig for utførelse av sine oppdrag som selvstendige virksomheter med egne organisasjonsnumre og underskrift på avtalen. Dette trekker som nevnt [...] klart i retning av at det er fem separate tilbud og ikke et underleverandørforhold [...]. I et underleverandørforhold vil hovedleverandør ha nødvendig juridisk rådighet over underleverandørene, både hva gjelder faglig og bemanningsmessig kapasitet og være økonomisk og juridisk ansvarlig mot oppdragsgiver. Her er det motsatte uttrykkelig understreket. At overordnet tilbudsadministrator i tilbudsbrevet fremhevet at formålet er å posisjonere seg slik at hele leveransen i rammeavtalen skulle kunne tildeles de fem leverandørene, er også en klar indikasjon på at det var meningen å inngi fem individuelle tilbud. Det bør være enighet om at

¹⁸² Følgebrev til Undervisningsbygg skrevet av EP1 (El Proffen/EPC), og løsningsbeskrivelsen punkt 2, 6 og 7.

¹⁸³ Se for eksempel forklaringsopptak med A1 (Arkel) 9. februar 2015, avsnitt 125.

¹⁸⁴ Forklaringsopptak med Julie Wangensteen Lien (Undervisningsbygg) 19. mars 2015, avsnitt 29.

¹⁸⁵ Undervisningsbygg sine avvisninger av tilbudene fra El Proffen/EPC og ENS 11. juli 2014.

¹⁸⁶ Forklaringsopptak med Julie Wangensteen Lien (Undervisningsbygg) 19. mars 2015, avsnitt 34.

*et tilbud ikke kan fremstå som en enhet frem til tilbudsåpning for deretter å spre seg ut i individuelle enheter for å få tildelt flere kontrakter.*¹⁸⁷

Vedlegg 56 Brev fra Undervisningsbygg til El Proffen/EPC ved Advokatfirmaet Thommessen AS, med kopi til Lysteknikk ved Advokatfirmaet Grette DA, 14. august 2014

- (194) Ut fra ordlyden i følgebrevet er rollen til El Proffen/EPC etter selve tilbudsinngivelsen begrenset til administrasjon og implementering av medlemsbedriftenes rammeavtaler. EP1 (El Proffen/EPC) skrev følgende om dette i følgebrevet:

"3. Administrasjon av rammeavtalen. [redacted]

[...]

5. Implementering av rammeavtalen. [redacted]

[...].¹⁸⁸

- (195) Undervisningsbygg hadde i anbudskonkurransen ikke gitt uttrykk for et behov for en administrasjon av rammeavtalene eller de enkelte avrop under disse.¹⁸⁹ L1 (Lysteknikk) har forklart at ved avrop under den forrige avtalen kom det en oppdragsbestilling fra Undervisningsbygg på e-post, som ble sendt direkte til rammeavtaleleverandørene.¹⁹⁰

3.3.4 ENS leverte inn et etterfølgende tilbud

- (196) Den 1. april 2014 mottok E1 (daglig leder i ENS) som nevnt ovenfor forespørselen om å delta i en felles tilbudsinngivelse fra EP1 (El Proffen/EPC).¹⁹¹ Han har forklart at ENS på dette tidspunktet allerede hadde regnet på tilbudet, og ønsket å inngi et tilbud til Undervisningsbygg.¹⁹²
- (197) Dette var bakgrunnen for at E1 (daglig leder) spurte hvordan El Proffen/EPC forholdt seg til at medlemmene leverte inn egne tilbud til oppdragsgiver.¹⁹³ Han har videre forklart at hvis El Proffen/EPC hadde sagt nei til at selskapet samtidig kunne gi pris direkte "så hadde nok E1 forsøkt å gå med bare eget tilbud."¹⁹⁴
- (198) Senere samme dag svarte EP1 (El Proffen/EPC), som vist ovenfor i avsnitt (109), at El Proffen/EPC ikke ville hindre ENS i å gi en pris direkte, men at de da måtte ha en "ryddig dialog i henhold til strategisk prising, slik at vi fremmer fellesskapet." EP1 fremhevet også at det var et annet selskap som hadde meldt om at de ville levere inn tilbud individuelt.¹⁹⁵

¹⁸⁷ Brev fra Undervisningsbygg til El Proffen/EPC ved Advokatfirmaet Thommessen AS, med kopi til Lysteknikk ved Advokatfirmaet Grette DA, 14. august 2014, side 1.

¹⁸⁸ Følgebrev skrevet av EP1 (El Proffen/EPC), løsningsbeskrivelse, punkt 3, side 3 og punkt 5.

¹⁸⁹ Se Konkurranses grunnlag for anskaffelse av rammeavtaler på elektrotjenester datert 24. mars 2014, samt øvrig informasjon gitt av Undervisningsbygg under anbudskonkurransen, jf. avsnitt (96).

¹⁹⁰ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 68.

¹⁹¹ Forklaringsopptak med E1 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 22.

¹⁹² Forklaringsopptak med E1 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 22 og 90.

¹⁹³ E-post fra E1 (ENS) til EP1 (El Proffen/EPC) 1. april 2014, jf. avsnitt (108) flg.

¹⁹⁴ Forklaringsopptak med E1 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 36.

¹⁹⁵ E-post fra EP1 (El Proffen/EPC) til E1 (ENS) 1. april 2014.

- (199) EP1 (El Proffen/EPC) skrev også at de ville se an interessen for en felles tilbudsinnngivelse, og at det godt kunne hende at "*individuelle tilbud er det beste*".¹⁹⁶ På forespørsel fra EP1 informerte E1 (daglig leder) om prisene ENS hadde på den forrige rammeavtalen med Undervisningsbygg.¹⁹⁷
- (200) Bakgrunnen for at ENS ønsket et samarbeid med El Proffen/EPC var ifølge E1 (daglig leder) at de ble forespurt om dette, og at "[M]an prøver seg der man har muligheter".¹⁹⁸ ENS hadde på tidspunktet en rammeavtale som var på vei ut, og trengte derfor en ny rammeavtale.¹⁹⁹
- (201) E1 har videre i forklaringsopptak gitt uttrykk for at ENS heller ville vinne frem med det tilbudet de leverte inn selv fremfor tilbudene levert av EPC.²⁰⁰ Samarbeidet med El Proffen/EPC var ikke så "*gyllent*" for ENS når de skrev at "*de ville favorisere de som hadde vært inne på avtalen før*".²⁰¹
- (202) E1 (daglig leder) har videre forklart at han ikke hadde mulighet til å delta på telefonmøtet 28. april 2014, og at E2 (serviceleder) derfor deltok på hans vegne.²⁰² E2 har forklart at han før telefonmøtet snakket med E1 om prisene ENS hadde sendt inn. E1 informerte om at medlemmene skulle diskutere prisene i telefonmøtet.²⁰³
- (203) E2 (serviceleder) har forklart at i telefonmøtet gikk de gjennom postene i oppsettet og diskuterte om man var "*for/imot priser o.l.*"²⁰⁴ Ved utgangen av telefonmøtet hadde medlemsbedriftene blitt enige om hvilke priser som var mest riktige og var dermed kommet frem til den endelige prisingen.²⁰⁵
- (204) E1 (daglig leder) har forklart at etter telefonmøtet utvekslet han noen ord med E2 (serviceleder), og fikk beskjed om at EP1 (El Proffen/EPC) skulle oversende en felles pris som alle medlemsbedriftene skulle sende inn.²⁰⁶ Han mottok denne fra EP1 senere samme dag.²⁰⁷
- (205) E1 (daglig leder) sendte 29. april 2014 en signert versjon av Undervisningsbyggs prisskjema til EP1 (El Proffen/EPC), samt ENS' fullstendige tilbudsdokumentasjon.²⁰⁸
- (206) Senere samme dag informerte E1 (daglig leder) EP1 (El Proffen/EPC) om at ENS også skulle sende inn et individuelt tilbud, jf. avsnitt (178) og (179).
- (207) E1 (daglig leder) har forklart at han justerte ned ENS sitt tilbud etter at fellesprisen til El Proffen/EPC var oversendt. Det siteres fra forklaringsopptaket:
- "[...] E1 gjorde ENS' tilbud ferdig etter at EP1 hadde fått fellestilbudet fra dem. Det første E1 sendte til EP1 var underlaget til diskusjonen, så sendte EP1 tilbake den endelige prisen som alle skulle gå med felles, og etter det gjorde E1 ferdig ENS' eget tilbud. Så E1 var kjent med fellestilbudet da han laget ENS' egen pris, men han så ikke hva EP1 sendte inn til Undervisningsbygg. Hvis EP1 holdt det han sa, så visste E1 hva prisen ble."*²⁰⁹

¹⁹⁶ E-post fra EP1 (El Proffen/EPC) til E1 (ENS) 1. april 2014.

¹⁹⁷ E-post fra E1 (ENS) til EP1 (El Proffen/EPC) 1. april 2014.

¹⁹⁸ Forklaringsopptak med E1 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 25.

¹⁹⁹ Forklaringsopptak med E1 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 88.

²⁰⁰ Forklaringsopptak med E1 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 26.

²⁰¹ Forklaringsopptak med E1 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 90, og e-post fra EP1 (El Proffen/EPC) til de fem medlemsbedriftene 24. april 2014.

²⁰² Forklaringsopptak med E1 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 30, og forklaringsopptak med E2 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 64.

²⁰³ Forklaringsopptak med E2 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 44.

²⁰⁴ Forklaringsopptak med E2 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 39.

²⁰⁵ Forklaringsopptak med E2 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 47 og 48.

²⁰⁶ Forklaringsopptak med E1 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 31 og 70.

²⁰⁷ E-post fra EP1 (El Proffen/EPC) etter telefonmøtet 28. april 2014, jf. Tabell 4, og forklaringsopptak med E1 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 54 og 70.

²⁰⁸ E-post fra E1 (ENS) til EP1 (El Proffen/EPC) 29. april 2014.

²⁰⁹ Forklaringsopptak med E1 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 62.

- (208) Bakgrunnen for justeringen av prisene i ENS' etterfølgende tilbud, var ifølge E1 (daglig leder) at han var uenig i noen av punktprisene. Han har forklart at han "*justerte noen ned for å være konkurransedyktig.*"²¹⁰
- (209) E1 (daglig leder) har videre forklart at bakgrunnen for at ENS besluttet å levere to tilbud, var at dersom El Proffen-bedriftene vant frem med sin felles pris, så ville El Proffen/EPC "*frede*" det firmaet som hadde vært inne på avtalen før. Dette firmaet ville da få mesteparten av jobben, men ut over dette var det ikke nevnt hvem som skulle få hva.²¹¹ ENS ville derfor levere inn et tilbud individuelt, slik at de kunne få en av sonene selv, det vil si ett geografisk område med tre til seks skolegrupper.²¹²
- (210) Den 2. mai 2014 leverte E1 (daglig leder) inn ENS' etterfølgende tilbud til Undervisningsbygg. Det gis i Tabell 5 under en oversikt over prisene i tilbudene fra ENS:

Vedlegg 57 Tilbud fra ENS til Undervisningsbygg 2. mai 2014.

Tabell 5 Oversikt over priser i de ulike tilbudene fra ENS.

Priselement	Prisforslag telefonmøtet	Priser tilbud levert av EPC	Priser tilbud levert av ENS
Enhetspriser ²¹³ – samlet sum			
Timepriser ²¹⁴			
Påslagsprosent ²¹⁵			
Samlet sum		29 157 500 kr	

- (211) Undervisningsbygg avviste begge tilbudene fra ENS på grunnlag av mistanke om brudd på konkurranselovgivningen.²¹⁶

3.3.5 Lysteknikk leverte inn et etterfølgende tilbud

- (212) Den 1. april 2014 mottok L2 (daglig leder i Lysteknikk) som nevnt ovenfor henvendelsen fra El Proffen/El Proffen/EPC om Undervisningsbygg.²¹⁷ Lysteknikk var på dette tidspunkt allerede klar over at rammeavtalene skulle lyses ut på nytt, ettersom de var en av de parallelle rammeavtaleleverandørene i avtalen fra 2010 til 2014.²¹⁸ Lysteknikk hadde under den forrige rammeavtalen ansvar for fire skolegrupper, hvilket utgjorde rundt 40 skoler.²¹⁹
- (213) L1 (serviceleder i Lysteknikk) har forklart at det var noen mindre endringer i konkurransegrunnlaget hva gjaldt fastpriselementer, men at anbudet stort sett var likt med det forrige.²²⁰ Dette er i samsvar med det som har blitt forklart av Undervisningsbygg om anbudet.²²¹
- (214) Ifølge L2 (daglig leder) ønsket Lysteknikk å fornye den rammeavtalen de hadde fra før. Det siteres fra forklaringsopptaket:

²¹⁰ Forklaringsopptak med E1 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 63.

²¹¹ Forklaringsopptak med E1 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 51.

²¹² Forklaringsopptak med E1 (ENS) 9. februar 2015, avsnitt 23.

²¹³ Enhetene som skulle prises var beskrivelser av ulike arbeidsoppgaver, samt en estimerte mengde av den enkelte oppgave, se Vedlegg 4. Til illustrasjon henvises til prisskjemaets punkt 1.01 "*De- og remontering av detektor, eks. pris på detektor*", som hadde en estimert mengde på 1 500 stykker.

²¹⁴ Utdrag fra konkurransegrunnlagets forespurte timepriser, timepris, kategori 1 innenfor ordinær arbeidstid for henholdsvis prosjektleder, elektriker og lærling.

²¹⁵ Gjengivelse av påslagsprosent for fremdriftskoordinering, tiltransporterte ytelser, nettoppris/materiell fra grossist og eksternt teknisk bistand.

²¹⁶ Undervisningsbygg sine avvísninger av tilbudene fra El Proffen/EPC og ENS 11. juli 2014.

²¹⁷ E-post fra EP1 til 22 medlemsbedrifter i Oslo 1. april 2014.

²¹⁸ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 57.

²¹⁹ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 59 og 60.

²²⁰ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 67 og 78.

²²¹ Forklaringsopptak med Julie Wangensteen Lien (Undervisningsbygg) 19. mars 2015, avsnitt 53 og 72.

"De [Lysteknikk] var da fast bestemt på å regne på denne på nytt, og så for seg å få tilsvarende antall skoler som de hadde. Da El-Proffen kom på banen var det snakk om at de skulle gi tilbud på alle skolene. L2 tenkte at om ikke Lysteknikk fikk avtalen med de skolegruppene de hadde, og El-Proffen skulle få alt sammen, så ville Lysteknikk være en del av dette - en underleverandør på denne avtalen."²²²

Vedlegg 58 Forklaringsopptak med L2 4. mars 2015.

- (215) Samme dag oversendte L2 (daglig leder) e-posten fra EP1 (El Proffen/EPC) til L1 (serviceleder), [REDACTED] (serviceleder) og [REDACTED] (prosjektleder). Det siteres fra e-posten:

"Jeg synes vi skal melde vår interesse og være med å gi pris sammen med Elproffen i tillegg til at vi gir tilbud som selvstendig leverandør. Vi behøver ikke å dele våre priser som vi har tenkt å gå inn med. Er dere enig?"

Vedlegg 59 E-post fra L2 til L1, [REDACTED] og [REDACTED] (alle i Lysteknikk) 1. april 2014.

- (216) L2 (daglig leder) har forklart at tanken bak e-posten var at Lysteknikk allerede hadde avtalen med Undervisningsbygg fra før, og således visste hva prisnivået var i dag. Det var med bakgrunn i disse prisene de skulle utarbeide et individuelt tilbud til Undervisningsbygg. Deretter ville det være en prosess med El Proffen/EPC for å komme frem til prisene de skulle levere inn.²²³
- (217) L2 (daglig leder) har forklart at det deretter var en intern diskusjon mellom ham, L1 (serviceleder) og [REDACTED] (serviceleder) om hvorvidt de skulle samarbeide med El Proffen/EPC eller levere et eget tilbud, eller begge deler.²²⁴
- (218) L2 (daglig leder) forklarte at de var veldig i tvil om hvordan Undervisningsbygg ville reagere dersom Lysteknikk leverte to tilbud.²²⁵ Det siteres fra forklaringsopptaket:
- "De [L2, L1 og [REDACTED]] hadde en dialog rundt dette, fordi de var veldig i tvil om Undervisningsbygg syntes dette var greit eller ikke. De ville ikke trække Undervisningsbygg på tærne fordi da hadde de jo de som kunde. Lysteknikk ville ikke ødelegge noen muligheter for å kunne få fornyet rammeavtalen ut fra at de hadde gjort et feil valg. På bakgrunn av det søkte de råd hos Undervisningsbygg [...]."²²⁶
- (219) Videre har L2 forklart at før de takket ja til å delta i samarbeidet med El Proffen-bedriftene, ville han forhøre seg med Undervisningsbygg.²²⁷ Han ringte derfor til Thomas Ruud Kleppe (driftskoordinator i Undervisningsbygg) som var "en sentral person i Undervisningsbygg mot Lysteknikk sin rammeavtale som pågikk da. De følte derfor det var naturlig å forespørre han."²²⁸
- (220) L2 (daglig leder) har gitt følgende forklaring om innholdet i telefonsamtalen med Thomas Ruud Kleppe (Undervisningsbygg):

"[...] Haug sier at han forklarte det akkurat sånn som det var, at Lysteknikk var medlem i en innkjøpsorganisasjon som heter El-Proffen, som da hadde besluttet at de skulle være med å gi tilbud på rammeavtaler der hvor ikke enkeltmedlemmer var store nok til å gå inn på avtalene selv. [...] L2 ga klart uttrykk for at de ønsket å fortsette med den rammeavtalen med de skolegruppene de hadde, men lurte på om Undervisningsbygg hadde noen motforestillinger til at de også ble representert som en underleverandør til El-Proffen. Kleppe sa da at det var de

²²² Forklaringsopptak med L2 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 64.

²²³ Forklaringsopptak med L2 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 100.

²²⁴ Forklaringsopptak med L2 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 60 og 62.

²²⁵ Forklaringsopptak med L2 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 60.

²²⁶ Forklaringsopptak med L2 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 62.

²²⁷ Forklaringsopptak med L2 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 60.

²²⁸ Forklaringsopptak med L2 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 72.

[Undervisningsbygg] kjent med fra andre faggrupper [...], og at de ikke hadde noe imot at man ble representert selvstendig og som underleverandør i en større sammenheng."²²⁹

- (221) Thomas Ruud Kleppe (Undervisningsbygg) har bekreftet at L2 (daglig leder) ringte til ham "litt uformelt."²³⁰ Han har forklart at han og L2 har hatt mye å gjøre med hverandre gjennom årene, og betegner forholdet dem imellom som "mer enn et normalt forretningsforhold."²³¹

Vedlegg 60 Forklaringsopptak med Thomas Ruud Kleppe 19. mars 2015.

- (222) Videre bekrefter Thomas Ruud Kleppe (Undervisningsbygg) at innholdet i samtalen var slik som L2 har forklart.²³² Thomas Ruud Kleppe har videre forklart følgende om innholdet i samtalen:

"Da Undervisningsbygg la ut avtalen ringte L2 til Kleppe og sa at Lysteknikk hadde tenkt å gi ny pris, for de ville fortsette med samarbeidet. L2 lurte på om de kunne være underleverandør til noen andre. Kleppe husker ikke helt ordlyden, men L2 sa at de var en del av et samarbeid og lurte på om de kunne gi tilbud i den forbindelse og. Det Kleppe svarte til dette var at det var flere tilfeller [av dette], samme år faktisk [...]. Sånn det fungerer da, er at det er hvert sitt firma som gir Undervisningsbygg priser med sine navn og nummer, men de benytter da en underleverandør til å utføre det stykket arbeid. Det var denne måten Kleppe tenkte på da L2 nevnte det.

*[...] Det ble [...] aldri sagt at de skulle gi fem separate tilbud. Hvordan de hadde tenkt å gjøre det ble ikke diskutert [...]."*²³³

- (223) I e-post 2. april 2014 bekreftet L2 (daglig leder) til EP1 (El Proffen/EPC) at Lysteknikk ville være med i den felles tilbudsinngivelsen, og informerte samtidig om at L1 (serviceleder) ville være ansvarlig for anbudet internt hos Lysteknikk.²³⁴
- (224) L2 (daglig leder) har forklart at han etter telefonsamtalen med Thomas Ruud Kleppe i Undervisningsbygg informerte L1 (serviceleder) og [REDACTED] (serviceleder) om at "Undervisningsbygg ikke hadde noen innvendinger [mot at Lysteknikk leverte to tilbud] [...] og de ble enige om at de skulle inngi tilbud selvstendig og til El Proffen."²³⁵
- (225) L1 (serviceleder) har forklart at han var "sterkt imot" at Lysteknikk skulle levere to tilbud til Undervisningsbygg. Det siteres fra L1s første forklaringsopptak:

*"Konkurransetilsynet nevner at det også ble levert inn et tilbud fra El-Proffen. L1 bekrefter dette og sier at han var sterkt imot det. Han likte ikke tanken på at de skulle sende inn dobbelt opp. Han syntes de da hadde en fot i begge leire og tenkte at det kanskje ikke var så veldig greit [...]."*²³⁶

Vedlegg 61 Forklaringsopptak med L1 25. juni 2014.

- (226) Videre har L1 (serviceleder) forklart at hensikten med at El Proffen/EPC leverte inn tilbud sammen med de øvrige medlemmene var at dette var en "god greie å gjøre", i og med at El Proffen/EPC hadde gjort dette med godt hell andre steder i landet. Det siteres fra forklaringsopptaket:

*"[...] Han forklarer at EP1 i hvert fall hadde gjort dette med hell andre steder i landet, og dratt i land noen sånne rammeavtaler på den måten."*²³⁷

- (227) Noe senere oversendte L1 (serviceleder) Lysteknikks prisforslag til EP1 (El Proffen/EPC).²³⁸

²²⁹ Forklaringsopptak med L2 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 74.

²³⁰ Forklaringsopptak med Thomas Ruud Kleppe (Undervisningsbygg) 19. mars 2015, avsnitt 11.

²³¹ Forklaringsopptak med Thomas Ruud Kleppe (Undervisningsbygg) 19. mars 2015, avsnitt 10.

²³² Forklaringsopptak med Thomas Ruud Kleppe (Undervisningsbygg) 19. mars 2015, avsnitt 16.

²³³ Forklaringsopptak med Thomas Ruud Kleppe (Undervisningsbygg) 19. mars 2015, avsnitt 16 og 190.

²³⁴ E-post fra L2 (Lysteknikk) til EP1 (El Proffen/EPC) 2. april 2014.

²³⁵ Forklaringsopptak med L2 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 96.

²³⁶ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 25. juni 2014, avsnitt 15.

²³⁷ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 88.

²³⁸ E-post fra L1 (Lysteknikk) til EP1 (El Proffen/EPC) 28. april 2014. Se også Tabell 3.

- (228) L1 (serviceleder) har forklart at prisene Lysteknikk hadde fra før med Undervisningsbygg selvfølgelig også lå til grunn ved prisingen av tilbudene denne gangen.²³⁹ Lysteknikk visste hvilken timepris de hadde under sin rammeavtale, samt hvor de måtte legge seg i pris for at de "i det hele tatt skal komme i betraktning."²⁴⁰
- (229) Den 28. april 2014 mottok L1 (serviceleder) et skjema fra EP1 (El Proffen/EPC) som inneholdt prisene til de fem medlemsbedriftene.²⁴¹ I sitt andre forklaringsopptak bekrefter L1 å ha lest e-posten.²⁴²
- (230) Telefonmøtet mellom de fem medlemsbedriftene og EP1 (El Proffen/EPC) ble avholdt 28. april klokken 14:00. L1 (serviceleder) har i forklaringsopptak bekreftet at han deltok på dette.²⁴³
- (231) L1 (serviceleder) har forklart at telefonmøtet "gikk på å enes med de andre om hvilke priser som skulle fastsettes og sendes inn",²⁴⁴ og at de gjennomgikk postene og ble enige om en pris som var "grei" for alle.²⁴⁵
- (232) Det siteres videre fra L1s (serviceleder) første forklaringsopptak:
*"L1 blir bedt om å fortelle hva de snakket sammen om på telefon. Han sier at det ikke var annet enn hva de skulle gi i pris, og en fornuftig pris som de kunne dele og som Undervisningsbygg også skulle leve med. [...] De diskuterte også hva som var en rimelig timepris for prosjektet."*²⁴⁶
- (233) Etter telefonmøtet mottok L1 (serviceleder) prisene medlemsbedriftene hadde blitt enige om på møtet i en e-post fra EP1 (El Proffen/EPC).²⁴⁷ Han bekreftet i forklaringsopptaket at han var kjent med denne e-posten.²⁴⁸
- (234) Internt i Lysteknikk ble det avholdt et møte påfølgende dag, 29. april fra klokken 08:00 til 09:30. Det er i beslaget funnet en møteinnkalling, sendt fra L1 (serviceleder) til L2 (daglig leder), [redacted] (serviceleder) og [redacted] (sikkerhetsleder), med møtetittelen "Rammeavtale Undervisningsbygg."²⁴⁹ L1 har forklart at dette møtet gikk på "den egne avtalen de [Lysteknikk] skulle levere selv."²⁵⁰
- Vedlegg 62** Innkalling til møte 29. april 2014 fra L1 til L2, [redacted] og [redacted]
- (235) I sitt første forklaringsopptak har L1 (serviceleder) gitt følgende forklaring om prisingen av tilbudet de skulle levere selv:
*"Tilsynet spør om det er riktig forstått at L1 la frem sine synspunkter og tall i møtet, for så dagen før eller etterpå å regne på et selvstendig anbud med priser som var [redacted] % lavere. L1 bekrefter dette, og opplyser at det er fordi Lysteknikk ikke kan gå ut med prisene de skal gi i det telefonmøtet når det sitter andre elektroinstallasjonsfirmaer og hører på. Han sier videre at de er i konkurranse ellers, og at de ikke kan vise de andre hva de har lyst til å innberette."*²⁵¹

²³⁹ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 73 og 74.

²⁴⁰ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 44.

²⁴¹ E-post fra EP1 (El Proffen/EPC) til de fem medlemsbedriftene 28. april 2014, med vedlagt prissammenstilling.

²⁴² Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 119.

²⁴³ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 107 og 116.

²⁴⁴ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 105.

²⁴⁵ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 116.

²⁴⁶ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 25. juni 2014, avsnitt 22 og 46.

²⁴⁷ E-post fra EP1 (El Proffen/EPC) etter telefonmøtet 28. april 2014. Se også Tabell 4.

²⁴⁸ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 145.

²⁴⁹ Innkalling til internt møte 29. april 2014 fra L1 (Lysteknikk) til L2 (Lysteknikk), [redacted] (Lysteknikk) og [redacted] (Lysteknikk).

²⁵⁰ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 25. juni 2014, avsnitt 150.

²⁵¹ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 25. juni 2014, avsnitt 45.

- (236) L1 (serviceleder) har videre forklart at Lysteknikk "*selvfølgelig visste hvilket tilbud El-Proffen ville sende til Undervisningsbygg.*"²⁵²
- (237) Den 29. april 2014 sendte EP1 (El Proffen/EPC) en e-post til medlemmene med et ferdig utfylt prisskjema fra Undervisningsbygg vedlagt, hvor han ba mottakerne signere og fylle ut prisskjemaet.²⁵³ L1 (serviceleder) signerte dette skjemaet og returnerte det i e-post til EP1 samme dag.²⁵⁴ Han sendte også inn den resterende dokumentasjonen på vegne av Lysteknikk.²⁵⁵ Det var ikke gitt uttrykk for at tilbudet var del av et samarbeid med andre medlemsbedrifter, og heller ikke tatt forbehold om at det var signert med denne forutsetningen.
- (238) L1 (serviceleder) leverte Lysteknikk sitt etterfølgende tilbud til Undervisningsbygg 30. april 2014.²⁵⁶ Tabell 6 under gjengir prisene Lysteknikk sendte inn til EPC, samt prisene i de to tilbudene fra Lysteknikk.

Vedlegg 63 Tilbudet som Lysteknikk sendte til Undervisningsbygg 30. april 2014.

Tabell 6 Oversikt over priser i de ulike tilbudene fra Lysteknikk.

Priselement	Prisforslag telefonmøtet	Priser tilbud levert av EPC	Priser tilbud levert av Lysteknikk
Enhetspriser ²⁵⁷ – samlet sum			
Timepriser ²⁵⁸			
Påslagsprosent ²⁵⁹			
Samlet sum		29 157 500 kr	

- (239) L2 (daglig leder) har forklart at Lysteknikk ga beskjed til El Proffen/EPC om at de samtidig ville levere inn et selvstendig tilbud til Undervisningsbygg.²⁶⁰ EP1 (El Proffen/EPC) ble ifølge L2 ikke gjort kjent med prisene på tilbudet de sendte inn selv.²⁶¹
- (240) L1 (serviceleder) har gitt følgende forklaring om dette i sitt første forklaringsopptak:
*"Konkurransetilsynet spør om El-Proffen visste at Lysteknikk også skulle gi inn tilbud separat. L1 bekrefter dette. L1 blir spurt om hva han informerte rundt dette, og L1 svarer at han informerte ingenting nærmere for det kunne han jo ikke gjøre. Han sier videre at derfor var hele greien litt rar. De prisene Lysteknikk har er jo deres priser, og de vil ikke blottlegge seg for andre elektroinstallatører i Oslo. Det ville vært helt feil og meningsløst. De konkurrerer med dem hver dag på alle mulige fronter, ikke bare når det gjelder Undervisningsbygg."*²⁶²
- (241) Forskjellen på de to tilbudene var, ifølge L1 (serviceleder), at "*El-Proffen skulle gå inn og søke om alle skolene i Oslo.*"²⁶³ Det siteres fra det andre forklaringsopptaket med L1 (serviceleder):

²⁵² Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 25. juni 2014, avsnitt 42.

²⁵³ E-post fra EP1 (El Proffen/EPC) til de fem medlemsbedriftene 29. april 2014.

²⁵⁴ E-post fra L1 (Lysteknikk) til EP1 (El Proffen/EPC) 29. april 2014.

²⁵⁵ Se avsnitt (184). Det var imidlertid ikke vedlagt et tilbuds-brev i oversendelsen.

²⁵⁶ Signert prisskjema av L1 (Lysteknikk) datert 30. april 2014, se Vedlegg 63.

²⁵⁷ Enhetene som skulle prises var beskrivelser av ulike arbeidsoppgaver, samt en estimert mengde av den enkelte oppgave, se Vedlegg 4. Til illustrasjon henvises det til prisskjemaets punkt 1.01 "*De- og remontering av detektor, eks. pris på detektor*", som hadde en estimert mengde på 1 500 stykker.

²⁵⁸ Utdrag fra konkurransegrunnlagets forespurte timepriser, timepris kategori 1 innenfor ordinær arbeidstid for henholdsvis prosjektleder, elektriker og lærling.

²⁵⁹ Gjengivelse av påslagsprosent for fremdriftskoordinering, tiltransporterte ytelser, nettoppris/materiell fra grossist og eksternt teknisk bistand.

²⁶⁰ Forklaringsopptak med L2 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 117.

²⁶¹ Forklaringsopptak med L2 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 129.

²⁶² Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 25. juni 2014, avsnitt 25.

²⁶³ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 92.

"L1 sier at som sagt så trodde de at de var én enhet som sendte inn tilbud, slik som i [redacted]. Konkurransetilsynet spør om de fikk vite noe konkret om hvordan El-Proffen hadde gjort det i [redacted]. L1 svarer nei [...]"²⁶⁴

- (242) Undervisningsbygg avviste begge tilbudene fra Lysteknikk på grunnlag av mistanke om brudd på konkurranselovgivningen.²⁶⁵

3.4 Nærmere om virksomheten i EPC

- (243) EPC ble etablert i 2012. El Proffen-kjeden har som en uttalt målsetning å skaffe medlemmene oppdrag gjennom inngåelse av service- og rammeavtaler med landsdekkende aktører.²⁶⁶ EP2 (daglig leder) har forklart at bakgrunnen for opprettelsen av EPC var at det på regionmøter var blitt informert om en utvikling i markedet, hvor tildeling av avtaler lokalt ble stadig mer sentralisert på regionalt eller nasjonalt nivå. Formålet med EPC var således å "møte utviklingen slik at også lokale medlemmer kunne delta i konkurransen med de store aktørene."²⁶⁷

Vedlegg 64 Presentasjon El Proffen.

Vedlegg 65 Forklaringsopptak med EP2 9. februar 2015.

- (244) EP1 (salgssjef) ble ansatt for å utføre arbeidet med de landsdekkende avtalene, og ble ansett som ansvarlig for virksomheten i EPC.²⁶⁸

- (245) EP2 (daglig leder) har forklart at EPC har hatt [redacted]

[redacted]²⁶⁹

- (246) [redacted]

[redacted]²⁷⁰

- (247) Under bevissikringen 26. juni 2014 ga EP2 (daglig leder) Konkurransetilsynet følgende informasjon om virksomheten i EPC:

"[...] EP Contracting (EPC) inngir anbud på vegne av medlemmer som har sagt at de vil være med. Det er snakk om ett anbud når man gir inn felles pris slik EPC gjør; det er ikke f.eks. fem separate anbud selv om det er fem medlemmer som deltar. [...] Hvis et medlem ønsker å levere anbud i en konkurranse (alene), så trekker EPC seg ut. Da leverer ikke EPC fellesanbud. Det er kun i landsdekkende og regionale anbudskonkurranser EPC engasjerer seg. Hvis EPC ikke gjør dette, så vil de store landsdekkende aktørene [...] ta de store kontraktene alene."²⁷¹

Vedlegg 66 Internt notat som gjengir informasjon gitt av EP2 under bevissikring 26. juni 2014.

- (248) I et brev til medlemmene etter bevissikringen skrev EP2 (daglig leder) at EPCs aktivitet med å inngå anbud med medlemmer som "utførende oppdragstakere" bringer flere installatører inn i en konkurranse "de ellers ikke ville, og i noen tilfeller ikke kunne, ha deltatt i [...]"

Vedlegg 67 Brev fra EP2 til alle medlemsbedriftene etter bevissikring.

- (249) EP2 (daglig leder) har videre forklart at det er EP1 (salgssjef) som i praksis har avgjort om den enkelte avtale er [redacted] der styret kun tok stilling til dette i tvilstilfeller.²⁷² I forklaringsopptak har EP1 forklart at hvorvidt EPC engasjerer seg i anbudskonkurranser

²⁶⁴ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 4. mars 2015, avsnitt 187.

²⁶⁵ Undervisningsbygg sine avvísninger av tilbudene fra El Proffen/EPC og Lysteknikk, 11. juli 2014.

²⁶⁶ Presentasjon El Proffen, side 4 ("Hvorfor satser El-Proffen på landsdekkende avtaler").

²⁶⁷ Forklaringsopptak med EP2 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 13.

²⁶⁸ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 18 og 21.

²⁶⁹ Forklaringsopptak med EP2 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 42 og 51.

²⁷⁰ Forklaringsopptak med EP2 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 54.

²⁷¹ Informasjon gitt av EP2 (El Proffen/EPC) under bevissikring 26. juni 2014.

²⁷² Forklaringsopptak med EP2 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 59 til 61.

avhenger av [REDACTED]
 [REDACTED]²⁷³ Det er imidlertid ikke nedfelt noen prosedyre for EP1s utsendelse av forespørsler til medlemmene om inngivelse av tilbud gjennom EPC.²⁷⁴

- (250) Konkurransetilsynet har i forklaringsopptak spurt EP1 (salgssjef) hvordan han plukker ut hvilke medlemmer den aktuelle forespørselen om tilbudsinnleggelse sendes til. EP1 har her forklart at det ikke er han som "plukker ut" disse, og at han bare retter en forespørsel til medlemsbedriftene som holder til i det geografiske området kunden etterspør.²⁷⁵
- (251) Funn i beslaget viser at EPC også har lagt til rette for levering av tilbud for medlemmene i lokale anbudskonkurranser.²⁷⁶ Det siteres fra en e-post til alle medlemsbedriftene 22. november 2013 fra EP1 (salgssjef):

"Hvordan går det generelt med landsdekkende avtaler? [...]"

Vi har testet litt på lokale avtaler og fått bla. drift og vedlikehold på sykehus i to mindre områder."

Vedlegg 68 E-post fra EP1 til alle medlemsbedriftene i El Proffen 22. november 2013.

- (252) Det er også funnet dokumentasjon på at det var ytterligere en lokal anbudskonkurranse hvor EPC ønsket å tilrettelegge for at medlemmene kunne levere inn deres tilbud gjennom EPC. Dette var en anbudskonkurranse for utførelse av oppdrag for [REDACTED] med tilbudsfrist [REDACTED]. Det siteres fra et notat skrevet av EP1 (salgssjef) til styremøte i El Proffen:

"[...] Det var også et ønske om å hente avtalen på [REDACTED], men her hadde vi ikke tilstrekkelig med kapasitet/dekning. Men 3 medlemmer legger inn tilbud separat i sine lokale områder og 2 av de har fått hjelp av meg. Om vi når vi opp, får vi også med oss erfaring til neste gang denne forespørselen skal ut."

Vedlegg 69 Notat fra EP1 til styremøte i El Proffen datert 12. juni 2014.

- (253) Ved gjennomgang av Konkurransetilsynets beslag, samt i etterfølgende forklaringsopptak, er det kommet frem at EPC har tilrettelagt for at medlemsbedriftene skulle levere tilbud gjennom EPC i flere offentlige anbudskonkurranser, hvorav [REDACTED] var lokale/regionale anbudskonkurranser. Dette var den ovennevnte anbudskonkurransen utlyst av Undervisningsbygg, samt [REDACTED]

- (254) I anbudskonkurransen utlyst av [REDACTED] var det EP1 (El Proffen/EPC) som oversendte tilbudene til [REDACTED] på vegne av medlemsbedriftene. Han la ved et følgebrev hvor det blant annet fremgår følgende:

"Opp mot forespørselen til [REDACTED] vil det være hver enkelt medlemsbedrift som vil være kontraktspart og juridisk ansvarlig ved en eventuell avtale. EP Contracting vil ha en koordinator funksjon. På grunnlag av dette, følger det et samlet tilbud for alle lokasjoner, som [REDACTED] kan om de finner det hensiktsmessig bryte opp i områdetildelinger."

Vedlegg 70 Følgebrev skrevet av EP1 datert 14. oktober 2013.

- (255) [REDACTED] mottok 14 tilbud i anbudskonkurransen, hvorav fem tilbud var levert av EPC på vegne av fem medlemsbedrifter. Disse fem tilbudene hadde identiske priser. [REDACTED] inngikk kontrakt med to av de fem medlemsbedriftene.
- (256) Etter anbudskonkurransen sendte EP1 (El Proffen/EPC) en e-post til de medlemmene som hadde deltatt i tilbudsinnleveringen, der han blant annet informerte om tilbakemeldingen fra oppdragsgiver. Det siteres fra e-post sendt 11. november 2013:

"Generell tilbakemelding fra [REDACTED]:"

²⁷³ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 48.

²⁷⁴ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 64.

²⁷⁵ Forklaringsopptak med EP1 (El Proffen/EPC) 9. februar 2015, avsnitt 72 og 74.

²⁷⁶ E-post fra EP1 (El Proffen/EPC) til alle medlemsbedriftene i El Proffen 22. november 2013.

Med forutsetning i at det er hvert enkelt medlem som er ansvarlig for både utførelse og det juridiske ved avtalen, ble tilbudet evaluert pr medlemsbedrift og ikke som et samlet tilbud via EP-Contracting. Med det i betraktning så [redacted] ingen stordriftsfordeler i et samlet tilbud.

Tilbudet burde vært splittet med en perm per selskap fremfor i samlet versjon."

Vedlegg 71 E-post fra EP1 til flere medlemsbedrifter 11. november 2013.

- (257) I anbudskonkurransen utlyst av [redacted] i 2014 ble det mottatt elleve tilbud, hvorav ett av tilbudene bestod av ni tilbud fra medlemsbedrifter i El Proffen der de hadde krysset av for hvilke geografiske områder de ønsket å levere på. To av medlemsbedriftene leverte også egne tilbud, som hadde noe høyere priser enn tilbudene levert av EPC. Medlemsbedriftene som leverte gjennom EPC vant seks av åtte geografiske områder.
- (258) Det ble inngått kontrakt mellom EPC og [redacted], hvor EPC signerte som "leverandør". Det fremgikk flere steder i dokumentet at den enkelte medlemsbedrift var "fullt ut ansvarlig både juridisk og som utførende" selskap, og at bestillingene skulle foretas direkte hos den valgte medlemsbedrift. Det var også inntatt erklæringer hvor medlemsbedriftene hadde underskrevet på at de selv var ansvarlige for sin rammeavtale.

Vedlegg 72 Kontrakt mellom [redacted] og EPC signert [redacted] 2014.

- (259) I anbudskonkurransen utlyst av [redacted] i 2014 ble det mottatt ti tilbud, hvorav ett var tilbudene sendt av EPC på vegne av fem medlemsbedrifter. Det siteres fra følgebrevet fra EP1:

"Vedlagt ligger det 5 stk. anbudsbesvarelser og underbillag fra utvalgte EL-PROFFEN bedrifter i [redacted]"

Vedlegg 73 Tilbudsbrev til [redacted] signert EP1 [redacted] 2014.

- (260) Praksisen med tilbudsinnngivelse gjennom EPC beskrives blant annet i et notat til styremøte i El Proffen 18. juni 2014, hvor EP1 (salgssjef) nevner en av anbudskonkurransene. Det siteres fra notatet:

"I region [redacted] har vi også hatt samling og leverer inn felles tilbud på [redacted] (Avtale på 40 mill tot.) [redacted]"

- (261) Under medlemsmøter har El Proffen informert medlemmene om arbeidet med inngivelse av tilbud gjennom EPC, og det er blant annet funnet flere presentasjoner hvor det gis en oversikt over hvilke anbudskonkurranser og aktører EPC har vært i kontakt med, samt hvilke timepriser og påslagsprosent som har vært diskutert med disse.

Vedlegg 74 Presentasjon av "Landsdekkende avtaler" funnet på EP1 sin datamaskin.

- (262) Det er også funnet eksempler i beslaget på at EPC i sin virksomhet har innhentet generell prisinformasjon fra medlemmene, samt tipset medlemmene om hvordan de skal prise seg for å fremstå mer attraktive i sine lokale områder.²⁷⁸

3.5 Oppsummering

- (263) Som vist i kapittel 3.4 ble EPC opprettet med det formål å inngå landsdekkende avtaler, men har etter hvert gått over til tilrettelegging for at medlemsbedriftene skal levere inn tilbud gjennom EPC i flere offentlige anbudskonkurranser av lokal og/eller regional karakter. De øvrige medlemmene i kjeden har også blitt informert om prisene som har vært inngitt i anbudskonkurransene ved regionmøter, jf. avsnitt (261).
- (264) Tilsvarende ble gjort i anbudskonkurransen utlyst av Undervisningsbygg, jf. kapittel 3.3.3. EP1 (El Proffen/EPC) så anbudskonkurransen på Doffin og tok initiativet til at de fem

²⁷⁷ Notat til styremøte i El Proffen, datert 12. juni 2014.

²⁷⁸ E-post fra EP1 (El Proffen/EPC) til samtlige medlemmer i El Proffen 22. november 2013.

medlemsbedriftene skulle inngi sine tilbud gjennom EPC, jf. avsnitt (102). Det var også han som sto for det meste av korrespondansen mellom medlemsbedriftene, jf. kapittel 3.3.3.

- (265) Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa sendte alle sine prisforslag til EPC, inkludert foretakenes enhetspriser, timepriser og påslagsprosent, jf. kapittel 3.3.3.1. EP1 (El Proffen/EPC) sammenfattet prisforslagene i en oversikt og sendte denne oversikten ut igjen til de fem elektrobedriftene, jf. avsnitt (140).
- (266) Partene gjennomførte 28. april 2014 et telefonmøte der de gjennomgikk prisoversikten og diskuterte seg frem til identiske priser som de skulle tilby Undervisningsbygg i konkurransen, jf. kapittel 3.3.3.2. Det har også blitt forklart at de under telefonmøtet informerte hverandre om kapasitet og naturlig nedslagsområde, samt forståelsen av de ulike postene i prisskjemaet, jf. avsnitt (164). De fem foretakene inkorporerte så de samordnede prisene i sine tilbud og oversendte tilbudene til EP1 (El Proffen/EPC). EP1 leverte inn tilbudene til Undervisningsbygg på vegne av medlemsbedriftene, jf. avsnitt (186).
- (267) Lysteknikk og ENS sendte i tillegg inn egne tilbud til Undervisningsbygg etter at EPC hadde levert inn tilbudene med de identiske prisene, jf. kapittel 3.3.4 og 3.3.5.

4 Overtredelse av konkurranseloven § 10

4.1 Rettslig grunnlag

- (268) Konkurranseloven § 10 forbyr konkurransebegrensende samarbeid mellom foretak. Bestemmelsen lyder i sin helhet:

"Enhver avtale mellom foretak, enhver beslutning truffet av sammenslutninger av foretak og enhver form for samordnet opptreden som har til formål eller virkning å hindre, innskrenke eller vri konkurransen, er forbudt, særlig slike som består i

- a) å fastsette på direkte eller indirekte måte innkjøps- eller utsalgspriser eller andre forretningsvilkår,*
- b) å begrense eller kontrollere produksjon, avsetning, teknisk utvikling eller investeringer,*
- c) å dele opp markeder eller forsyningskilder,*
- d) å anvende overfor handelspartnere ulike vilkår for likeverdige ytelser og derved stille dem ugunstigere i konkurransen,*
- e) å gjøre inngåelsen av kontrakter avhengig av at medkontrahentene godtar tilleggsytelser som etter sin art eller etter vanlig forretningspraksis ikke har noen sammenheng med kontraktsgjenstanden.*

Avtaler eller beslutninger som er forbudt i henhold til denne bestemmelse, skal ikke ha noen rettsvirkning.

Bestemmelsen i første ledd får ikke anvendelse på avtaler mellom foretak, beslutninger truffet av sammenslutninger av foretak og samordnet opptreden, som bidrar til å bedre produksjonen eller fordelingen av varene eller til å fremme den tekniske eller økonomiske utvikling, samtidig som de sikrer forbrukerne en rimelig andel av de fordeler som er oppnådd, og uten

- a) å pålegge vedkommende foretak restriksjoner som ikke er absolutt nødvendige for å nå disse mål, eller*
- b) å gi disse foretak mulighet til å utelukke konkurranse for en vesentlig del av de varer det gjelder.*

Kongen kan ved forskrift fastsette regler for hva som skal gå inn under tredje ledd (gruppefritak). Konkurransetilsynet kan bestemme at et gruppefritak ikke skal være anvendelig overfor bestemte foretak i den utstrekning avtaler, beslutninger og samordnet opptreden har virkninger som ikke er forenlige med tredje ledd."

- (269) Konkurranseloven § 10 er harmonisert med EØS-avtalen artikkel 53 og artikkel 101 i traktaten om Den europeiske unions virkemåte (heretter "TEUV").

- (270) Det understrekes i forarbeidene til konkurranseloven at EU/EØS-praksis knyttet til nevnte bestemmelser vil veie tungt ved fortolkningen av konkurranseloven § 10.²⁷⁹ Tilsvarende er lagt til grunn av Høyesterett i HR-2017-1229-A (*Follosaken*).²⁸⁰
- (271) Forbudet i konkurranseloven § 10 første ledd og EØS-avtalen artikkel 53 nr. 1 gjelder både konkurransebegrensninger mellom foretak på samme omsetningsledd (horisontalt samarbeidet) og konkurransebegrensninger mellom foretak på forskjellige omsetningsledd (vertikalt samarbeid). Foreliggende sak gjelder et horisontalt samarbeid.
- (272) For å kunne ilegge overtredelsesgebyr etter konkurranseloven § 29 første ledd, jf. § 10, kreves det i henhold til rettspraksis at det faktum som legges til grunn for rettsanvendelsen er bevist med klar sannsynlighetsovervekt, jf. kapittel 5.2.²⁸¹

4.2 Forholdet til EØS-reglene

- (273) Konkurransetilsynet har i henhold til EØS-konkurranseloven²⁸² § 6, jf. § 7 første ledd, både kompetanse og plikt til å anvende EØS-avtalen artikkel 53 i tilfeller hvor "*handelen*" mellom Norge og andre EØS-land "*kan*" bli påvirket. I vurderingen av om samhandelskriteriet er oppfylt henter tilsynet veiledning fra EFTAs overvåkningsorgans (ESA) retningslinjer om begrepet "*påvirkning av handelen*" i EØS-avtalens artikkel 53 og 54.²⁸³
- (274) Det er fast praksis i EU/EØS-retten for at samhandelskriteriet omfatter enhver direkte eller indirekte, faktisk eller potensiell, påvirkning på handelsmønsteret mellom EØS-stater.²⁸⁴
- (275) Begrepet "*handel*" er etter rettspraksis i EU/EØS-retten tolket vidt og omfatter all grenseoverskridende økonomisk virksomhet, herunder etablering.²⁸⁵
- (276) I rettspraksis er det også oppstilt et merkbarhetskrav, som innebærer en avgrensning mot avtaler og opptreden som kun berører markedet i ubetydelig grad.²⁸⁶
- (277) Det følger av beskrivelsen i kapittel 3 at den foreliggende saken gjelder et anbudssamarbeid, herunder utveksling av priser og annen konkurransesensitiv informasjon før innlevering av tilbud i en anbudskonkurranse i Oslo kommune. Det er ingen forhold i saken som tyder på at samarbeidet kan ha påvirket samhandelen mellom Norge og andre EØS-land merkbart.
- (278) Konkurransetilsynet legger derfor til grunn at samhandelskriteriet ikke er oppfylt, og at EØS-avtalen artikkel 53 derfor ikke kommer til anvendelse.

4.3 Nærmere om vilkårene i konkurranseloven § 10 første ledd

4.3.1 Utgangspunkt

- (279) Konkurranseloven oppstiller nærmere vilkår som må være oppfylt for at forbudet i konkurranseloven § 10 første ledd skal være oppfylt. For det første må samarbeidet finne sted mellom uavhengige foretak (foretakskriteriet), jf. kapittel 4.3.2. For det andre må det foreligge en "*avtale*", "*samordnet opptreden*" eller "*beslutning truffet av sammenslutninger av foretak*" (samarbeidskriteriet), jf. kapittel 4.3.3. For det tredje må samarbeidet ha "*til formål eller virkning å hindre, innskrenke eller vri konkurransen*" (konkurransebegrensningskriteriet), jf. kapittel 4.3.4.
- (280) I tillegg må konkurransen begrenses merkbart (merkbarhetskriteriet), jf. kapittel 4.3.5. Merkbarhetskriteriet fremkommer ikke direkte av lovteksten, men det fremgår av forarbeidene

²⁷⁹ Ot.prp. nr. 6 (2003-2004) side 68 og 224.

²⁸⁰ HR-2017-1229-A (*Follosaken*), avsnitt 35.

²⁸¹ Rt. 2012 side 1556 (*Brosaken*), avsnitt 60.

²⁸² Lov 5. mars 2004 nr. 11 om gjennomføring og kontroll av EØS-avtalens konkurranseregler mv.

²⁸³ Kunngjøring fra EFTAs overvåkningsorgan, "*Retningslinjer om begrepet påvirkning av handelen i EØS-avtalens artikkel 53 og 54*" (heretter "samhandelskunngjøringen"), inntatt i EF-tidende C305/34, 30. november 2006, og EØS-tillegget til EF-tidende nr. 59/18, 30. november 2006, side 18 flg.

²⁸⁴ Samhandelskunngjøringen avsnitt 23.

²⁸⁵ Samhandelskunngjøringen avsnitt 19.

²⁸⁶ Samhandelskunngjøringen avsnitt 44, med videre henvisninger til rettspraksis.

til konkurranseloven at det må oppstilles et merkbarhetskrav tilsvarende det som følger av EU/EØS-retten.²⁸⁷

4.3.2 Foretakskriteriet

4.3.2.1 Rettslig utgangspunkt

- (281) For at konkurranseloven § 10 skal komme til anvendelse må det foreligge et samarbeid mellom uavhengige "foretak".
- (282) I konkurranseloven § 2 defineres foretak som "enhver enhet som utøver privat eller offentlig ervervsvirksomhet". Det fremgår videre av forarbeidene at foretaksdefinisjonen i konkurranseloven § 2 skal tolkes i samsvar med foretaksbegrepet i EU/EØS-retten og vil være underlagt rettsutviklingen der.²⁸⁸
- (283) Foretaksbegrepet omfatter enhver enhet som driver økonomisk aktivitet. EU-domstolen har slått fast at enhver aktivitet som består i å tilby varer og tjenester på et gitt marked er en økonomisk aktivitet i konkurranserettens forstand.²⁸⁹ Dette ble blant annet fremhevet i *Höfner og Elser mot Macrotron* hvor EU-domstolen uttalte følgende:

*"It must be observed, in the context of competition law, first that the concept of an undertaking encompasses every entity engaged in an economic activity, regardless of the legal status of the entity and the way in which it is financed and, secondly, that employment procurement is an economic activity."*²⁹⁰

- (284) Kravet om uavhengighet innebærer at konkurranseloven § 10 ikke kommer til anvendelse på samarbeid mellom foretak som inngår i samme økonomiske enhet, og som således ikke opptrer på markedet uavhengig av hverandre.²⁹¹

4.3.2.2 Konkurransetilsynets vurdering

- (285) Det fremgår av gjennomgangen i kapittel 1.2 at Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa er å anse som uavhengige "foretak" i henhold til konkurranseloven § 2.
- (286) For EPCs vedkommende fremgår det av kapittel 3.4 at EPC inngir tilbud i landsdekkende anbudskonkurranser om levering av elektrikertjenester. Dette er i samsvar med selskapets vedtekter hvor det fremgår at EPC skal inngå og gjennomføre samarbeidsavtaler innenfor elektrikertjenester, jf. avsnitt (8). Det er uten betydning at EPC formelt ikke har ansatte, jf. avsnitt (7), da EPC tilbyr sine tjenester i et marked. EPC er følgelig å anse som et "foretak", jf. konkurranseloven § 2.
- (287) Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa er aksjeeiere i El Proffen, som eier 100 prosent av aksjene i EPC, jf. kapittel 1.2. Ingen av medlemsbedriftene har imidlertid eierandeler som overstiger fem prosent, jf. avsnitt (19). Konkurransetilsynet legger derfor til grunn at EPC er uavhengig i forhold til medlemsbedriftene.
- (288) Konkurransetilsynet legger således til grunn at foretakskriteriet er oppfylt for alle involverte parter. Ingen av partene har bestridt dette.

4.3.3 Samarbeidskriteriet

4.3.3.1 Rettslig utgangspunkt

- (289) Samarbeid kan i henhold til konkurranseloven § 10 første ledd skje gjennom en "avtale" eller "samordnet opptreden" mellom foretak, eller gjennom en "beslutning truffet av sammenslutninger av foretak".

²⁸⁷ Ot.prp. nr. 6 (2003-2004) side 225.

²⁸⁸ Ot.prp. nr. 6 (2003-2004) side 34.

²⁸⁹ Se blant annet sak C-180/98 *Pavlov m.fl.*, avsnitt 75.

²⁹⁰ Sak C-41/90 *Höfner og Elser mot Macrotron*, avsnitt 21.

²⁹¹ Sak C-22/71 *Béguelin Import mot G.L. Import Export*, avsnitt 8 til 9; sak C-15/74 *Centrafarm BV m.fl. mot Sterling Drug*, avsnitt 41, og sak C-30/87 *Bodson mot Pompes Funèbres des régions libérées*, avsnitt 19.

- (290) Det følger av fast rettspraksis fra EU/EØS at det avgjørende vurderingstemaet for om det foreligger en "avtale" i konkurranserettslig forstand, er om de involverte foretakene har uttrykt en felles vilje til å innrette sin markedsatferd på en bestemt måte.²⁹²
- (291) Samarbeidets form er ikke avgjørende. Både skriftlige og muntlige, uttrykkelige og stilltiende avtaler omfattes. Det er heller ikke et krav om at samarbeidet må være juridisk bindende, slik at også en "gentlemen's agreement" rammes av forbudet.²⁹³ Den felles forståelsen kan således komme til uttrykk gjennom partenes direkte eller indirekte handlinger.
- (292) Med "samordnet opptreden" menes i henholdt til fast praksis fra EU-domstolen en form for kontakt mellom virksomheter, hvor disse ikke går så langt som til å inngå en avtale, men like fullt erstatter konkurranserisikoen med innbyrdes praktisk samarbeid.²⁹⁴ EU-domstolen har uttalt følgende om formålet med samarbeidskriteriet i *ICI*:
- "[...] the object is to bring within the prohibition of that article a form of coordination between undertakings which, without having reached the stage where an agreement properly so-called has been concluded, knowingly substitutes practical cooperation between them for the risks of competition."*²⁹⁵
- (293) Dette er i samsvar med prinsippet om at ethvert foretak skal fastsette sin markedsadferd på selvstendig grunnlag.²⁹⁶ Konkurransereglene forbyr således ikke foretak ensidig å tilpasse seg konkurrentenes eksisterende eller forventede markedsadferd. Reglene er imidlertid til hinder for enhver form for direkte eller indirekte kontakt mellom konkurrenter som har til formål eller virkning å begrense konkurransen.
- (294) Det er ikke nødvendig å kategorisere aktivitetene som enten avtale eller samordnet opptreden. Dette ble lagt til grunn av EU-domstolen i *Anic Partecipazioni*,²⁹⁷ og er fulgt opp i en rekke senere avgjørelser.²⁹⁸ I rettspraksis er det lagt til grunn at grensen mellom de to begrepene er flytende og kan overlape, samt at de konkurransebegrensende aktivitetene kan variere over tid. Det vil ofte være vanskelig å trekke en klar grense mellom de to samarbeidsformene, ettersom en overtredelse både kan utgjøre en "avtale" og "samordnet opptreden".
- (295) EU-rettspraksis viser at samarbeidsvilkåret også vil kunne ramme visse former for informasjonsutveksling mellom konkurrenter,²⁹⁹ og at vilkåret vil kunne være oppfylt selv om bare ett foretak røper strategisk markedsinformasjon til konkurrenter. Dette gjelder for eksempel i tilfeller der mottakeren har bedt om den aktuelle informasjonen eller i det minste har akseptert den. Dette fremkommer blant annet av Underrettens avgjørelse i *Cimentieries CBR*:
- "In that connection, the Court points out that the concept of concerted practice does in fact imply the existence of reciprocal contacts [...]. That condition is met where one competitor discloses its future intentions or conduct on the market to another when the latter requests it or, at the very least, accepts it."*³⁰⁰
- (296) EU-domstolen har i en rekke avgjørelser slått fast at det foreligger en presumsjon for at en aktør som mottar strategisk markedsinformasjon og fortsatt er aktiv på det relevante markedet,

²⁹² Sak C-41/69 *ACF Chemiefarma mot Kommisjonen*, avsnitt 112; sak C-235/92 P *Montecatini mot Kommisjonen*, avsnitt 39, og sak T-99/04 *AC-Treuhand mot Kommisjonen*, avsnitt 118.

²⁹³ Sak C-41/69 *ACF Chemiefarma mot Kommisjonen*, avsnitt 111 til 112, sak T-53/03 *BPB mot Kommisjonen*, avsnitt 82, sak C-235/92 P *Montecatini SpA mot Kommisjonen*, avsnitt 39 og sak T-99/04 *AC Treuhand AG mot Kommisjonen*, avsnitt 118.

²⁹⁴ Forente saker C-40/73 m.fl. *Suiker Unie m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 26; forente saker C-89/85 m.fl. *Ahlström Osakeyhtiö m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 63, og sak C-8/08 *T-Mobile Netherlands m.fl.*, avsnitt 26.

²⁹⁵ Sak C-48/69 *ICI mot Kommisjonen*, avsnitt 64.

²⁹⁶ Sak C-49/92 P *Kommisjonen mot Anic Partecipazioni*, avsnitt 117, forente saker C-40/73 m.fl. *Suiker Unie m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 173, og sak C-8/08 *T-Mobile Netherlands m.fl.*, avsnitt 32.

²⁹⁷ Sak C-49/92 P *Kommisjonen mot Anic Partecipazioni*, avsnitt 131 til 132.

²⁹⁸ Sak C-238/05 *Asnef-Equifax*, avsnitt 32, sak T-7/89 *Hercules Chemicals mot Kommisjonen*, avsnitt 264, og forente saker T-305/94 m.fl. *LVM mot Kommisjonen*, avsnitt 696 til 697.

²⁹⁹ Sak C-8/08 *T-Mobile Netherlands m.fl.*, avsnitt 35, sak C-7/95 *John Deere mot Kommisjonen*, avsnitt 90 og sak C-194/99 P *Thyssen Stahl mot Kommisjonen*, avsnitt 81.

³⁰⁰ Forente saker T-25/95 m.fl. *Cimentieries CBR mot Kommisjonen*, avsnitt 1849.

direkte eller indirekte har hensyntatt informasjonen ved fastsettingen av egen markedsopptreden.³⁰¹ Det siteres fra EU-domstolens avgjørelse i *Hüls*:

*"However, subject to proof to the contrary, which the economic operators concerned must adduce, the presumption must be that the undertakings taking part in the concerted action and remaining active on the market take account of the information exchanged with their competitors for the purposes of determining their conduct on that market. That is all the more true where the undertakings concert together on a regular basis over a long period, as was the case here, according to the findings of the Court of First Instance."*³⁰²

- (297) Ovennevnte vil også gjelde for foretak hvis deltakelse er begrenset til å være passiv deltaker i møter. Et foretak som har deltatt i møter hvor konkurransesensitiv informasjon har blitt utvekslet og/eller ulovlig samarbeid diskutert, vil således kunne anses for å stilltiende ha akseptert det ulovlige samarbeidet.³⁰³
- (298) EU-domstolen har videre slått fast at samarbeidskriteriet også kan omfatte aktører som aktivt bidrar til å tilrettelegge for og overvåke et kartell, selv om foretaket ikke er aktivt i det markedet hvor overtredelsen begås, jf. *AC-Treuhand*.³⁰⁴
- (299) Det er også uten betydning for samarbeidets eksistens at enkelte aktører er illojale mot samarbeidet. Dette er slått fast i EU-rettspraksis, og ble blant annet trukket frem i *Comap*, hvor Underretten uttalte følgende:

*"As regards the last point, suffice it to note that non-compliance with a cartel does not in any way alter the fact of its existence. In the present case, it cannot be concluded therefore that the applicant ended its participation in the infringement during the period at issue, merely because the applicant used the cartel for its own benefit, while failing to adhere fully to the prices that had been agreed."*³⁰⁵

4.3.3.2 Konkurransetilsynets vurdering

- (300) Konkurransetilsynet legger til grunn at partene etablerte kontakt om anbudskonkurransen ved e-posten fra EP1 (El Proffen/EPC) 1. april 2014, jf. avsnitt (102).
- (301) I perioden frem til innlevering av tilbudene i anbudskonkurransen var det regelmessig kontakt mellom partene i form av e-postkorrespondanse, telefonsamtaler og et felles telefonmøte, jf. kapittel 3.3.3.1 og 3.3.3.2. Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa sendte alle sine prisforslag til EPC, inkludert enhetspriser, timepriser og påslagsprosent, jf. kapittel 3.3.3.1. Det fremgår av forklaringsopptak i saken at partene under telefonmøtet 28. april 2014 informerte hverandre om priser og naturlig nedslagsområde, jf. avsnitt (164). Basert på denne informasjonen diskuterte partene seg frem til identiske enhetspriser, påslagsprosent og timepriser som alle skulle levere inn, jf. kapittel 3.3.3.2. De avtalte prisene samsvarer med prisene i de endelige tilbudene levert av Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa 2. mai 2014.
- (302) ENS og Lysteknikk leverte i tillegg etterfølgende separate tilbud med lavere priser som avvek fra de avtalte prisene, jf. avsnitt (210) og (238). Det har blitt bekreftet av både ENS og Lysteknikk at de ved utarbeidelsen av de etterfølgende tilbudene var klar over de avtalte prisene, jf. avsnittene (207), (208) og (233) til (236). Videre har ENS bekreftet at det var disse avtalte prisene som var utgangspunktet for den påfølgende prisjusteringen som ble gjort i det ENS' etterfølgende separate tilbud, jf. avsnitt (208).
- (303) I gjennomgangen av anbudskonkurransen i kapittel 3.3.3 har Konkurransetilsynet vist at El Proffen/EPC, Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa samarbeidet i forbindelse med

³⁰¹ Sak C-199/92 P *Hüls mot Kommisjonen*, avsnitt 161 til 16, sak C-8/08 *T-Mobile Netherlands m.fl.*, avsnitt 51 og sak T-587/08 *Fresh Del Monte Produce mot Kommisjonen*, avsnitt 298.

³⁰² Sak C-199/92 P *Hüls mot Kommisjonen*, avsnitt 162.

³⁰³ Se blant annet forente saker T-202/98 og T-204/98 *Tate & Lyle m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 58, og Kommisjonens retningslinjer for horisontalt samarbeid, OJ C11/1, avsnitt 62.

³⁰⁴ Sak C-194/14 P *AC-Treuhand mot Kommisjonen*, avsnitt 34-35 og avsnitt 38-39.

³⁰⁵ Sak T-377/06 *Comap mot Kommisjonen*, avsnitt 98, forente saker T-71/03 m.fl. *Tokai Carbon mot Kommisjonen*, avsnitt 74 og 75 og sak T-141/94 *Thyssen Stahl mot Kommisjonen*, avsnitt 233, 255, 256 og 341.

inngivelsen av tilbud i anbudskonkurransen utlyst av Undervisningsbygg. Formålet med dette samarbeidet var å diskutere seg frem til identiske enhetspriser, timepriser og påslagsprosent som aktørene skulle levere inn til Undervisningsbygg, jf. kapittel 3.3.3.2.

- (304) Partene har ikke bestridt at de utvekslet informasjon om kapasitet, oppgaveforståelse og priser i forkant av tilbudsinnngivelsen. De har imidlertid anført at det ikke var inngått en avtale om å levere separate tilbud, men at det ble samarbeidet om utarbeidelse av ett tilbud om felles utførelse under rammeavtalen med Undervisningsbygg.
- (305) Konkurransetilsynet er av den oppfatning at tilbudene som ble levert i anbudskonkurransen var et resultat av en samordning og at ingen av aktørene fastsatte sin markedsatferd i anbudskonkurransen på selvstendig grunnlag, jf. avsnitt (293). Partene har utvist en felles vilje vedrørende sin markedsatferd i relasjon til anbudskonkurransen utlyst av Undervisningsbygg, jf. avsnitt (289). Hvorvidt samarbeidet omfattet ett felles tilbud vedlagt separate pris-/tilbudsdokumenter fra de fem aktørene eller fem separate tilbud vil ikke ha betydning for denne vurderingen. Det er videre uten betydning at to av medlemsbedriftene i ettertid fravek fra den avtalte prisen og innga separate tilbud, jf. *Comap*.³⁰⁶ Tilsynet legger til grunn at både ENS og Lysteknikk, direkte eller indirekte, har hensyntatt den informasjonen som ble utvekslet mellom partene ved innlevering av sine etterfølgende tilbud, jf. avsnitt (296).³⁰⁷
- (306) El Proffen/EPC initierte samarbeidet og hadde videre en rolle som tilrettelegger for samarbeidet, jf. avsnittene (102), (104), (106), (122), (140), (148), (153), (164) og (186). Det er uten betydning at EPC ikke innleverte noe eget tilbud i anbudskonkurransen, da det ikke er et krav om at et foretak som tilrettelegger et konkurransebegrensende samarbeid er aktivt på det markedet der samarbeidet skjer, jf. *AC-Treuhand*.³⁰⁸
- (307) På bakgrunn av det ovennevnte finner Konkurransetilsynet det bevist med klar sannsynlighetsovervekt at det forelå en "avtale" eller "samordnet opptreden" om et anbudssamarbeid mellom El Proffen/EPC, Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa, herunder enighet om innlevering av tilbud med identiske priser. Som ledd i samarbeidet utvekslet foretakene priser og annen konkurransesensitiv informasjon.
- (308) Det bemerkes at Konkurransetilsynet i samsvar med EU-retten ikke har funnet det nødvendig å kategorisere samarbeidet som enten en "avtale" eller "samordnet opptreden" ettersom de aktuelle aktivitetene innehar elementer av begge deler. På bakgrunn av ovennevnte legger tilsynet til grunn at samarbeidskriteriet i konkurranseloven § 10 første ledd er oppfylt.

4.3.4 Konkurransbegrensningskriteriet

4.3.4.1 Rettslig utgangspunkt

- (309) Konkurranseloven § 10 første ledd omfatter samarbeid med konkurransebegrensende "formål eller virkning". Vilkårene er alternative.
- (310) Samarbeid som har til "formål" å begrense konkurransen omfatter visse former for avtaler eller samordnet opptreden som i seg selv er tilstrekkelig skadelig for konkurransen, slik at det ikke er nødvendig å påvise deres virkninger.³⁰⁹ EU-domstolen formulerer det slik i *Toshiba*:
"With regard to the classification of a practice as a restriction by object, it is clear from the case-law of the Court that certain types of coordination between undertakings reveal a

³⁰⁶ Sak T-377/06 *Comap mot Kommisjonen*, avsnitt 98, forente saker T-71/03 m.fl. *Tokai Carbon mot Kommisjonen*, avsnitt 74 og 75 og sak T-141/94 *Thyssen Stahl mot Kommisjonen*, avsnitt 233, 255, 256 og 341.

³⁰⁷ Sak C-199/92 P *Hüls mot Kommisjonen*, avsnitt 162.

³⁰⁸ Se avsnitt (297).

³⁰⁹ Sakene T-472/13 *Lundbeck mot Kommisjonen*, avsnitt 339 til 343, C-373/14 P *Toshiba Corporation mot Kommisjonen*, avsnitt 26, C-172/14 *ING Pensii*, avsnitt 31, C-286/13P *Dole Food and Dole Fresh Fruit Europe mot Kommisjonen*, avsnitt 113 og 114 og C-67/13 P *CB mot Kommisjonen*, avsnitt 49 og 50, C-209/07 *Beef Industry Development og Barry Brothers*, avsnitt 17, E-3/16 *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot den norske stat v/Konkurransetilsynet*, avsnitt 48 og HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot den norske stat v/Konkurransetilsynet*, avsnitt 39 samt forente saker C-56/64 m.fl. *Consten og Grundig mot Kommisjonen*, sak C-272/09 P *KME Germany m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 65 og sak C-389/10 P *KME Germany m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 75.

*sufficient degree of harm to competition that there is no need to examine their effects [...]. That case-law arises from the fact that certain types of coordination between undertakings can be regarded, by their very nature, as being harmful to the proper functioning of normal competition [...].*³¹⁰

- (311) I vurderingen av om det foreligger konkurransebegrensende formål, herunder om samarbeidet fremtrer som tilstrekkelig skadelig for konkurransen, skal det ifølge EU-domstolens praksis tas hensyn til avtalens innhold, de målsetninger som søkes gjennomført ved avtalen, samt den økonomiske og rettslige sammenheng som avtalen inngår i.³¹¹ Det samme er lagt til grunn i Høyesteretts avgjørelse i *Follo*-saken.³¹²
- (312) Konkurranseloven § 10 første ledd bokstav a til e inneholder en ikke uttømmende liste med eksempler som normalt rammes av forbudet. Når det gjelder avtaler som kan anses å ha et konkurransebegrensende formål, vil dette i samsvar med fast rettspraksis blant annet gjelde samarbeid som går ut på "*å fastsette på direkte eller indirekte måte innkjøps- eller utsalgspriser eller andre forretningsvilkår*", jf. § 10 første ledd bokstav a.³¹³
- (313) For avtaler som etter sin art fremtrer som tilstrekkelig skadelige for konkurransen, herunder slike avtaler som er uttrykkelig nevnt i konkurranseloven § 10 første ledd, kan analysen av den økonomiske og rettslige sammenheng som avtalen inngår i, begrenses til det som er strengt nødvendig for å bringe på det rene at det foreligger en formålsrestriksjon. En slik analyse vil i utgangspunktet kreve en vurdering, om enn mindre inngående, av om partene i avtalen er faktiske eller potensielle konkurrenter.³¹⁴
- (314) Det følger av fast rettspraksis at hvorvidt et samarbeid har et konkurransebegrensende formål etter konkurranseloven § 10, skal avgjøres ut ifra hvilket formål avtalen rent objektivt fremmer.³¹⁵ Partenes mål, ønsker eller hensikt med samarbeidet er ikke avgjørende.³¹⁶ Det forhold at et konkurransebegrensende samarbeid også er ment å ivareta andre legitime formål, utelukker ikke anvendelse av konkurranseloven § 10.³¹⁷ Konkurransemyndighetene kan likevel vektlegge partenes subjektive hensikt som bevis for at samarbeidet har et konkurransebegrensende formål.³¹⁸
- (315) Denne saken dreier seg om et samarbeid i en anbudskonkurranse. Formålet med anbudskonkurranser er å skape konkurranse mellom tilbyderne slik at anbudsinnbyder kan velge et så kostnadseffektivt tilbud som mulig. Anbudsinnbyder forventer å få svar fra en rekke frittstående tilbydere som har foretatt selvstendige kalkulasjoner ved innlevering av tilbud, uten at det har foreligget kontakt mellom dem i forkant. Det siteres fra Kommisjonens avgjørelse i *European Sugar Cartel*:

"In a system of tendering, competition is of the essence. If the tenders submitted by those taking part are not the result of individual economic calculation, but of knowledge of the

³¹⁰ C-373/14 P *Toshiba Corporation mot Kommisjonen*, avsnitt 26.

³¹¹ Sakene C-67/13 P *CB mot Kommisjonen*, avsnitt 53, C-8/08 *T-Mobile Netherlands m.fl.*, avsnitt 43, C-286/13P *Dole Food and Dole Fresh Fruit Europe mot Kommisjonen*, avsnitt 117, C-373/14 P *Toshiba Corporation mot Kommisjonen*, avsnitt 27 og C 172/14 *ING Pensii*, avsnitt 33, samt Kommisjonens horisontale retningslinjer *Guidelines on the applicability of Article 101 of the Treaty of the Functioning of the European Union to horizontal co-operation agreements*, inntatt i EF-tidende C11/01 14. januar 2011, avsnitt 25.

³¹² HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot staten v/Konkurransetilsynet*, avsnittene 39 og 40.

³¹³ Sak C-286/13P *Dole Food and Dole Fresh Fruit Europe mot Kommisjonen*, avsnitt 115 med henvisning til sak C-67/13 P *CB mot Kommisjonen*, avsnitt 51.

³¹⁴ Jf. sakene C-373/14 P *Toshiba Corporation mot Kommisjonen*, avsnitt 28 og 29, HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot staten v/Konkurransetilsynet*, avsnitt 55 med henvisning til E-3/16 *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot den norske stat v/Konkurransetilsynet*, svar nr. 5.

³¹⁵ HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot staten v/Konkurransetilsynet*, avsnitt 38, Rt. 2012 side 1556 (*Brosaken*) avsnitt 64 og sak C-8/08 *T-Mobile Netherlands m.fl.*, avsnitt 27 flg.

³¹⁶ HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot staten v/Konkurransetilsynet*, avsnitt 38, Rt. 2012 side 1556 (*Brosaken*), avsnitt 64.

³¹⁷ Sak C-209/07 *Beef Industry Industry Development og Barry Brothers*, avsnitt 21.

³¹⁸ Forente saker C-501/06 P m.fl. *GlaxoSmithKline Services m.fl. mot Kommisjonen m.fl.*, avsnitt 58 og sak C-209/07 *Beef Industry Industry Development og Barry Brothers*, avsnitt 15 flg.

tenders by other participants or of concertation with them, competition is prevented, or at least distorted and restricted."³¹⁹

- (316) Det følger av fast rettspraksis fra EU-domstolen at anbudssamarbeid og utveksling av konkurransesensitiv informasjon i forkant av anbudskonkurranser, normalt anses for å ha et konkurransebegrensende formål.³²⁰ Tilsvarende er lagt til grunn i norsk rettspraksis.³²¹ Høyesterett har i *Follosaken* videre lagt til grunn at et anbudssamarbeid som omfattet innlevering av felles tilbud i en anbudskonkurranse var å anse som en formålsovertredelse. I dommen ble det vist til at anbudssamarbeidet var skadelig for konkurransen, og at samarbeidets skadelige natur lett lot seg påpeke basert på erfaring og kunnskap om økonomiske sammenhenger.³²²

4.3.4.2 Konkurransetilsynets vurdering

- (317) Konkurransetilsynet vil i det følgende vurdere hvorvidt samarbeidet mellom El Proffen/EPC, Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa i forbindelse med innlevering av tilbud i anbudskonkurransen utlyst av Undervisningsbygg har hatt et konkurransebegrensende formål, jf. konkurranse-loven § 10 første ledd.
- (318) Samtlige parter har anført at det ikke foreligger en formålsovertredelse, herunder at konkurransebegrensningsvilkåret ikke er oppfylt. I den forbindelse er det vist til at samarbeid om pris ikke var det sentrale, men en nødvendig forutsetning for å kunne levere et felles tilbud, jf. Kommisjonens retningslinjer om horisontale avtaler.³²³ Videre er det anført at formålsbegrensninger må tolkes restriktivt, at Konkurransetilsynet uriktig har klassifisert samarbeidet som horisontalt prissamarbeid eller anbudskartell, og at det bare er der avtaletypen klart er definert som en formålsovertredelse i rettspraksis at en nærmere vurdering av konteksten ikke er nødvendig. I et tilfelle som i foreliggende sak, må man gå videre til en virkningsvurdering.
- (319) Konkurransetilsynet viser til at det er et grunnleggende prinsipp at ethvert foretak skal fastsette sin markedsatferd på selvstendig grunnlag, jf. avsnitt (293) over.
- (320) Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa er alle elektroinstallatører med virksomhet i Oslo-området. Disse har deltatt i et anbudssamarbeid der det har blitt utvekslet priser og annen konkurransesensitiv informasjon i en anbudskonkurranse utlyst av Undervisningsbygg, jf. kapittel 3.3. Konkurransetilsynet har funnet det bevist at de fem elektrobedriftene sendte sine prisforslag på rammeavtalen, inkludert foretakenes enhetspriser, timepriser og påslagsprosent, til EP1 (El Proffen/EPC) jf. avsnittene (124), (126), (130), (137) og (138). EP1 sammenfattet prisforslagene i et skjema og sendte skjemaet til de fem elektrobedriftene, jf. avsnitt (140).
- (321) Partene gjennomførte 28. april 2014 et telefonmøte der de gjennomgikk prisskjemaet og diskuterte seg frem til identiske priser som de skulle tilby Undervisningsbygg i konkurransen. De fem foretakene inntok deretter disse prisene i sine tilbud og oversendte tilbudene til EP1 (El Proffen/EPC), som deretter sendte tilbudene videre til Undervisningsbygg.
- (322) Formålet med anbudskonkurranser er å skape konkurranse mellom tilbyderne slik at anbudsinnyter kan velge et så kostnadseffektivt tilbud som mulig, jf. avsnitt (315). Best mulig konkurranse sikres der en rekke frittstående tilbydere har foretatt selvstendige kalkulasjoner ved innlevering av tilbud, uten at det har forekommet kontakt mellom dem i forkant. Konkurransetilsynet viser til at anbudssamarbeid der det er utvekslet priser og annen

³¹⁹ Kommisjonens avgjørelse i saken *European Sugar Cartel*, OJ L 140/17, avsnitt 42.

³²⁰ Eksempelvis Kommisjonens avgjørelse av 21. oktober 1998 i saken *Pre-Insulated Pipe Cartel* (COMP/M.35691), opprettholdt i sak T-21/99 *Dansk Rørindustri mot Kommisjonen* og Kommisjonens avgjørelse av 21. februar 2007 i saken *Elevators og Escalators* (COMP/M.38823), materielt opprettholdt ved domstolsprøving i forente saker T-141/07 m.fl. *General Technic-Otis m.fl. mot Kommisjonen*.

³²¹ Rt. 2012 side 1556 (*Brosaken*), som opprettholdt Konkurransetilsynets vedtak V2009-17 av 13. juli 2009.

³²² HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot staten v/Konkurransetilsynet*, avsnitt 46.

³²³ Tilsvarende fra Lysteknikk og ENS s. 20 til 21 og tilsvarende fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa s. 63, med videre henvisning til Kommisjonens retningslinjer for horisontale avtaler, avsnitt 160.

- konkurransesensitiv informasjon og prisene blir samordnet før det innleveres tilbud, er i kjerneområdet av forbudet i konkurranseloven § 10 første ledd. I samsvar med rettspraksis vil et slikt samarbeid normalt anses å ha som formål å begrense konkurransen, jf. avsnitt (316).
- (323) Når partene som her har utvekslet konkurransesensitiv informasjon og fastsatt identiske priser før innlevering av tilbud, vil dette normalt sett være egnet til å redusere store deler av usikkerheten i anbudskonkurransen. Som utgangspunkt vil derfor et slikt samarbeid objektivt sett ha til formål å begrense eller eliminere konkurransen. Tilbudene fra de fem medlemsbedriftene var ikke et resultat av konkurranse mellom frittstående tilbydere. Dette er klart i strid med formålet med anbudskonkurranser, jf. *European Sugar Cartel*³²⁴ og *Dansk Rørindustri*.³²⁵ Samarbeidet resulterte i at fem av de totalt 13 aktørene som innga tilbud til Undervisningsbygg leverte sine tilbud med priser som på forhånd var avtalt, jf. Tabell 2.
- (324) Medlemsbedriftene utvekslet informasjon om sentrale konkurranseparametere før inngivelse av tilbudene, herunder kapasitet, priser og oppgaveforståelse, jf. avsnitt (164). Foretakene hadde således langt mer informasjon om hverandre enn aktører normalt har i en anbudssituasjon. I en situasjon der medlemsbedriftene fremstår som konkurrenter, vil et slikt samarbeid, som både inneholder elementer av informasjonsutveksling og samordning av priser, bidra til å fjerne konkurransepresset som normalt eksisterer mellom aktører i et marked, og samtidig redusere antall uavhengige tilbud som ellers realistisk sett ville kunne kommet.³²⁶ Videre vil en slik utveksling av informasjon isolert sett kunne ha spillover-effekter, gjennom at medlemsbedriftene kan nyttiggjøre seg informasjonen de har mottatt ved senere innlevering av ytterligere separate tilbud.
- (325) Tilbudene som ble oversendt El Proffen/EPC for videresending til Undervisningsbygg inneholdt blant annet foretakenes dokumentasjon og prisskjema signert av daglig leder eller prosjektleder, jf. avsnittene (168), (175), (177), (180) og (184). I disse tilbudene var det ikke nevnt noe om verken kapasitetsbegrensninger eller samarbeid med andre foretak om utførelsen av oppdrag under rammeavtalen. EP1 (El Proffen/EPC) leverte tilbudene med de identiske prisene til Undervisningsbygg, og disse ble av Undervisningsbygg oppfattet som fem selvstendige tilbud, jf. avsnitt (192).
- (326) Lysteknikk og ENS har anført at samarbeidet ikke har ført til et redusert antall tilbud, snarere motsatt. Lysteknikk og ENS hadde forut for henvendelsen fra El Proffen/EPC planlagt å inngi egne, individuelle tilbud i anbudskonkurransen, noe de også gjorde. ENS og Lysteknikk har anført at formålet med samarbeidet var å tilby en større samlet kapasitet og gi Undervisningsbygg et ekstra tilbud i anbudskonkurransen.³²⁷ Lysteknikk og ENS viser til *Cartes Bancaires*³²⁸ og anfører at de ved å delta i fellestilbudet, i tillegg til å inngi egne bud, hadde et legitimt kommersielt formål. Den doble deltagelsen kan da ikke i seg selv innebære at samarbeidet må anses som en formålsovertredelse.³²⁹
- (327) Konkurransetilsynet viser til at det forhold at samarbeidet også er ment å ivareta andre legitime formål, ikke er avgjørende når et samarbeid objektivt sett har til formål å begrense konkurransen, jf. avsnitt (314). Tilsynet anser at det sentrale ved anbudssamarbeidet var å enes om identiske enhetspriser, timepriser og påslagsprosent. Dette vil som nevnt være i kjernen av overtredelser som etter sin art fremstår som tilstrekkelig skadelig for konkurransen, jf. avsnitt (312) og (313). Selv om partenes intensjon, slik det er anført,³³⁰ var å frembringe et ekstra, kvalitativt bedre tilbud, er ikke dette til hinder for at samarbeidet kan anses for å ha hatt et konkurransebegrensende formål etter konkurranseloven § 10, da utvekslingen av konkurransesensitiv informasjon og samordningen av priser under enhver omstendighet gikk

³²⁴ Se avsnitt (315).

³²⁵ Sak T-21/99 *Dansk Rørindustri mot Kommisjonen*, opprettholdt av EU-domstolen i forente saker C-189/02, C-202/02, C-205-208/02 og C-213/02 *Dansk Rørindustri m.fl. mot Kommisjonen*.

³²⁶ HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot staten v/Konkurransetilsynet*, avsnittene 44 og 45.

³²⁷ Tilsvar fra Lysteknikk og ENS, blant annet side 13 og 14.

³²⁸ C-67/13 P *CB mot Kommisjonen*.

³²⁹ Tilsvar fra Lysteknikk og ENS, side 27 til 28.

³³⁰ Tilsvar fra Lysteknikk og ENS side 12 og 24 samt tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa side 7, 58, 81-82.

ut over hva som var objektivt nødvendig, jf. kapittel 4.4. Den omstendighet at Lysteknikk og ENS har levert to ytterligere tilbud i konkurransen, fratar heller ikke samarbeidet dets skadelige natur.³³¹ Den anførte økte kapasitet og fleksibilitet som tilbudet gjennom EPC tilførte konkurransen vil tilsynet komme tilbake til under vurderingen av konkurranse-loven § 10 tredje ledd i kapittel 4.4.³³²

- (328) Partene viser videre til at samarbeidet foregikk helt åpent og at Konkurransetilsynets resonnement i varselet, herunder den rettspraksis det refereres til og de prinsipper det gis uttrykk for, gjelder skjult samarbeid om pris, markedsdeling (herunder fordeling av anbud), produksjonsbegrensninger eller lignende og uten at de samarbeidende parter har til hensikt å samarbeide om selve utførelsen av arbeidet eller produksjonen av produktene. Ifølge partene har rettspraksis vist til at formålsalternativet rammer avtaler som er hemmelige og tilsynet har ikke kunnet fremlegge EU-praksis der åpent samarbeid om inngivelse av felles bud i en anbudskonkurranse vurderes som et anbudskartell.³³³
- (329) Selv om samarbeidet er gjort kjent for oppdragsgiver, er det etter Konkurransetilsynet oppfatning sentralt at samarbeid om inngivelse av tilbud mellom potensielle konkurrenter i en anbudskonkurranse nødvendigvis vil fjerne eller redusere konkurransepresset dem imellom, i tillegg til at det vil redusere antall potensielle uavhengige tilbydere i konkurransen. Tilsvarende er lagt til grunn av Høyesterett i *Follosaken*.³³⁴ Det siteres fra dommen:
- "Men det faktum at anbudssamarbeidet var åpent, endrer ikke at dette like fullt skadet konkurransen på de måter som jeg har beskrevet. En konkurrent ble eliminert - i den rettslige og økonomiske sammenhengen jeg har redegjort for. Etter min mening fratar derfor ikke åpenheten dette anbudssamarbeidets karakter av, objektivt sett, å ha et konkurransebegrensende formål."*³³⁵
- (330) At åpne samarbeid kan anses som en formålsovertredelse er videre lagt til grunn av EU-domstolen.³³⁶ Konkurransemyndighetene og nasjonale domstoler i Sverige og Danmark har også lagt til grunn at felles tilbud inngitt av konkurrenter kan anses som en formålsovertredelse, uavhengig av om samarbeidet var kjent for oppdragsgiver eller ikke.³³⁷
- (331) Konkurransetilsynet viser på denne bakgrunn til at felles prisfastsettelse er uttrykkelig forbudt etter konkurranse-loven § 10 første ledd bokstav a, jf. avsnitt (312). De negative effektene et ulovlig samarbeid mellom faktiske eller potensielle konkurrenter vil kunne ha på konkurransen oppstår uavhengig av om samarbeidet er åpent eller ikke. Partenes anførsel om at et åpent samarbeid om felles tilbud ikke kan anses som en formålsovertredelse kan således ikke føre frem.
- (332) Anbuds- og prissamarbeidet mellom partene er således etter Konkurransetilsynets oppfatning i kjernen av atferd som etter sin art fremstår som tilstrekkelig skadelige for konkurransen, basert på erfaring og økonomisk teori, og vil derfor normalt anses som en formålsovertredelse. Samarbeidet bryter med det grunnleggende prinsipp om at konkurrenter skal opptre uavhengig i et marked. Dette gjelder særlig i anbudskonkurranser, der formålet er mest mulig effektiv konkurranse mellom tilbyderne. Analysen av den økonomiske og rettslige sammenheng som

³³¹ Sak T-377/06 *Comap mot Kommisjonen*, avsnitt 98, forente saker T-71/03 m.fl. *Tokai Carbon mot Kommisjonen*, avsnitt 74 og 75 og sak T-141/94 *Thyssen Stahl mot Kommisjonen*, avsnitt 233, 255, 256 og 341.

³³² Se slik også i HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot staten v/Konkurransetilsynet*, avsnitt 52.

³³³ Tilsvar fra Lysteknikk og ENS, side 20 til 22 og side 42, samt tilsvar fra El Proffen/EPC, Hoel Elektro, Arkel og Røa side 65 til 66.

³³⁴ HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot staten v/Konkurransetilsynet*, avsnitt 49 jf. avsnittene 44 og 45.

³³⁵ HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot staten v/Konkurransetilsynet*, avsnitt 49.

³³⁶ Sak C-209/07 *Beef Industry Development og Barry Brothers* og sak T-29/92 *SPO m.fl. mot Kommisjonen*.

³³⁷ Stockholms Tingsrätt avgjørelse av 21. januar 2014 i sak *Däckia Aktiebolag m.fl. mot Konkurrenter*, T18896-10, side 147 og 148, og Konkurrenterådets avgjørelse 24. juni 2015, opprettholdt av Konkurrenterådet i kjennelse 11. april 2016 - *Eurostar Danmark A/S og LKF Vejmarkering A/S mot Konkurrenterådet*.

avtalen inngår i, herunder en vurdering av om partene er faktiske eller potensielle konkurrenter, kan derfor begrenses til det som er strengt nødvendig for å bringe på det rene at det foreligger en formålsrestriksjon, det vil si om samarbeidet fremtrer som tilstrekkelig skadelig for konkurransen, jf. avsnitt (313).

- (333) Partene har anført at det ikke dreier seg om selvstendige tilbud, men ett felles tilbud som utgjør et lovlig prosjektsamarbeid hvor partene skulle samarbeide om utførelsen av oppdragene under rammeavtalen. Ifølge partene skulle EPC være kontraktspart i rammeavtalen og ta seg av fordeling av de enkelte oppdragene og de fem medlemsbedriftene skulle fungere som underleverandører.
- (334) Oversendelsen av individuelle tilbudsbrev og prisskjema var ifølge partene ment som dokumentasjon overfor Undervisningsbygg på underleverandørenes forpliktelse til tilbudsprisene,³³⁸ deres formelle kompetanse og juridiske ansvar med hensyn til utførelse av arbeid under rammeavtalen, samt eventuelle reklamasjoner på dette. Denne løsningen begrunnes med at El Proffen/EPC ikke hadde de nødvendige autorisasjoner til å påta seg ansvar for elektroinstallasjoner.³³⁹
- (335) Partenes intensjon om å levere ett felles tilbud til Undervisningsbygg underbygges av blant annet korrespondansen mellom partene, formuleringer i tilbudsbrevet fra EPC som "*samarbeidsløsning*" og "*en større felles løsning*", det faktum at tilbudene ble levert i en felles eske, samt at de fem medlemsbedriftene oppgis som underleverandører i prisskjemaet undertegnet av EP1 (El Proffen/EPC). Partene viser til at fellestilbudet tok sikte på å oppfylle kravene i konkurransegrunnlaget, og at det derfor ikke ble tatt noen forbehold i tilbudsoversendelsen.³⁴⁰ Videre er det anført at samarbeidsmodellen som er lagt til grunn i tilbudet bygger på den modell EPC ellers bruker.³⁴¹
- (336) Konkurransetilsynet viser til at et sentralt vurderingstema for å avgjøre om et samarbeid i forbindelse med en anbudskonkurranse kan utgjøre en formålsovertredelse er om de involverte foretakene fremstår som faktiske eller potensielle konkurrenter. Dersom foretakene har mulighet til eller lett kan skaffe seg mulighet til å inngi tilbud i anbudskonkurransen, vil de utsette hverandre for et konkurransepress som potensielle tilbydere.³⁴² Dette konkurransepresset bortfaller dersom aktørene slår seg sammen og leverer et felles tilbud, eller samordner sine priser og innlevering av tilbud.³⁴³ Relevante momenter i denne sammenheng er blant annet om foretaket har en reell mulighet³⁴⁴ til å gjennomføre prosjektet individuelt på de vilkår og betingelser som er angitt i tilbudsinvitasjonen, herunder om det kan bys på hele eller deler av prosjektet.
- (337) Hvorvidt det er inngitt selvstendige tilbud er ikke avgjørende for vurderingen av om partene er å anse som konkurrenter. Begrepet "konkurrenter" i denne sammenheng omfatter i henhold til praksis og teori både faktiske og potensielle konkurrenter.³⁴⁵ Inngivelse av selvstendige tilbud vil imidlertid etter Konkurransetilsynets vurdering kunne underbygge at partene er å anse som faktiske konkurrenter.
- (338) Partene hadde i sine individuelle tilbud verken omtalt kapasitetsbegrensninger eller forutsetninger om samarbeid med andre foretak. Tilsynet viser til at ENS, Arkel og Røa i sine

³³⁸ Tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa side 23.

³³⁹ Tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa side 42 og tilsvar fra ENS og Lysteknikk side 7.

³⁴⁰ Tilsvar fra ENS og Lysteknikk, side 5 til 6, tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa side 20 til 21.

³⁴¹ Tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa side 6 og 25 til 29.

³⁴² HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot staten v/Konkurransetilsynet*, avsnitt 44.

³⁴³ HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot staten v/Konkurransetilsynet*, avsnitt 45.

³⁴⁴ Jf. blant annet sakene T-472/13 *Lundbeck mot Kommisjonen*, avsnitt 222 (ikke rettskraftig, se sak C-591/167 P) og sak T-360/09 *E.ON Ruhrgas mot Kommisjonen*, avsnitt 86.

³⁴⁵ Se blant annet Kommisjonens retningslinjer om horisontale samarbeidsavtaler punkt 10, samt sak C-373/14 P *Toshiba Corporation mot Kommisjonen*, avsnitt 31 og sak T-360/09 *E.ON Ruhrgas mot Kommisjonen*, avsnitt 85.

tilbudsbrev skriver at de leverer tilbud i henhold til forespørsel.³⁴⁶ Det fremstår med dette som at medlemsbedriftene hver for seg står inne for at de oppfyller minimumskravene i konkurransegrunnlaget.

- (339) Videre kom det frem i følgebrevet fra El Proffen/EPC at hver medlemsbedrift skulle signere kontrakt med Undervisningsbygg og at utførende medlemsbedrift i de respektive oppdragene alene sto juridisk ansvarlig for utførelse av oppdragene og leveranse av materiell.³⁴⁷ [REDACTED]
- [REDACTED]³⁴⁸
- (340) Konkurransetilsynet har vurdert anførselene om at partene grunnet autorisasjonskravet må være juridisk ansvarlig for utførelsen av sine egne oppdrag. Følgebrevet og klausulen under "Juridiske forhold" om at "[e]n skriftlig bindende avtale vil ferdigstilles og signeres av alle samarbeidspartnere", avviker etter tilsynets oppfatning ikke fra det man normalt ville måtte binde seg til som selvstendig leverandør under en rammeavtale med Undervisningsbygg. I motsetning til om partene skulle vært rene underleverandører til EPC, omfatter dette derimot regulering av faglige, økonomiske og juridiske forhold som er sentrale under en individuell rammeavtale som hoved-/eneleverandør, herunder blant annet direkte oppfyllelsesansvar for avtalte leveranser og utførelse, faglig ansvar for elektroarbeidet og reklamasjoner i forbindelse med dette.³⁴⁹
- (341) De ovennevnte forholdene ble også kommentert av Undervisningsbygg i deres svar på EPC sin klage på avvisningen av tilbudene. Her understrekes det at i et underleverandørforhold vil hovedleverandør ha nødvendig juridisk rådighet over underleverandørene, både hva gjelder faglig og bemanningsmessig kapasitet og være økonomisk og juridisk ansvarlig mot oppdragsgiver. I dette tilfellet er det motsatte uttrykkelig understreket.³⁵⁰
- (342) Ut fra denne informasjonen er det etter Konkurransetilsynets vurdering vanskelig å se hvilken rolle El Proffen/EPC var ment å ha under rammeavtalen.
- (343) Konkurransetilsynet bemerker videre at El Proffen/EPC i tidligere anbudskonkurranser har benyttet såkalte samarbeids- eller forpliktelseserklæringer³⁵¹ fra medlemsbedriftene når disse har deltatt i andre anbudskonkurranser gjennom El Proffen/EPC, for eksempel i tilbudene til -- [REDACTED] i [REDACTED] 2014 og [REDACTED] i [REDACTED] 2014. Slike erklæringer var ikke inntatt i tilbudet til Undervisningsbygg.
- Vedlegg 75** EPC sitt tilbud til [REDACTED] i anbudskonkurranse i [REDACTED] 2014³⁵²
- Vedlegg 76** EPC sitt tilbud til [REDACTED] i anbudskonkurranse i [REDACTED] 2014³⁵³
- (344) Videre var EPC på forhånd klar over at ENS og Lysteknikk i tillegg til tilbud gjennom EPC ville levere inn selvstendige tilbud i anbudskonkurransen. Etter Konkurransetilsynets oppfatning skulle da EPC sin forretningsmodell, slik den presenteres i tilsvaret fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa, tilsi at EPC ikke ville inngi noe felles tilbud i denne

³⁴⁶ Lysteknikk hadde ikke eget tilbudsbrev vedlagt tilbudet og Hoel Elektro bruker ikke denne formuleringen, men det fremgår av tilbudsbrevet at det er Hoel Elektro som bør bli valgt som leverandør.

³⁴⁷ Følgebrev vedlagt tilbudene til Undervisningsbygg, Vedlegg 49, pkt.6.

³⁴⁸ Følgebrev vedlagt tilbudene til Undervisningsbygg, Vedlegg 49, pkt. 7.

³⁴⁹ Følgebrev vedlagt tilbudene til Undervisningsbygg, Vedlegg 49, pkt. 6.

³⁵⁰ Brev fra Undervisningsbygg til Advokatfirmaet Thommessen AS, datert 14.08.2014.

³⁵¹ Det følger av tidligere forskrift om offentlige anskaffelser, FOR-2006-04-07-402 § 17-9 (2): "En leverandør kan for en særskilt kontrakt, der dette er hensiktsmessig, støtte seg på andre foretaks kapasitet, uavhengig av den juridiske karakteren av forbindelsen mellom dem. I så fall skal leverandøren dokumentere overfor oppdragsgiver at den vil ha rådighet over de nødvendige ressursene, for eksempel ved å fremlegge en forpliktelseserklæring om dette fra disse foretakene".

³⁵² Det er av praktiske hensyn i dette vedtaket kun tatt med vedlegget som inneholder samarbeids- og forpliktelseserklæringen i tilbudet EPC innga til [REDACTED], ikke tilbudet i sin helhet. Erklæringen er hentet fra sakens journalpost 44, vedlegg 14, side 129-137.

³⁵³ Det er av praktiske hensyn i dette vedtaket kun tatt med vedlegget som inneholder samarbeids- og forpliktelseserklæringen i tilbudet EPC innga til [REDACTED], ikke tilbudet i sin helhet. Erklæringen er hentet fra sakens journalpost 42, side 65 og 66, 143 og 144, 221 og 222, 289 og 290, 389 og 390.

- anbudskonkurransen. Som EP2 (daglig leder i El Proffen/EPC) også har forklart i avsnitt (247) trekker EPC seg ut av konkurransen dersom et medlem ønsker å levere tilbud på egen hånd.
- (345) Konkurransetilsynet finner det ikke avgjørende hvorvidt partenes intensjon var å levere et felles eller flere separate tilbud, jf. avsnitt (314). Konkurransetilsynet vil imidlertid bemerke at EP1 (El Proffen/EPC) i etterkant av en tidligere offentlig anbudskonkurranse, utlyst av ██████ i 2013, ble gjort kjent med at anbudsinnbyder anså en tilsvarende organisering av tilbud som i foreliggende sak for å utgjøre separate tilbud, jf. avsnitt (256). I det tilfellet ble tilbudene levert samlet, og utlyser spesifiserte i etterkant at tilbudene fra de forskjellige tilbyderne burde vært splittet i separate permer, slik det senere ble gjort av EP1 i Undervisningsbyggs anbudskonkurranse.
- (346) Partene har anført at korrespondansen mellom partene forut for tilbudsinnleveringen viser at det var deres intensjon å levere et felles tilbud til Undervisningsbygg.³⁵⁴ Til dette vil Konkurransetilsynet bemerke at det tilsynelatende ikke forelå noen overordnet plan for fordeling av oppdragene under rammeavtalen og hvordan utførelsen rent praktisk skulle løses. Dette bekreftes i forklaringsopptak, der partene har uttalt at de ikke visste hvordan fordelingen skulle skje, men at de antok at El Proffen/EPC ville ta hånd om dette.³⁵⁵ Tilsynets er av den oppfatning at dette taler mot at det er et felles tilbud.
- (347) På bakgrunn av de over nevnte forhold er Konkurransetilsynet av den oppfatning at de foreliggende tilbud fra medlemsbedriftene og El Proffen/EPC ikke kan oppfattes som et felles tilbud der medlemsbedriftene inngår som underleverandører, og at partenes anførsler knyttet til dette ikke kan føre frem. Partene har etter tilsynets vurdering levert inn det som fremstår som selvstendige tilbud i anbudskonkurransen, noe som underbygger at partene er å anse som faktiske konkurrenter, jf. avsnitt (337).
- (348) Partene anfører imidlertid at henholdsvis El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa ikke kunne levere selvstendige tilbud i anbudskonkurransen og at Lysteknikk og ENS ikke kunne levert selvstendige tilbud tilsvarende fellestilbudet fra EPC.
- (349) I vurderingen av om partene hadde mulighet til, eller lett kunne skaffet seg mulighet til, å inngi selvstendige tilbud i anbudskonkurransen, vil Konkurransetilsynet ta utgangspunkt i kravene i konkurransegrunnlaget, og hvorvidt partene hver for seg kunne oppfylt disse.³⁵⁶ At det i ettertid kan konstateres at enkelte av partene trolig ville valgt ikke å inngi tilbud alene, har i denne sammenheng liten betydning, jf. Høyesteretts uttalelser i *Follosaken*.³⁵⁷
- (350) For ENS' og Lysteknikks vedkommende er det ikke anført at de hver for seg manglet kapasitet til å håndtere en rammeavtale. Disse to aktørene leverte også egne tilbud i anbudskonkurransen, i tillegg til å inngi tilbud gjennom EPC, jf. kapittel 3.3.4 og 3.3.5. Videre hadde begge foretakene tidligere vært leverandører under rammeavtalen.
- (351) Konkurransetilsynet finner det bevist med klar sannsynlighetsovervekt at ENS og Lysteknikk er å anse som faktiske konkurrenter i anbudskonkurransen.
- (352) El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa anfører i sitt tilsvarende at verken El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro eller Røa kunne eller ville ha levert inn tilbud i anbudskonkurransen dersom de ikke hadde deltatt i fellestilbudet gjennom EPC.

³⁵⁴ Tilsvarende fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa side 6 og tilsvarende fra Lysteknikk og ENS, side 6 til 10.

³⁵⁵ Forklaringsopptak med H1, 9. februar 2015, avsnitt 118 til 119, forklaringsopptak med A1, 9. februar 2015, avsnitt 46, forklaringsopptak med R1, 9. februar 2015, avsnitt 96, forklaringsopptak med E1, 9. februar 2015, avsnitt 51, forklaringsopptak med L2, 4. mars 2015, avsnitt 103.

³⁵⁶ HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot staten v/Konkurransetilsynet*, avsnitt 44, jf. avsnittene 42 og 43. Jf. også sakene T-472/13 *Lundbeck mot Kommisjonen*, avsnitt 222 (ikke rettskraftig, se sak C-591/167 P) og sak T-360/09 *E.ON Ruhrgas mot Kommisjonen*, avsnitt 86.

³⁵⁷ HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot staten v/Konkurransetilsynet*, avsnitt 44. Jf. også sak T-472/13 *Lundbeck mot Kommisjonen*, avsnitt 101-102 (ikke rettskraftig, se sak C-591/167 P) samt sak T-112/07 *Hitachi m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 160, sak C-403/04 P og C-405/04 P *Sumitomo Metal Industries and Nippon Steel mot Kommisjonen*, avsnitt 46 og sak T-558/08 *Eni SpA mot Kommisjonen*, avsnitt 111. Se også Ritter, Cyril: *Joint Tendering Under EU Competition Law* (1. februar 2017). Tilgjengelig på https://papers.ssrn.com/sol3/papers2.cfm?abstract_id=2909572.

- (353) El Proffen/EPC anfører at EPC ikke kunne levert tilbud uten hjelp fra medlemsbedriftene til å utføre oppdragene, da EPC er et kjedeorgan og ikke et elektrofirma. EPC sin rolle har vært å tilrettelegge for at partene sammen etablerte et tilbud som ellers ikke kunne vært fremsatt av Arkel, Hoel Elektro eller Røa hver for seg.³⁵⁸
- (354) El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa anfører videre at forutsetningene i konkurransegrunnlaget var uklare og at innholdet i minimumskravet på tre skolegrupper kunne være svært ulikt ut ifra antall skoler i gruppen, alder på bygningene og deres geografiske plassering. Videre fremgikk det av konkurransegrunnlaget at det ikke var anledning til å inngi tilbud på deler av oppdraget, slik at tilbudet måtte kunne benyttes på samtlige skolegrupper, uavhengig av geografi og vedlikeholdsbehov.³⁵⁹ Det anføres at partene på bakgrunn av dette leverte et felles tilbud gjennom EPC, for å overkomme de kapasitetsbegrensninger som de sto overfor hver for seg.
- (355) Konkurransetilsynet vil innledningsvis peke på at de fem medlemsbedriftene utfører elektroinstallasjoner i Oslo-området og at de er aktive i samme marked. Foretakene betjener både offentlige og private kunder og deltar i anbudskonkurranser, herunder om rammeavtaler for elektroservice, jf. presentasjonen av sakens parter i kapittel 1.2.
- (356) Etter Konkurransetilsynets vurdering ville medlemsbedriftene hver for seg oppfylt kvalifikasjonskravene i konkurransegrunnlaget fra Undervisningsbygg. I tilbudene som ble levert inn har de selv redegjort for sin arbeidsstokk og finansielle situasjon, de ansattes kvalifikasjoner, foretakenes erfaring fra tilsvarende oppdrag og dokumentert at de innehar de relevante godkjenninger som kreves for å forestå elektroinstallasjoner. På denne bakgrunn anser Konkurransetilsynet at foretakene teknisk sett var i stand til å levere inn tilbud i anbudskonkurransen, et moment som taler for at de var faktiske eller potensielle konkurrenter.³⁶⁰
- (357) Arkel anfører at ³⁶¹
- (358) Konkurransetilsynet er av den oppfatning at Arkel med sine 25 ansatte³⁶² i utgangspunktet hadde tilstrekkelig kapasitet til å kunne håndtere rammeavtalens omfang som en av fire til seks leverandører. I det tilfellet at Arkel likevel skulle ha begrenset kapasitet, er tilsynets vurdering at foretaket hadde muligheter til å gjøre enkelte tilpasninger eller omdisponeringer slik at det kunne håndtert en av de parallelle rammeavtalene.
- (359) Samtlige parter har i forklaringsopptak gitt uttrykk for at det er relativt enkelt å få tak i folk for innleie dersom man har behov for større kapasitet en periode. A1 (Arkel) sier følgende i forklaringsopptak:

³⁶³

³⁵⁸ Tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa side 58.

³⁵⁹ Tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa side 10 til 16.

³⁶⁰ Sak T-112/07 *Hitachi m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 157 og 160. Se også Kommisjonens vedtak i *Lundbeck-saken* AT.39226 punkt 9.4.1 "The concept of potential competition" avsnitt 613. Vedtaket er påanket og derfor ikke rettskraftig.

³⁶¹ Tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa side 51 til 52.

³⁶² Tallet er hentet fra tilbudet fra Arkel til Undervisningsbygg 29. april 2014, Vedlegg 52 til vedtaket, side 21.

³⁶³ Forklaringsopptak med A1 (Arkel), 9. februar 2015, avsnitt 20

- (360) Flere har forklart at [REDACTED]
[REDACTED]³⁶⁴
- (361) E1 (ENS) har imidlertid i sitt forklaringsopptak opplyst at ENS som regel leier inn folk fra bemanningsbyråer, men at det også er mulighet for innleie fra andre elektrofirmaer gjennom Nelfo og El Proffen.³⁶⁵ ENS understreket også i sitt individuelle tilbud til Undervisningsbygg at de har gode ordninger for innleie gjennom Nelfo.³⁶⁶ R1 (Røa) har forklart at det hender at de [REDACTED] Konkurransetilsynet legger til grunn at disse innleieordningene er tilgjengelige for alle Nelfo- og El Proffen-medlemmer.
- (362) Konkurransetilsynet er av den oppfatning at det, ved et eventuelt behov for økt bemanning ved tildeling av en rammeavtale, ville vært mulig for Arkel å leie inn arbeidskraft og/eller gjøre interne omrokkinger for å kunne betjene rammeavtalen. Det understrekes at det var nesten tre måneder fra tilbydere ble valgt til rammeavtalen trådte i kraft og at det i denne perioden ville vært mulig å gjøre nødvendige tilpasninger.³⁶⁷
- (363) I tillegg til muligheten til å leie inn folk, åpner konkurransegrunnlaget for at man kan takke nei til oppdrag dersom man på det aktuelle tidspunktet ikke har kapasitet. Dette fremgår av konkurransegrunnlagets del 2 "*Orientering om prosjektet*", punkt 2.3.1: "*Hvis leverandøren ikke har kapasitet til å påta seg oppdraget, eller av andre grunner ikke er i stand til å påta seg oppdraget, kan oppdragsgiver tildele oppdraget til en av de øvrige leverandørene i rammeavtalen.*"³⁶⁸ Videre står det under punkt 2.4 "*Gjennomføring og leveringstid*" at leverandøren "*snarest og innen to kalenderdager fra oppdragsgivers forespørsel [skal] bekrefte hvorvidt de har kapasitet til å påta seg oppdraget.*"³⁶⁹ Det fremgår ikke av konkurransegrunnlaget at det er noen form for sanksjoner involvert dersom man må takke nei til enkelte oppdrag. Videre kan foretaket i ytterste konsekvens si opp avtalen med Undervisningsbygg, da det foreligger en gjensidig rett til å si opp rammeavtalen med tre måneders varsel.³⁷⁰
- (364) Samlet tilsier disse momentene at den finansielle risikoen Arkel påtar seg i anbudskonkurransen er mindre enn det som er anført. Dette taler for at Arkel i det minste vil være en potensiell konkurrent i anbudskonkurransen.
- (365) Som det fremgår av konkurransegrunnlagets punkt 14.3 og 2.2 ville Undervisningsbygg foreta en vurdering av partenes kapasitet både for å bli ansett som kvalifisert for deltakelse i konkurransen, samt i tildelingen av skolegrupper. Konkurransetilsynet deler således ikke partenes tolkning av at risikoen er betydelig.
- (366) Videre skrev Arkel i sitt tilbudsbrev til Undervisningsbygg at de for hasteoppdrag kunne garantere en responstid på inntil én time, og at de ikke tok noen forbehold i forhold til beskrivelsen/forespørselen.³⁷¹ [REDACTED]
[REDACTED]³⁷²

³⁶⁴ Forklaringsopptak [REDACTED]
[REDACTED]

³⁶⁵ Forklaringsopptak med E1 9. februar 2015, avsnitt 16 og 86.

³⁶⁶ Tilbudet som ENS sendte til Undervisningsbygg 2. mai 2014, side 3, Tilbudet som Lysteknikk sendte til Undervisningsbygg 30. april 2014, side 13.

³⁶⁷ Konkurransesgrunnlag, punkt 4 side 2.

³⁶⁸ Konkurransesgrunnlag del 2, punkt 2.3.1 side 2.

³⁶⁹ Konkurransesgrunnlag del 2, punkt 2.4 side 3.

³⁷⁰ Kontrakt for Oslo kommunes kjøp av håndverkertjenester side 6 (del av tilbudsinnbydelsen fra Undervisningsbygg).

³⁷¹ Tilbud fra Arkel til Undervisningsbygg 29. april 2014, Vedlegg 52 til vedtaket, side 21 og 22.

³⁷² Tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa side 50.

- (367) Konkurransetilsynet viser til at omtalte strekning er på om lag 35 kilometer og ifølge Googles karttjeneste tar det vanligvis ikke mer enn 90 minutter å kjøre strekningen i morgenrushet. Konkurransetilsynet legger, basert på tilsvarende undersøkelser, til grunn at alle Undervisningsbyggs skoler i Oslo kommune kan nås innen to timer fra Arkels adresse i Asker, foruten under spesielle trafikale omstendigheter, og at dette er tilstrekkelig for å oppfylle Undervisningsbyggs krav til responstid.³⁷³
- (368) Arkel kan ha en viss kostnadsulempe i Undervisningsbyggs anbudskonkurranse knyttet til deres beliggenhet i Asker, men etter tilsynets oppfatning er ikke dette avgjørende for vurderingen av om de er en faktisk eller potensiell konkurrent i anbudskonkurranse. [REDACTED]
- (369) Konkurransetilsynets vurdering er at ovennevnte underbygger at Arkel hadde mulighet til å inngi et selvstendig tilbud eller kunne gjort enkelte mindre tilpasninger som ville satt dem i stand til dette, og dermed var å regne som en faktisk eller potensiell konkurrent i anbudskonkurranse.
- (370) [REDACTED]
[REDACTED] Endelig anfører Hoel Elektro at en av fire rammeavtaler med Undervisningsbygg ville være [REDACTED] for Hoel Elektro å håndtere og at de ikke hadde den kapasitet og fleksibilitet med hensyn til ansatte som kontrakten stilte krav til.³⁷⁴
- (371) Konkurransetilsynet viser til at Hoel Elektro ved tidspunktet for tilbudsinnngivelse hadde tolv ansatte, og konkrete planer om å ansette fire nye sommeren 2014.³⁷⁵ Hoel Elektro understreker i sitt tilbud til Undervisningsbygg at de i ulike perioder har vært fra fem til 35 ansatte, og har lyktes godt med å tilpasse seg markedet.³⁷⁶ Vedrørende Hoel Elektros kapasitet til å håndtere en av fire rammeavtaler viser Konkurransetilsynet til at daglig leder H1 i Hoel Elektro i e-post til EP1 i forkant av tilbudsinnngivelsen skrev følgende:
*"Slik vi tolker beskrivelsen, så ønsker de å etablere avtale med 4-6 installatører. Med anslagsvis 5-6 mill pr år i omsetning pr installatør, så er dette [REDACTED] innenfor vår kapasitet."*³⁷⁷
- (372) Slik Konkurransetilsynet ser det gir H1 her uttrykk for at Hoel Elektro ville hatt kapasitet til å dekke en av rammeavtalene på egenhånd. Konkurransetilsynet bemerker videre at Hoel Elektro i sitt tilbudsbrief til Undervisningsbygg skrev vedrørende kapasitet at *"vi kan håndtere rammeavtalens anslåtte omfang som 1 av 4-6 leverandører. Vi er lokalisert på Bolteløkk/St. Hanshaugen, og [REDACTED]"*³⁷⁸
- (373) H1 har i forklaringsopptak bekreftet at han mente at Hoel Elektro alene kunne betjene disse fire skolegruppene.³⁷⁹ I tillegg hadde foretaket, slik tilsynet ser det, muligheter til å leie inn ekstra bemanning dersom det skulle bli nødvendig, jf. avsnittene (359) til (362), og dessuten

³⁷³ Konkurransetilsynet har undersøkt avstanden mellom Arkels adresse i Asker og følgende adresser i Oslo; Trondheimsveien 661, 0964 OSLO (Skillebekk), med lenke til kjørerute <https://goo.gl/maps/DurDqFBFQuX>, Per Krohgs vei 1, 1001 OSLO (Karihaugen), med lenke til kjørerute <https://goo.gl/maps/xo8Joerlysz>, og Nedre Prinsdals vei 111, 1263 OSLO (Søndre Nordstrand), med lenke til kjørerute <https://goo.gl/maps/z7vkFWGZTdL2>. Ifølge Googles karttjenester er kjøretiden lengst i morgenrushet (rundt klokken 08.30). Konkurransetilsynets valg av adresser er ment som illustrasjon på kjøretid til de områdene av Oslo som ligger lengst unna Arkels hovedkontor.

³⁷⁴ Tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa side 56 til 58.

³⁷⁵ Informasjon hentet fra Hoel Elektro sitt tilbud til Undervisningsbygg.

³⁷⁶ Tilbud fra Hoel Elektro til Undervisningsbygg 29. april 2014, Vedlegg 53 til vedtaket, side 17.

³⁷⁷ Vedlegg 12.

³⁷⁸ Vedlegg 53, side 5.

³⁷⁹ Forklaringsopptak med H1, 9. februar 2015, avsnitt 87 til 88.

- anledning til å takke nei til enkeltstående oppdrag ved manglende kapasitet eller i ytterste konsekvens si opp avtalen, jf. avsnitt (363).
- (374) Konkurransetilsynet viser videre til at Hoel Elektro leide ut to ansatte (en lærling og en montør) i perioden januar til juni 2014.³⁸⁰ Dette taler for at foretaket hadde ledig kapasitet i perioden før innlevering av anbud på rammeavtalen og at Hoel Elektro i det minste ville være en potensiell konkurrent i anbudskonkurransen.
- (375) Hoel Elektros anførsel om at det ikke ville være regningssvarende for foretaket å ta oppdrag [redacted] kan etter Konkurransetilsynets oppfatning ikke tas til følge. Tilsynet viser til at Hoel Elektro ligger sentralt plassert i Oslo, og dermed har gode muligheter til å dekke alle skolegruppene geografisk. Tilsynet legger videre til grunn at Hoel Elektro ville kunne oppfylt kravet til to timers responstid, også i rushtiden.³⁸¹ Hoel Elektro har ikke tatt noen forbehold i sitt tilbud hva gjelder responstid, og har skrevet at de er fleksible med hensyn til tildeling av skolegrupper.³⁸²
- (376) Konkurransetilsynets vurdering er at ovennevnte underbygger at Hoel Elektro hadde mulighet til å inngi et selvstendig tilbud eller kunne gjort enkelte mindre tilpasninger som ville satt dem i stand til dette, og dermed var å regne som en faktisk eller potensiell konkurrent i anbudskonkurransen.
- (377) Røa anfører at [redacted]
[redacted]
[redacted] Røa anfører endelig at selskapet i 2014 i liten grad hadde kapasitet til å forplikte seg til større oppdragsmengder alene og ville vært avhengig av innleid arbeidskraft for å kunne ta et oppdrag [redacted] Selskapet hadde ikke den fleksibilitet og kapasitet med hensyn til ansatte som kontrakten stiller krav til, og ville heller ikke hatt kapasitet til den [redacted] som konkurransegrunnlaget legger opp til, selv som en av seks leverandører.³⁸³
- (378) Konkurransetilsynet er av den oppfatning at Røa med sine 21 ansatte³⁸⁴ i utgangspunktet hadde tilstrekkelig kapasitet til å håndtere en av rammeavtalene med Undervisningsbygg på egen hånd.
- (379) Daglig leder i Røa, R1, har i forklaringsopptak gitt uttrykk for at tre skolegrupper var utenfor Røa sin kapasitet og at de primært ikke ønsket å gå inn her dersom de skulle ha håndtert tre skolegrupper.³⁸⁵
- (380) På spørsmål om de kunne håndtert tre skolegrupper svarer imidlertid R1 "*ja, men da måtte de omkalfatret litt kanskje [...] Røa Elektriske kunne kanskje ha klart det hvis de hadde omkalfatret noe fryktelig*".³⁸⁶ Tilsynet anser at innleie og omrokking av ansatte ved behov vil være mulig for Røa, jf. avsnittene (359) til (362) og at Røa derfor i det minste ville være en potensiell konkurrent i anbudskonkurransen. Videre viser tilsynet til anledningen til å takke nei til oppdrag ved manglende kapasitet og i ytterste konsekvens muligheten for å si opp rammeavtalen, jf. avsnitt (363).
- (381) Anførselen om at Røa hadde svært lite ledig kapasitet totalt i 2014, er etter Konkurransetilsynets oppfatning ikke tilstrekkelig til å godtgjøre at Røa på anbudsinngivelsestidspunktet ikke kunne utgjøre en faktisk eller potensiell konkurrent i anbudskonkurransen.

³⁸⁰ Jf. Hoel Elektro AS sitt svar på pålegg om å gi opplysninger 5. mars 2015.

³⁸¹ Basert på estimerte kjøretider fra www.maps.google.com.

³⁸² Tilbud fra Hoel Elektro til Undervisningsbygg 29. april 2014, Vedlegg 53 til vedtaket.

³⁸³ Tilsvaret fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa side 53 til 54.

³⁸⁴ Tall hentet fra Røa sitt tilbud til Undervisningsbygg.

³⁸⁵ Forklaringsopptak med R1, 9. februar 2015, avsnitt 85 og 89.

³⁸⁶ Forklaringsopptak med R1, 9. februar 2015, avsnitt 82.

- (382) Røas anførsler knyttet til at [redacted] og kunne garantere en responstid på to timer kan etter Konkurransetilsynets oppfatning ikke føre frem. Tilsynet bemerker at alle Undervisningsbygg sine skoler ligger innenfor en kjøreavstand som er mulig å dekke med en responstid på to timer fra Røa, også i rushtiden.³⁸⁷ Røa vektlegger i sitt tilbudsbrev til Undervisningsbygg at de har en flat og effektiv organisasjon som gir fleksibilitet og rask responstid.³⁸⁸
- (383) Konkurransetilsynets vurdering er at ovennevnte underbygger at Røa hadde mulighet til å inngi et selvstendig tilbud eller kunne gjort enkelte mindre tilpasninger som ville satt dem i stand til dette, og dermed var å regne som en faktisk eller potensiell konkurrent i anbudskonkurransen.
- (384) Vedrørende partenes anførsel om at El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa uansett ikke ville ha levert inn tilbud i anbudskonkurransen, viser Konkurransetilsynet til at det ikke er nødvendig for tilsynet å bevise at partene faktisk ville ha levert selvstendige tilbud. Konkurransetilsynet viser i denne forbindelse til *Follosaken* hvor Høyesterett uttalte:
- "Når to aktører hver for seg har mulighet til, eller lett kan skaffe seg mulighet til, å inngi tilbud til en oppdragsgiver i en anbudskonkurranse, vil de utsette hverandre for et konkurransepress. Begge må da ta stilling til hvor fordelaktig deres respektive tilbud må være hva gjelder pris og kvalitet for at de skal kunne utkonkurrere den andre, for ellers kan oppdraget gå tapt. At det i ettertid kan konstateres at den ene trolig ville valgt ikke å inngi tilbud alene, har i denne sammenheng liten betydning. Konkurransepresset består så lenge muligheten for et konkurrerende tilbud er til stede."*³⁸⁹
- (385) Aktører som er faktiske eller potensielle konkurrenter utøver konkurransepress på hverandre, og dette konkurransepresset opprettholdes ved usikkerheten som ligger i muligheten for et eller flere konkurrerende tilbud. Det avgjørende for vurderingen er om en part er å anse som faktisk eller potensiell konkurrent, jf. avsnitt (336). Det vises videre til at manglende kommersiell interesse i et marked ikke er avgjørende for om man kan regnes som en faktisk eller potensiell konkurrent eller ikke.³⁹⁰
- (386) I *Lundbeck* er det fremhevet at den rene tilstedeværelse kan bidra til et konkurransepress som taler for at foretak er å anse som potensielle konkurrenter. Det vises i denne sammenheng til følgende uttalelse:
- "It should, in that regard, be recalled that whether potential competition – which may be no more than the existence of an undertaking outside that market – is restricted cannot depend on whether it can be demonstrated that that undertaking intends to enter that market in the near future. The mere fact of its existence may give rise to competitive pressure on the undertakings currently operating in that market, a pressure represented by the likelihood that a new competitor will enter the market if the market becomes more attractive [...]."*³⁹¹
- (387) I Kommisjonens vedtak i *Lundbeck-saken* viser Kommisjonen til at Underretten i *Hitachi* har vurdert at det sentrale for eksistensen av potensiell konkurranse er at *"the alleged potential competitors [...] were "regarded" and "perceived" as "potential credible competitors" by the incumbents in the market."*³⁹²
- (388) I forklaringsopptak har de fleste av partene forklart at de anser alle elektroinstallatører i Oslo-området som sine konkurrenter og at det er vanskelig å vite fra anbudskonkurranse til anbudskonkurranse hvem man møter.

³⁸⁷ Basert på estimerte kjøretider fra www.maps.google.com.

³⁸⁸ Tilbud fra Røa til Undervisningsbygg 29. april 2014, Vedlegg 54 til vedtaket.

³⁸⁹ HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA, Ski Follo Taxidrift AS mot Staten v/Konkurransetilsynet*, avsnitt 44.

³⁹⁰ Jf. sak T-112/07 *Hitachi m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 160, sak C-403/04 P og C-405/04 P *Sumitomo Metal Industries and Nippon Steel mot Kommisjonen*, avsnitt 46 og sak T-558/08 *Eni SpA mot Kommisjonen*, avsnitt 111.

³⁹¹ Sak T-472/13 *Lundbeck mot Kommisjonen*, avsnitt 102.

³⁹² Kommisjonens vedtak i *Lundbeck-saken* AT.39226 punkt 9.4.1 *"The concept of potential competition"* avsnitt 613 jf. sak T-112/07 *Hitachi m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 90, 226 og 319.

- (389) E1 i ENS har blant annet uttalt at "*konkurrentene hans er alle installatørene i hele Oslo. ENS konkurrerer med alle. ENS har ingen konkurrenter som de ser igjen ofte.*"³⁹³
- (390) A1 i Arkel har forklart at "*han kan sikkert ramse opp over 30 konkurrenter*" og om andre El Proffen-bedrifter har han uttalt at "*alle er konkurrenter*".³⁹⁴
- (391) H1 ble i forklaringsopptak bedt om å nevne fem konkurrenter. Han svarte da at "*det må jo være de som er her i Oslo-området [...] alle elektroinstallatører i deres område er jo konkurrenter av dem. Det gjelder jo akkurat i like stor grad de som er medlem i El Proffen kjeden. De er jo konkurrenter. Det er jo det de først og fremst er.*"³⁹⁵
- (392) L1 i Lysteknikk uttalte i forklaringsopptak at deres viktigste konkurrenter er "*de som driver i den bransjen de er i [...] i det området de jobber i.*"³⁹⁶ L2 i Lysteknikk har forklart om El Proffen-bedriftene i Oslo-området at "*de konkurrerer på lik linje. De treffer ofte hverandre i konkurransetilfeller, og det er ikke noe uvanlig med det.*"³⁹⁷
- (393) Konkurransetilsynet viser videre til forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) hvor han uttaler om de andre aktørene i samarbeidet om Undervisningsbyggavtalen: "*De konkurrerer med dem hver dag på alle mulige fronter, ikke bare når det gjelder Undervisningsbygg.*"³⁹⁸
- (394) R1 i Røa svarte på spørsmål om hvem de regner som sine konkurrenter at "*det er mange. Det er alle elektroentreprenørene i Oslo og omegn, stort sett.*" Han forklarte også at firmaer fra både Østfold, Drammen og Hokksund trekker til Oslo for å få oppdrag.³⁹⁹
- (395) Ovennevnte uttalelser indikerer at partene oppfatter hverandre som konkurrenter på generell basis, både knyttet til enkeltstående oppdrag og anbudskonkurranser. Dette tilsier at det eksisterte et visst konkurransepress dem imellom inn mot den aktuelle anbudskonkurransen. Konkurransetilsynet er således av den oppfatning at deres tilstedeværelse i Oslo-området, samt partenes uttalelser om konkurransesituasjonen i markedet på mer generell basis, er med på å underbygge at de utgjør faktiske eller potensielle konkurrenter også i anbudskonkurransen utlyst av Undervisningsbygg, jf. avsnitt (387).
- (396) I Kommisjonens horisontale retningslinjer fremgår det at inntreden i markedet må kunne skje innen en kort periode for at et foretak skal bli ansett som en potensiell konkurrent.⁴⁰⁰ I *Lundbeck* la Domstolen til grunn at inntreden måtte skje "*within a reasonable period, without fixing a specific limit in that respect*"⁴⁰¹ og Underretten la i *Visa* til grunn at det vesentlige element er et krav om at den potensielle inntreden på markedet må "*take place with sufficient speed to form a constraint on market participants*".⁴⁰² I den foreliggende sak vil konkurransegrunnlaget og tilhørende vedståelsesfrist danne den naturlige rammen for denne tidsvurderingen. Etter Konkurransetilsynets vurdering vil de over nevnte tiltakene partene kan gjøre for eventuelt å bedre sin kapasitet, kunne gjennomføres innenfor konkurransegrunnlagets tidsfrister.
- (397) Konkurransetilsynet er på bakgrunn av gjennomgangen over av den oppfatning at alle de fem medlemsbedriftene hver for seg hadde reell mulighet til å håndtere en av rammeavtalene på egen hånd, herunder at det kunne blitt gjort enkelte mindre tilpasninger som ville satt dem i stand til det. Etter Konkurransetilsynets oppfatning innehar partene den tekniske kompetansen som kreves for å kunne håndtere rammeavtalen. Selv om det foreligger noen utfordringer for enkelte av partene med hensyn til kapasitet og responstid, som kan innebære en konkurransefordel i favør av de mer effektive aktørene, vil dette etter tilsynets oppfatning likevel kunne avbøtes ved enkelte gjennomførbare justeringer. Tilsynet viser i denne

³⁹³ Forklaringsopptak med E1, 9. februar 2015, avsnitt 20.

³⁹⁴ Forklaringsopptak med A1, 9. februar 2015, avsnitt 34 til 35.

³⁹⁵ Forklaringsopptak med H1, 9. februar 2015, avsnitt 31.

³⁹⁶ Forklaringsopptak med L1, 4. mars 2015, avsnitt 51.

³⁹⁷ Forklaringsopptak med L2, 4. mars 2015, avsnitt 144.

³⁹⁸ Forklaringsopptak med L1 (Lysteknikk) 25. juni 2014, avsnitt 25.

³⁹⁹ Forklaringsopptak med R1, 9. februar 2015, avsnitt 50.

⁴⁰⁰ Kommisjonens horisontale retningslinjer, avsnitt 10.

⁴⁰¹ Sak T 472/13 *Lundbeck mot Kommisjonen*, avsnitt 163 (ikke rettskraftig, se sak C-591/167 P).

⁴⁰² Sak T-461/07 *Visa mot Kommisjonen*, avsnitt 189.

sammenheng til foretakenes mulighet til å leie inn personell. Nevnte tiltak vil innebære begrenset finansiell risiko å gjennomføre. Videre vises det til rammeleverandørenes anledning til å takke nei til enkelte oppdrag i tilfeller der de ikke har kapasitet, jf. avsnittene (359) til (363).

- (398) Konkurransetilsynet vurderer som følge av dette at det foreligger et anbudssamarbeid som omfatter felles prisfastsettelse mellom fem aktører som er å anse som faktiske eller potensielle konkurrenter i anbudskonkurransen.
- (399) Når det gjelder El Proffen/EPCs rolle i samarbeidet er Konkurransetilsynet av den oppfatning at El Proffen/EPC ikke er aktiv i samme marked som medlemsbedriftene. Likevel har El Proffen/EPC spilt en svært sentral rolle i samarbeidet, og tatt initiativ til og tilrettelagt for utveksling av priser og annen konkurransesensitiv informasjon mellom foretak som er faktiske eller potensielle konkurrenter. Det er ikke et krav om at et foretak som tilrettelegger et konkurransebegrensende samarbeid er aktivt på det markedet der samarbeidet skjer for at de skal kunne holdes ansvarlig for overtredelsen, jf. *AC-Treuhand*.⁴⁰³
- (400) Konkurransetilsynet legger for ordens skyld til at anbudssamarbeidet ikke utgjør en lovlig hovedvirkning som prisfastsettelsen er direkte knyttet til. Partenes anførsel om at samarbeid om pris var en nødvendig forutsetning for å kunne levere et felles tilbud, jf. avsnitt (318), kan derfor ikke føre frem.⁴⁰⁴
- (401) På bakgrunn av ovennevnte legger Konkurransetilsynet til grunn at anbudssamarbeidet mellom El Proffen/EPC, Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa, herunder utveksling av priser og annen konkurransesensitiv informasjon, og felles prisfastsettelse i anbudskonkurransen utlyst av Undervisningsbygg, fremtrådte som tilstrekkelig skadelig for konkurransen til at det hadde et konkurransebegrensende formål.
- (402) Konkurransetilsynet finner det etter dette bevist med klar sannsynlighetsovervekt at konkurransebegrensningskriteriet i konkurranseloven § 10 første ledd er oppfylt.

4.3.5 Merkbarhetskriteriet

4.3.5.1 Rettslig utgangspunkt

- (403) Merkbarhetskriteriet fremkommer ikke direkte av ordlyden i konkurranseloven § 10 første ledd, men det fremgår av lovens forarbeider at det må oppstilles et merkbarhetskrav tilsvarende det som følger av EU/EØS-retten, jf. Ot.prp. nr. 6 (2003-2004) side 225.
- (404) Kravet om at konkurransen må begrenses merkbart innebærer en avgrensning mot samarbeid med en ubetydelig virkning på konkurransen.⁴⁰⁵
- (405) Det følger videre av rettspraksis at overtredelsens art og iboende skadepotensiale tilsier at merkbarhetskravet normalt vil være oppfylt for samarbeid som har til formål å begrense konkurransen, uten at det må foretas noen nærmere vurdering av faktiske eller potensielle skadevirkninger. Det vises i denne sammenheng til *Brasserie Nationale* hvor Underretten uttalte:
- "In this regard, it suffices to recall that undertakings which conclude an agreement whose purpose is to restrict competition cannot, in principle, avoid the application of Article [101 (1) TEUV] by claiming that their agreement should not have an appreciable effect on competition [...]."*⁴⁰⁶
- (406) EU-domstolen går enda lenger i sin uttalelse i *Expedia*. Det siteres fra avgjørelsen:
- "In that regard, the Court has emphasised that the distinction between 'infringements by object' and 'infringements by effect' arises from the fact that certain forms of collusion*

⁴⁰³ Sak C-194/14 P *AC-Treuhand mot Kommisjonen*, avsnitt 27, 34 til 39.

⁴⁰⁴ HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot staten v/Konkurransetilsynet*, avsnitt 58.

⁴⁰⁵ Sak C-5/69 *Voelk mot Vervaecke*, avsnitt 5.

⁴⁰⁶ Forente saker T-49/02 m.fl. *Brasserie Nationale mot Kommisjonen*, avsnitt 140. Se også sak T-44/00 *Mannesmannröhren-Werke mot Kommisjonen*, avsnitt 130 og 196 (oppretholdt av EU-domstolen i sak C-411/04 P).

between undertakings can be regarded, by their very nature, as being injurious to the proper functioning of normal competition [...].

It must therefore be held that an agreement that may affect trade between Member States and that has an anti-competitive object constitutes, by its nature and independently of any concrete effect that it may have, an appreciable restriction on competition."⁴⁰⁷

- (407) I denne sammenheng bemerkes det også at det i Kommisjonens kunngjøring om avtaler av mindre betydning ikke oppstilles generelle unntak for samarbeid som har et konkurransebegrensende formål.⁴⁰⁸ Det hitsettes fra kunngjøringen:

"[...] this Notice does not cover agreements which have as their object the prevention, restriction or distortion of competition within the internal market. [...] Likewise, the Commission will not apply the safe harbour created by those market share thresholds to agreements containing any of the restrictions that are listed as hardcore restrictions in any current or future Commission block exemption regulation (3), which are considered by the Commission to generally constitute restrictions by object."⁴⁰⁹

4.3.5.2 Konkurransetilsynets vurdering

- (408) Konkurransetilsynet har lagt til grunn at det har funnet sted et anbudssamarbeid mellom uavhengige foretak, som omfatter utveksling av priser og annen konkurransesensitiv informasjon, og felles prisfastsettelse. Tilsynet har videre lagt til grunn at samarbeidet har hatt et konkurransebegrensende formål etter konkurranseloven § 10, jf. kapittel 4.3.2.2, 4.3.3.2 og 4.3.4.2. Overtredelsens alvorlige art taler for at den etter sin natur, uavhengig av avtalens faktiske følger, normalt vil utgjøre en merkbar konkurransebegrensning, jf. *Brasserie Nationale* og *Expedia*.⁴¹⁰
- (409) El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro, Røa, Lysteknikk og ENS anfører at en eventuell konkurransebegrensende virkning i saken uansett ikke er merkbar. Det vises til at Kommisjonens kunngjøring om avtaler av mindre betydning slår fast at horisontale samarbeid inngått mellom parter som innehar markedsandeler på de relevante markedene under ti prosent ikke kan utgjøre en merkbar overtredelse av TEUV artikkel 101 (1), jf. konkurranseloven § 10 første ledd. Partene viser i denne sammenheng til at medlemsbedriftenes samlede markedsandel er [REDACTED] ti prosent og for lav til at samarbeidet har en merkbar virkning.
- (410) Partene anfører videre at også dersom Konkurransetilsynet ser bort fra markedsandeler i det generelle markedet, men kun forholder seg til virkningen i den aktuelle anbudskonkurransen, er en eventuell konkurransebegrensning ikke merkbar. Partene viser til at Undervisningsbygg mottok åtte andre tilbud i anbudskonkurransen.
- (411) Partene har videre vist til at samarbeidet [REDACTED] se Tabell 3 over.
- (412) Konkurransetilsynet viser til at det fremgår uttrykkelig av Kommisjonens kunngjøring om avtaler av mindre betydning at den ikke omfatter avtaler med et konkurransebegrensende formål.⁴¹¹ For avtaler mellom konkurrenter, særlig for avtaler om fastsetting av priser, vil Kommisjonen derfor ikke anvende prinsippene for avtaler av mindre betydning, herunder de konkrete markedsandelstersklene, som fremgår av kunngjøringen.⁴¹²

⁴⁰⁷ Sak C-226/11 *Expedia*, avsnitt 36 og 37.

⁴⁰⁸ Kommisjonens "Guidance on restrictions of competition "by object" for the purpose of defining which agreements may benefit from the De Minimis Notice" OJ C 4136 25. juni 2014.

⁴⁰⁹ Kommisjonens "Guidance on restrictions of competition "by object" for the purpose of defining which agreements may benefit from the De Minimis Notice" OJ C 4136 25. juni 2014, avsnitt 13.

⁴¹⁰ Se avsnitt (405) og (406).

⁴¹¹ Jf. "Notice on agreements of minor importance which do not appreciably restrict competition under Article 101(1) in the Treaty on the Functioning of the European Union (De Minimis Notice)", OJ C 291 av 30. august 2014, avsnitt 13.

⁴¹² Se også slik i Kommisjonens "Guidance on restrictions of competition "by object" for the purpose of defining which agreements may benefit from the De Minimis Notice" OJ C 4136 25. juni 2014, side 5 (første avsnitt).

- (413) Slik Konkurransetilsynet ser det, fremgår det av rettspraksis fra EU-domstolen og Underretten at avtaler med et konkurransebegrensende formål som utgangspunkt må anses for å begrense konkurransen merkbart.⁴¹³
- (414) Konkurransetilsynet viser til at rammeavtalene utlyst av Undervisningsbygg i 2014 hadde en samlet årlig verdi på 30 millioner kroner og at leverandørene ville få tildelt mellom tre og seks skolegrupper hver, jf. avsnitt (89). Dette ville gitt en årlig omsetning på mellom 6 og 12 millioner kroner for hver leverandør.
- (415) Som det fremgår av kapittel 3.3 samarbeidet El Proffen/EPC, Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa om inngivelsen av tilbudene og fastsatte identiske priser. Anbudssamarbeidet resulterte i at fem av de 13 aktørene som Undervisningsbygg mottok tilbud fra, hadde utarbeidet sine tilbud etter forhåndskontakt med andre tilbydere, jf. Tabell 2. Som det følger av avsnitt (100) avviste Undervisningsbygg følgelig syv av 15 tilbud på grunn av mistanke om brudd på konkurranselovgevingen. Oppdragsgiver stod etter dette igjen med åtte tilbydere i stedet for 13.
- (416) Dette medførte at samarbeidet fjernet store deler av den usikkerhet som forelå mellom fem av 13 konkurrenter i anbudskonkurransen og var således etter Konkurransetilsynets oppfatning egnet til å begrense konkurransen merkbart.
- (417) Partene har etter Konkurransetilsynets oppfatning ikke fastsatt sin markedsatferd på selvstendig grunnlag. Dette er ikke begrenset til pris, men også annen konkurransesensitiv informasjon i forbindelse med utarbeidelse av tilbudet. [REDACTED]
[REDACTED] har ingen betydning for hvorvidt samarbeidet begrenset konkurransen merkbart.
- (418) Anbudssamarbeidet har ført til at Undervisningsbygg, i stedet for å motta konkurransedyktige tilbud, mottok tilbud som i realiteten var et resultat av et anbudssamarbeid mellom leverandørene.
- (419) Konkurransetilsynet finner det etter dette bevist med klar sannsynlighetsovervekt at merkbarkriteriet er oppfylt.

4.3.6 Konklusjon – konkurranseloven § 10 første ledd

- (420) Konkurransetilsynet legger til grunn at det har funnet sted et anbudssamarbeid, herunder utveksling og samordning av priser og annen konkurransesensitiv informasjon, mellom El Proffen/EPC, Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa før innlevering av tilbud i anbudskonkurransen utlyst av Undervisningsbygg. Gjennom en samordning av prisene har aktørene samarbeidet på en måte som var egnet til merkbart å redusere konkurransen dem imellom.
- (421) Etter Konkurransetilsynets vurderinger har samarbeidet hatt et konkurransebegrensende formål og har vært egnet til merkbart å påvirke konkurransen. Samtlige vilkår for overtredelse av konkurranseloven § 10 første ledd anses oppfylt med klar sannsynlighetsovervekt.

4.4 Unntaksbestemmelsen i konkurranseloven § 10 tredje ledd

- (422) Etter konkurranseloven § 10 tredje ledd kan et konkurransebegrensende samarbeid som rammes av forbudet likevel anses som lovlig dersom fire kumulative vilkår er oppfylt.
- (423) Av bestemmelsen fremgår det at samarbeidet må bidra til å "*bedre produksjonen eller fordelingen av varene eller til å fremme den tekniske eller økonomiske utvikling*" samtidig som forbrukerne sikres en "*rimelig andel av de fordeler som er oppnådd*". Fordeler som kun kommer samarbeidspartnerne til gode, vil ikke være relevante effektivitetsgevinster under vurderingen av § 10 tredje ledd.⁴¹⁴

⁴¹³ Se for eksempel sak C-440/11 *Kommisjonen mot Stichting Administratiekantoor Portielje og Gosselin Group*, avsnitt 95.

⁴¹⁴ Sak C-382/12 P *MasterCard m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 234.

- (424) Videre kreves det etter bokstav b at foretakene ikke får mulighet til å utelukke konkurranse for en "vesentlig del" av de produkter det gjelder. I tillegg må konkurransebegrensningen være "absolutt nødvendig", jf. bokstav a.
- (425) Det er de parter som ønsker å påberope seg unntaket i konkurranseloven § 10 tredje ledd som må godtgjøre at vilkårene i bestemmelsen er oppfylt.⁴¹⁵
- (426) Som det fremgår ovenfor i kapittel 4.3.6 anser Konkurransetilsynet partenes anbudssamarbeid for å være en formålsrestriksjon. Alvorlige konkurransebegrensninger oppfylder som regel ikke vilkårene i konkurranseloven § 10 tredje ledd.⁴¹⁶ Anbudssamarbeid vil normalt føre til at verdier blir overført fra forbrukerne til produsentene, ettersom det fører til høyere priser uten at det blir gitt en kompensierende motverdi for de berørte forbrukerne.⁴¹⁷
- (427) El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa anfører at ingen av de fem medlemsbedriftene kunne levert det tilbudet som EPC leverte, og at fellestilbudet er vesensforskjellig fra de individuelle tilbudene til ENS og Lysteknikk. Gjennom samarbeidet ble det stilt til rådighet større kapasitet, mer fleksibilitet og lavere responstid enn alle de berørte medlemmene hadde mulighet til å tilby hver for seg. Fellestilbudet styrket ifølge El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa konkurransen på de sentrale konkurranseparameterne pris og kvalitet.
- (428) El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa anfører videre at samarbeidet mellom medlemsbedriftene førte til at de kunne tilby lavere priser i tilbudet til Undervisningsbygg. Dette er blant annet begrunnet med at samarbeidet førte til større forutberegnelighet med hensyn til hvilke skolegrupper prisene ville gjelde, hvilket gjorde at foretakene beregnet transportkostnader til en mindre radius. Videre ville Undervisningsbygg få nytte godt av El Proffens innkjøpsamarbeid og at fellesfunksjoner knyttet til fakturering, utarbeidelse av tilbud og markedsføring reduserte kostnadene til foretakene.⁴¹⁸ Det bemerkes videre at [REDACTED]
- [REDACTED]⁴¹⁹
- (429) ENS og Lysteknikk anfører at selv om prisene i fellestilbudet var høyere enn i de individuelle tilbudene fra ENS og Lysteknikk, ville fellestilbudet kunne føre til kostnadsbesparelser ved utførelsen av enkeltoppdrag gjennom å optimalisere ressursbruk og utføre arbeidet med lavest mulig timeantall.⁴²⁰ Videre anføres det at det ville gi administrative kostnadsbesparelser for Undervisningsbygg å ha rammeavtale med en leverandør som innehar kapasitet til å håndtere større prosjektoppdrag og at en leverandør med stor kapasitet ville ha større mulighet til å inngi tilbud på minikonkurranser og dermed styrke konkurransen også under rammeavtalen.⁴²¹
- (430) Konkurransetilsynet har ikke funnet noen bevis for at det forelå konkrete planer om organisering og fordeling av avrop, jf. avsnitt (189), og viser til uttalelser fra partene om at de ikke visste hvordan fordelingen skulle skje, jf. avsnitt (346). Derimot kommer det frem av følgebrevet at medlemsbedriftene skulle være kontraktspart med Undervisningsbygg.⁴²² Det er dermed uklart hvordan eventuelle effektivitetsgevinster skulle kunne oppstå og realiseres.
- (431) Konkurransetilsynet har vurdert partenes anførsler, men kan ikke se at partene har ført tilstrekkelige bevis for at det foreligger effektivitetsgevinster og tilstrekkelig dokumentert verdien av disse. Partene har heller ikke dokumentert sammenhengen mellom samarbeidet og effektivitetsgevinstene. Etter tilsynets oppfatning er vilkåret om at samarbeidet må bidra til å

⁴¹⁵ EFTAs overvåkningsorgans retningslinjer for anvendelsen av EØS-avtalen artikkel 53 nr. 3, OJ C 208, 6. september 2007, avsnitt 41 og 56 til 57, og Harald Evensen m.fl., "Konkurranseloven og EØS-konkurranseloven med kommentarer", 2009, side 167.

⁴¹⁶ EFTAs overvåkningsorgans retningslinjer for anvendelsen av EØS-avtalen artikkel 53 (3) (2002/C 266/01), avsnitt 46.

⁴¹⁷ EFTAs overvåkningsorgans retningslinjer for anvendelsen av EØS-avtalen artikkel 53 (3) (2002/C 266/01), avsnitt 46.

⁴¹⁸ Tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa side 76.

⁴¹⁹ Tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa side 76.

⁴²⁰ Tilsvar fra Lysteknikk og ENS, side 37.

⁴²¹ Tilsvar fra Lysteknikk og ENS side 37 til 38.

⁴²² Følgebrev skrevet av EP1 (El Proffen/EPC).

"bedre produksjonen eller fordelingen av varene eller til å fremme den tekniske eller økonomiske utvikling", ikke oppfylt.

- (432) Ettersom vilkårene i konkurranseloven § 10 tredje ledd er kumulative, er det etter dette ikke nødvendig for konklusjonen å ta stilling til om de øvrige vilkårene er oppfylte. Konkurransetilsynet vil likevel knytte noen kommentarer til de øvrige vilkårene.
- (433) I konkurranseloven § 10 tredje ledd er det videre oppstilt et vilkår om at forbrukerne må sikres en "*rimelig andel*" av de fordelene som oppnås gjennom samarbeidet. Vilåret innebærer at de fordeler som gis videre til kundene, i det minste må kompensere for eventuelle faktiske eller sannsynlige skadevirkninger av den konkurransebegrensende avtalen. Til dette vil Konkurransetilsynet bemerke at utgangspunktet er at en "*rimelig andel*" medfører at forbrukerne kommer minst like bra ut som uten samarbeid.⁴²³
- (434) Partene anfører at effektivitetsgevinstene kommer Undervisningsbygg til gode. ENS og Lysteknikk anfører at partene hadde insentiv til å la effektivitetsgevinstene komme forbrukerne til gode gjennom at leverandørene var underlagt et betydelig konkurransetrykk i den opprinnelige anbudskonkurransen, men også under rammeavtalen ved at oppdrag i den enkeltes skolesoner kunne tildeles andre leverandører dersom Undervisningsbygg fant at en leverandør var særlig egnet for oppdraget.
- (435) Konkurransetilsynet kan ikke ut fra bevisbildet i saken se at kostnadsreduksjoner som følger av samarbeidet som sådan har vært et tema mellom partene. Partene har heller ikke dokumentert at de anførte fordelene er inkorporert i deres tilbud til Undervisningsbygg, jf. avsnitt (430).
- (436) Det følger av konkurranseloven § 10 tredje ledd bokstav b at foretakene ikke må få mulighet til å utelukke konkurranse for en "*vesentlig del*" av de varer det gjelder.
- (437) Partene anfører at samarbeidet ikke har utelukket konkurransen for en betydelig andel av de tjenester det gjelder. De viser i denne sammenheng til at man i dette tilfellet står overfor et marked preget av betydelig konkurranse, der partene i samarbeidet er relativt små aktører med en begrenset markedsandel totalt. I den aktuelle anbudskonkurransen var deltakelsen god og konkurransen sterk uavhengig av om det hadde blitt inngitt et felles tilbud eller ikke.⁴²⁴
- (438) Konkurransetilsynet viser til at fem av de 13 tilbyderne i anbudskonkurransen leverte tilbud som direkte eller indirekte var et resultat av samarbeid mellom konkurrenter, og ikke konkurranse mellom uavhengige leverandører. Til tross for at dette etter tilsynets vurdering er en betydelig andel av tilbudene i konkurransen, var det like fullt en viss restkonkurranse i anbudskonkurransen. Tilsynet finner det imidlertid ikke nødvendig å ta stilling til hvorvidt dette medfører at vilåret om at foretakene ikke må få mulighet til å utelukke konkurransen for en "*vesentlig del*" av de varer det gjelder er oppfylt, jf. avsnitt (432).
- (439) Det følger av konkurranseloven § 10 tredje ledd bokstav a at samarbeidet ikke må pålegge foretakene begrensninger utover det som er "*absolutt nødvendig*". I vurderingen av vilåret er det særlig relevant å undersøke om partene kunne ha oppnådd effektivitetsgevinstene gjennom en mindre konkurransebegrensende avtale, eller om partene kunne ha oppnådd effektivitetsgevinstene på egen hånd. Ifølge ESAs retningslinjer for anvendelse av EØS-avtalen artikkel 53 (3) er vurderingen strengere jo større konkurransebegrensningen er.⁴²⁵ Det er usannsynlig at alvorlige konkurransebegrensninger vil bli vurdert som nødvendige.⁴²⁶
- (440) Partene anfører at det var helt nødvendig for å kunne inngi et felles tilbud at partene diskuterte og ble enige om pris, og at effektivitetsgevinstene ikke kunne vært realisert gjennom et mindre omfattende samarbeid. De samme effektivitetsgevinstene ville heller ikke blitt realisert

⁴²³ EFTAs overvåkningsorgans retningslinjer for anvendelsen av EØS-avtalen artikkel 53 (3) (2002/C 266/01), avsnitt 85.

⁴²⁴ Tilsvar fra Lysteknikk og ENS side 39, tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa side 78.

⁴²⁵ EFTAs overvåkningsorgans retningslinjer for anvendelsen av EØS-avtalen artikkel 53 (3) (2002/C 266/01), avsnitt 79, og sak T-86/95 *Compagnie Generale Maritime*, avsnitt 392 til 395.

⁴²⁶ EFTAs overvåkningsorgans retningslinjer for anvendelsen av EØS-avtalen artikkel 53 (3) (2002/C 266/01), avsnitt 79.

gjennom et samarbeid mellom de tre minste medlemsbedriftene, da et slikt samarbeid ikke ville gitt den samme kapasiteten og fordelene dette medførte for oppdragsgiver.⁴²⁷

- (441) Konkurransetilsynet er av den oppfatning at alle de fem medlemsbedriftene hadde mulighet til å levere selvstendige tilbud i anbudskonkurransen, jf. avsnitt (396). Det er videre klart at en situasjon hvor El Proffen/EPC skulle fungere som hovedleverandør med underleverandørforhold til medlemsbedriftene heller ikke hadde påkrevd samtaler mellom underleverandørene om prisfastsettelse eller utveksling av annen konkurransesensitiv informasjon.
- (442) Det er en forutsetning for anvendelse av konkurranseloven § 10 tredje ledd at eventuelle effektivitetsgevinster oppveier de konkurranseskadelige virkningene. Konkurransetilsynet kan ikke se at det fremkommer opplysninger i partenes merknader til varselet eller i saken for øvrig som godtgjør at effektivitetsgevinster oppveier de konkurranseskadelige virkningene av samarbeidet.
- (443) Konkurransetilsynet legger etter dette til grunn at unntaket i konkurranseloven § 10 tredje ledd ikke kommer til anvendelse.

4.5 Konklusjon – konkurranseloven § 10

- (444) Det er Konkurransetilsynets vurdering at samtlige vilkår for overtredelse av konkurranseloven § 10 første ledd er oppfylt, og at unntaket i konkurranselovens § 10 tredje ledd ikke kommer til anvendelse. Det er på denne bakgrunn tilsynets konklusjon at det objektivt sett foreligger en overtredelse av konkurranseloven § 10, og at overtredelsen er bevist med klar sannsynlighetsovervekt.

5 Overtredelsesgebyr etter konkurranseloven

5.1 Rettslig utgangspunkt

- (445) Det fremgår av konkurranseloven § 29 første ledd at et foretak eller en sammenslutning av foretak kan ilegges overtredelsesgebyr dersom "*foretaket eller sammenslutningen av foretak eller noen som handler på deres vegne, forsettlig eller uaktsomt*" overtrer forbudet mot konkurransebegrensende samarbeid i konkurranseloven § 10.
- (446) Konkurranseloven § 29 første ledd oppstiller både objektive og subjektive vilkår for ilegging av overtredelsesgebyr.
- (447) For det første må det foreligge en objektiv overtredelse av konkurranseloven. Som det fremgår i kapittel 4 har Konkurransetilsynet kommet til at det foreligger en overtredelse av konkurranseloven § 10.
- (448) Videre må overtredelsen være begått "*forsettlig eller uaktsomt*". Skyldkravet behandles nedenfor i kapittel 5.3.
- (449) Konkurranseloven § 29 første ledd fastsetter at overtredelsesgebyr kan ilegges "*foretak*". Dersom flere selskaper inngår i samme økonomisk enhet, og således utgjør ett og samme "*foretak*" i konkurranserettslig forstand, må det avgjøres hvilke juridiske enheter som kan holdes ansvarlig for overtredelsen. I kapittel 5.4 redegjøres det nærmere for dette.

5.2 Beviskrav

- (450) Det fremgår ikke direkte av konkurranseloven hvilket beviskrav som gjelder ved ilegging av overtredelsesgebyr etter konkurranseloven § 29.
- (451) I rettspraksis er det oppstilt et skjerpet beviskrav, slik at det for ilegging av overtredelsesgebyr etter konkurranseloven § 29 kreves at det faktum som legges til grunn ved anvendelsen av § 10 må være bevist med klar sannsynlighetsovervekt. Det samme beviskravet gjelder ved vurderingen av skyldgraden som ledd i utmålingen av reaksjon.⁴²⁸

⁴²⁷ Tilsvar fra Lysteknikk og ENS side 39.

⁴²⁸ Rt. 2012 side 1556 (*Brosaken*), avsnitt 60.

- (452) Tilsynet har kommet til at beviskravet er oppfylt, jf. kapittel 4 om overtredelse av konkurranseloven § 10 og kapittel 5.3 nedenfor om skyldkravet.

5.3 Skyldkravet

5.3.1 Rettslig utgangspunkt

- (453) Det fremgår av konkurranseloven § 29 første ledd at skyldkravet er "*forsettlig eller uaktsomt*".

- (454) I forarbeidene diskuteres forholdet til EU/EØS-retten⁴²⁹, hvor det fremkommer:

"Etter EU/EØS-reglene må overtredelsen være forsettlig eller uaktsom for at det skal kunne ilegges bøter. Det følger av praksis at det ikke er nødvendig at foretaket har hatt positiv kjennskap til at handlingen var ulovlig. Det er tilstrekkelig at foretaket ikke kunne være uvitende om at den aktuelle atferden kunne være konkurransebegrensende. Det er heller ikke nødvendig at den forsettlige eller uaktsomme atferden er utført av foretakets eiere eller den øverste ledelse. Det avgjørende er derimot at atferden er utvist av en person som handler på vegne av foretaket."

- (455) Høyesterett har i *Brosaken* uttalt følgende om forsettskravet: "*I vår sak kan således forsettskravet etter konkurranseloven § 29, jf. § 10 for praktiske formål formuleres slik at Gran & Ekran må ha vært klar over, eller i det minste holdt det for mest sannsynlig, at de samarbeidet med Grunnarbeid på en måte som var egnet til merkbart å begrense konkurransen.*"⁴³⁰
- (456) Ved forsettsvurderingen vil man kunne trekke slutninger fra de ytre omstendighetene, ved "*anvendelse av vanlig sunn fornuft og allment aksepterte erfaringssetninger*".⁴³¹
- (457) Konkurransetilsynet har i kapittel 4 vurdert de objektive vilkårene for om det foreligger en overtredelse av konkurranseloven § 10 og vil legge disse til grunn ved vurderingen av skyldkravet.
- (458) Forsettskravet innebærer ikke et krav om at partene hadde til hensikt å samarbeide på en måte som var egnet til å begrense konkurransen merkbart.⁴³² Det innebærer heller ikke et krav om at partene hadde kjennskap til at det ikke var lovlig å utveksle opplysninger om priser.⁴³³ Partenes kjennskap til vilkårene for å konstatere en overtredelse av konkurranseloven § 10 har således ikke betydning for forsettsvurderingen, men vil være relevant ved en vurdering av om det foreligger unnskyldelig rettsvillfarelse.
- (459) Uaktsom overtredelse foreligger dersom foretaket eller de som har begått overtredelsen, burde ha forstått at samarbeidet var egnet til merkbart å begrense konkurransen.

5.3.2 Konkurransetilsynets vurdering

- (460) Samtlige parter anfører prinsipalt at det verken foreligger forsett eller uaktsomhet med hensyn til at samarbeidet var egnet til å begrense konkurransen merkbart. Partene anfører subsidiært at det kun dreier seg om en uaktsom overtredelse.
- (461) Konkurransetilsynet har funnet det bevist med klar sannsynlighetsovervekt at partene samarbeidet i en offentlig anbudskonkurranse utlyst av Undervisningsbygg, og at samarbeidet utgjorde en overtredelse av konkurranseloven § 10. Det vises her til beskrivelsen av de faktiske forholdene i kapittel 3.3, samt gjennomgangen av de rettslige vilkårene i kapittel 4.3.
- (462) I forbindelse med samarbeidet har partene utvekslet priser og annen konkurransesensitiv informasjon, gjennom e-postkorrespondanse og i telefonmøte, før innlevering av tilbud. Partenes tilbud var således ikke et resultat av virksom konkurranse, men ble utarbeidet etter at det var utvekslet informasjon om sentrale konkurranseparametere. Videre ble de konkrete prisene som skulle inngis til Undervisningsbygg diskutert i telefonmøte 28. april 2014, hvor samtlige parter deltok og diskuterte seg frem til en felles fastsettelse av priser. Etter

⁴²⁹ NOU 2003:12 Ny konkurranselov under kapittel 6.4.3 *Skyldkrav*.

⁴³⁰ Rt. 2012 side 1556 (*Brosaken*), avsnitt 66.

⁴³¹ Rt. 2012 side 1556 (*Brosaken*), avsnitt 67 og Rt. 1974 side 382 (*Lillehammersaken*) side 385.

⁴³² Rt. 2012 side 1556 (*Brosaken*) avsnitt 64.

⁴³³ Rt. 2012 side 1556 (*Brosaken*) avsnitt 68.

Konkurransetilsynets vurdering gir disse ytre konstaterbare faktiske forholdene tilstrekkelig grunnlag for å slutte at forsettskravet er oppfylt.

- (463) Partene anfører at inngivelse av fem separate tilbud ikke var i samsvar med deres forutsetninger og intensjoner og at de ikke var klar over den uheldige utformingen av brevet som El Proffen/EPC sendte til Undervisningsbygg.
- (464) Lysteknikk viser for sin del til at de ikke la ved et selvstendig tilbudsbrev, noe som var et krav etter konkurransegrunnlaget punkt 19.⁴³⁴
- (465) Konkurransetilsynet har i redegjørelsen ovenfor under punkt 4.3.4.2 lagt til grunn at innlevering av fem separate tilbud ikke er et faktisk forhold som er avgjørende for vurderingen av om det foreligger en overtredelse av konkurranseloven § 10 i denne saken. Som det fremgår i avsnitt (314) avgjøres vurderingen av hvorvidt det foreligger et konkurransebegrensende formål ut ifra hvilket formål avtalen rent objektivt fremmer. Partenes mål, ønsker eller hensikt med samarbeidet er således ikke avgjørende.
- (466) Konkurransetilsynet viser videre til at forsettsvurderingen ikke innebærer et vilkår om at partene hadde til hensikt å samarbeide på en måte som var egnet til å begrense konkurransen merkbart, se avsnitt (456) under det rettslige utgangspunktet.
- (467) Konkurransetilsynet viser i denne forbindelse til Høyesteretts uttalelse i Brosaken:
*"Det eneste som kunne lede tanken i retning av den kvalifiserte skyldformen hensikt, er at det i § 10 er brukt uttrykket «formål». Etter EU-retten er det imidlertid på det rene at hvorvidt det foreligger et konkurransebegrensende formål skal avgjøres ut fra hvilket formål samarbeidet rent objektivt fremmer. Partenes subjektive oppfatning er ikke avgjørende. [...]."*⁴³⁵
- (468) Høyesterett la til grunn at alminnelig forsett, herunder sannsynlighetsforsett, i slike tilfeller gjennomgående vil være tilstrekkelig.⁴³⁶
- (469) Konkurransetilsynet legger etter dette til grunn at partenes intensjon med innleveringen, herunder hvorvidt de mente å gi inn et eller fem tilbud, ikke er avgjørende ved vurderingen av om det foreligger en forsettlig overtredelse av konkurranseloven § 10. Anførselen fra Lysteknikk om at de ikke la ved et selvstendig tilbudsbrev kan følgelig heller ikke føre frem.
- (470) Arkel, Hoel Elektro og Røa anfører at de ikke var klar over at ENS og Lysteknikk ville inngi egne tilbud. El Proffen/EPC anfører at de ikke kjente til prisene i tilbudene til Lysteknikk og ENS.
- (471) Konkurransetilsynet viser til drøftelsen under konkurransebegrensningskriteriet, se avsnitt (385) følgende, hvor det fremgår at hvorvidt det i ettertid kan konstateres om partene *faktisk ville* gi inn egne tilbud har liten betydning. Det sentrale er at partene i utgangspunktet utsetter hverandre for konkurransepress. Konkurransepresset bortfaller dersom partene velger å erstatte risikoen for konkurranse med et praktisk samarbeid som omfatter felles fastsettelse av priser samt informasjonsutveksling om sentrale konkurranseparametere.
- (472) Konkurransetilsynet viser til gjennomgangen i avsnitt (299), hvor det fremgår at en overtredelse av konkurranseloven § 10 kan foreligge selv om enkelte aktører er illojale mot samarbeidet. Kjennskap til at ENS og Lysteknikk ville inngi egne tilbud, herunder kjennskap til prisene i disse tilbudene, er ikke et faktisk forhold som er av betydning for å kunne konstatere en overtredelse av § 10. Forsettskravet innebærer dermed heller ikke et krav om at partene var klar over disse faktiske forholdene, eller holdt dette for mest sannsynlig.
- (473) Partene viser til at det dreier seg om et åpent samarbeid og viser særlig til lagmannsrettens dom i *Follosaken*, der lagmannsretten kom til at samarbeidet hadde skjedd åpent og at selskapene dermed ikke selv oppfattet eller holdt det for mest sannsynlig at deres opptreden ville skade konkurransen.⁴³⁷

⁴³⁴ Tilsvaret fra Lysteknikk og ENS pkt. 3.7.2 på side 41.

⁴³⁵ Rt. 2012 side 1556 (*Brosaken*) avsnitt 64.

⁴³⁶ Rt. 2012 side 1556 (*Brosaken*) avsnitt 63.

⁴³⁷ LB-2013-75034 (*Follosaken*).

- (474) Konkurransetilsynet viser til gjennomgangen i avsnitt (329) til (331), hvor det fremkommer at åpenhet ikke er til hinder for å kunne konstatere en overtredelse av konkurranseloven § 10. Konkurransetilsynet viser i denne forbindelse til *Follosaken*, hvor Høyesterett la til grunn at det faktisk at anbudssamarbeidet var åpent ikke fratok samarbeidets karakter av å ha et konkurransebegrensende formål.⁴³⁸
- (475) Partenes åpenhet vedrørende samarbeidet er således ikke et faktisk forhold som er av betydning for å kunne konstatere en overtredelse av konkurranseloven § 10.
- (476) Som gjennomgått i avsnitt (456) innebærer ikke skyldkravet et krav om *hensikt*, alminnelig forsett er tilstrekkelig. Forsett kan dermed foreligge selv om partene subjektivt sett ikke har ment å begrense konkurransen. Som redegjort for i avsnitt (454) og (456) kan forsett foreligge selv om foretaket ikke hadde positiv kjennskap til at handlingen var ulovlig.
- (477) Konkurransetilsynet kan på denne bakgrunn ikke se at partenes åpenhet om samarbeidet er til hinder for at det foreligger forsettlig overtredelse.
- (478) Partene anfører videre at konkurransegrunnlaget var uklart med hensyn til hvor de eventuelt ville få tildelt avtale, hvor mange områder dette gjaldt og hvor mye arbeid det ville medført. Utformingen av konkurransen var også uvanlig ved at det ble krevd kapasitet til å ta minst tre skolegrupper, uten at det var anledning til å inngi deltilbud eller angi hvilke skolegrupper man ønsket. Konkurransegrunnlaget ble forstått slik at man måtte ha kapasitet til å levere på samtlige skolegrupper. Ut fra en slik forståelse kan det ikke legges til grunn at partene var klar over, holdt det for mest sannsynlig eller burde forstått at samarbeidet var egnet til å begrense konkurransen merkbart.⁴³⁹
- (479) El Proffen/EPC anfører for sin del at grunnlaget for en eventuell overtredelse må være at de burde forstått at det etter konkurransegrunnlaget kun var et krav om å dekke tre skolegrupper for å inngi tilbud og at partene dermed kunne levert selvstendige tilbud.
- (480) Konkurransetilsynet viser til at det fremgikk av konkurransegrunnlaget at det ville bli inngått 4-6 parallelle rammeavtaler om elektroarbeider. Videre fremgikk det at Undervisningsbygg sine skoler var delt inn i skolegrupper, og at de valgte leverandørene ville tildeles 3-6 skolegrupper hver. Det ble presisert at leverandøren måtte ha kapasitet til å håndtere minimum tre skolegrupper, og at leverandørens kapasitet og rangeringen i rammeavtalen vil være avgjørende for hvor mange skoler som ville tildeles.⁴⁴⁰
- (481) Etter Konkurransetilsynets vurdering kan ikke partene bli hørt med at de ikke var kjent med det som fremgikk av konkurransegrunnlaget. Dersom partene oppfattet konkurransegrunnlaget som uklart hadde de anledning til å etterspørre tilleggsopplysninger hos kontaktperson i Undervisningsbygg.⁴⁴¹ Etter det Konkurransetilsynet kjenner til, var det ingen av partene som etterspurte slik veiledning.
- (482) Lysteknikk og ENS anfører at det foreligger unnskyldelig rettsvillfarelse med hensyn til lovligheten av fellestilbudet, da det eventuelt er tale om en ny kategori av formålsovertredelser sammenlignet med EU-retten.⁴⁴² Lysteknikk og ENS anfører videre at de tok opp spørsmålet om lovligheten av de individuelle tilbudene direkte med henholdsvis Undervisningsbygg og El Proffen/EPC. De anfører at overtredelsen, som følge av uklare og villedende uttalelser fra Undervisningsbygg, derfor vil kunne være unnskyldelig.
- (483) Konkurransetilsynet viser til at det kreves særlige omstendigheter for at rettsvillfarelse skal regnes som unnskyldelig.⁴⁴³ Manglende kunnskap om hvilke former for samarbeid som

⁴³⁸ HR-2017-1229-A *Ski Taxi SA, Follo Taxi SA og Ski Follo Taxidrift AS mot staten v/Konkurransetilsynet*, avsnitt 49.

⁴³⁹ Tilsvaret fra Arkel, Hoel Elektro og Røa pkt. 5.2 på side 80.

⁴⁴⁰ Se avsnitt (89) foran, hvor det refereres fra konkurransegrunnlagets vedlegg 2, punkt 2.2.

⁴⁴¹ Konkurransegrunnlaget punkt 12.

⁴⁴² I tilsvaret fra Lysteknikk og Ens henvises det i denne sammenhengen til Kommisjonssak IV/30.979 og 31.394 *Decca Navigator Systems* OJ [1989] L 43/27.

⁴⁴³ Evensen/Sæveraas, *Konkurranseloven og EØS-konkurranseloven*, 2009, s. 754. Se også Andenæs Johs., *Alminnelig strafferett*, 5. utg., 2005, side 260 og Matningsdal, Magnus og Bratholm, Anders, *Straffeloven med kommentarer*, 2. utg., 2003, første del, side 506 flg.

rammes av bestemmelsen kan ikke regnes som unnskyldelig rettsvillfarelse. Det er partenes eget ansvar å påse at de overholder konkurranseloven § 10. Både rettspraksis⁴⁴⁴ og Konkurransetilsynets praksis⁴⁴⁵ viser at ulike former for anbudssamarbeid rammes av konkurranseloven § 10. Konkurransetilsynet legger etter dette til grunn at Lysteknikk og ENS ikke kan få medhold i anførselen om unnskyldelig rettsvillfarelse i denne saken.

- (484) Konkurransetilsynet legger etter dette til grunn at det for samtlige foretak foreligger en forsettlig overtredelse av konkurranseloven § 10. Konkurransetilsynet legger videre til grunn at det under enhver omstendighet foreligger en uaktsom overtredelse.

5.4 Hvilke juridiske enheter som kan holdes ansvarlig for overtredelsen

5.4.1 Rettslig utgangspunkt

- (485) Det fremgår av konkurranseloven § 29 at overtredelsesgebyr skal ilegges det "*foretak*" som har begått en overtredelse av konkurranseloven § 10.
- (486) I konkurranseloven § 2 defineres foretak som "*enhver enhet*" som utøver privat eller offentlig ervervsvirksomhet. Ordlyden tilsier at det konkurranserettslige foretaksbegrepet ikke er identisk med verken selskapsrettslige eller strafferettslige definisjoner.⁴⁴⁶ Det fremgår videre av forarbeidene at foretaksdefinisjonen i konkurranseloven § 2 skal tolkes "*i samsvar med foretaksbegrepet i EU/EØS-retten og vil være underlagt rettsutviklingen der.*"⁴⁴⁷
- (487) Ifølge forarbeidene til konkurranseloven kan et "*foretak*" holdes ansvarlig for overtredelser foretatt av både eierne og den øverste ledelsen, samt andre personer som handler på deres vegne.⁴⁴⁸ Av rettspraksis fra EU-domstolen fremgår det også at det ikke er nødvendig at selskapets øverste ledelse har deltatt i eller hatt kjennskap til overtredelsen. For å ilegge ansvar for "*foretak*" er det tilstrekkelig at den ansatte, som har begått overtredelsen, var bemyndiget til å handle på vegne av foretaket ("*authorised to act*").⁴⁴⁹
- (488) Videre fremgår det av rettspraksis fra EU-domstolen at det konkurranserettslige foretaksbegrepet er funksjonelt. Det betyr at begrepet "*foretak*" kan, og ofte vil, omfatte flere juridiske enheter/selskaper, som på grunn av den nære tilknytningen mellom dem anses som samme økonomiske enhet.⁴⁵⁰
- (489) Der et mor- og et datterselskap er del av samme økonomiske enhet og derfor utgjør ett og samme "*foretak*" i konkurranserettslig forstand, vil morselskapet kunne holdes solidarisk ansvarlig for en overtredelse av konkurranseloven § 10 som bare datterselskapet har vært direkte involvert i.⁴⁵¹
- (490) Det fremgår videre av fast EU-rettspraksis at ved vurderingen av hvilke selskaper som inngår i samme økonomiske enhet, er det sentrale vurderingskriteriet om selskapene selvstendig kan bestemme sin egen forretningsstrategi. Det siteres fra EU-domstolens avgjørelse i *Metsä-Serla Oyj m.fl.*:

⁴⁴⁴ Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*).

⁴⁴⁵ Se blant annet V2015-28 *Arro Elektro / Arro Holding AS – Caverion Norge AS / Caverion Oyj – Ingeniør Ivar Pettersen AS / Pettersen AS*, V2011-11 *IcoPal Tak AS – Fløysand Tak AS*, V2009-17 *Grunnarbeid AS – Gran & Ekran AS*, V2009-7 *Taxi Midt-Norge AS* og V2008-18 *Håkonrune Rør AS – Oslo VVS Service*.

⁴⁴⁶ Sammenlign med Ot.prp. nr. 6 (2003-2004) side 240.

⁴⁴⁷ Ot.prp. nr. 6 (2003-2004) side 34.

⁴⁴⁸ Ot.prp. nr. 6 (2003-2004) side 241.

⁴⁴⁹ Forente saker C-100/80 m.fl. *Musique Diffusion Française mot Kommisjonen*, avsnitt 97; sak C-68/12 *Slovenská sporiteľňa*, avsnitt 25, og sak T-146/09 *Parker ITR og Parker-Hannifin mot Kommisjonen*, avsnitt 151 flg (ikke rettskraftig, se sak C-434/13 P *Kommisjonen mot Parker ITR og Parker-Hannifin*).

⁴⁵⁰ Se eksempelvis sak C-170/83 *Hydrotherm*, avsnitt 11; sak C-97/08 P *Akzo Nobel m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 55, og sak T-234/95 *DSG mot Kommisjonen*, avsnitt 124. Underrettens dom ble materielt opprettholdt av EU-domstolen i sak C-323/ P *DSG mot Kommisjonen*.

⁴⁵¹ Se Borgarting lagmannsretts dom av 29. juni 2015 i sak 13-075034ASD-BORG/01 (*Asfaltsaken*), som opprettholdt Konkurransetilsynets vedtak V2013-3 av 4. mars 2013. Dette er også i samsvar med fast EU-rettspraksis, se eksempelvis forente saker C-125/07 P m.fl. *Erste Group Bank m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 80; sak C-97/08 P *Akzo Nobel m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 58, og sak T-9/99 *HFB m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 527.

"[...] it is settled case-law that the anti-competitive conduct of an undertaking can be attributed to another undertaking where it has not decided independently upon its own conduct on the market, but carried out, in all material respects, the instructions given to it by that other undertaking, having regard in particular to the economic and legal links between them [...]."⁴⁵²

- (491) Der et morselskap eier 100 prosent av selskapet som har vært direkte involvert i en overtredelse av konkurransereglene, har EU-domstolen oppstilt en presumsjon for at morselskapet utøver avgjørende innflytelse over datterselskapets forretningsstrategi.⁴⁵³ I slike tilfeller er det ikke nødvendig for konkurransemyndighetene å undersøke hvorvidt morselskapet faktisk utøver slik innflytelse. Dette innebærer at morselskap normalt kan holdes solidarisk ansvarlig for overtredelser begått av heleide datterselskaper.
- (492) Morselskapet og/eller datterselskapet kan tilbakevise denne presumsjonen ved å fremlegge tilstrekkelige bevis som dokumenterer at datterselskapet har opptrådt uavhengig av morselskapet på markedet.⁴⁵⁴
- (493) I tilfeller der presumsjonen om morselskapets ansvar ikke kommer til anvendelse, kan morselskapet likevel holdes ansvarlig dersom morselskapet har utøvet en avgjørende innflytelse over datterselskapets forretningsstrategi.⁴⁵⁵ Ved denne vurderingen tas det hensyn til alle de faktorer som er relevant for de økonomiske, organisatoriske og juridiske forbindelser mellom selskapene.⁴⁵⁶ EU-rettspraksis viser imidlertid at det ikke stilles strenge krav for at et morselskap kan identifiseres med datterselskapet. Selv om et morselskap ikke har tatt formelle beslutninger om et datterselskaps forretningsstrategi vil morselskapet likevel kunne holdes solidarisk ansvarlig dersom mor- og datterselskap for eksempel har samme ledelse og styre.⁴⁵⁷

5.4.2 Konkurransetilsynets vurdering – El Proffen/EPC

5.4.2.1 EPCs ansvar som direkte involvert i overtredelsen

- (494) Samarbeidet er gjennomført av ansatte i El Proffen som hadde som oppgave å utarbeide og inngi tilbud gjennom EPC i anbudskonkurranser, jf. avsnitt (80). I henhold til konkurranseloven § 29 holder derfor Konkurransetilsynet EPC ansvarlig for overtredelsen av konkurranseloven § 10 som direkte involvert i overtredelsen.

5.4.2.2 El Proffens ansvar som morselskap

- (495) El Proffen eier 100 prosent av datterselskapet EPC, jf. avsnitt (12). Det er således en presumsjon for at El Proffen har utøvd avgjørende innflytelse over forretningsstrategien i EPC. I tråd med presumsjonen om 100 prosent eierskap kan El Proffen derfor holdes solidarisk ansvarlig i egenskap av morselskap for den overtredelsen EPC har vært direkte involvert i.
- (496) Som redegjort for i kapittel 5.4.1 stilles det strenge krav i EU-rettspraksis for å fravike presumsjonen om at morselskapet utøver avgjørende innflytelse på datterselskapets forretningsstrategi. I det foreliggende tilfelle viser Konkurransetilsynet til at EP2 er daglig leder i både El Proffen og EPC, jf. avsnitt (10) og (17) og videre til at El Proffen og EPC hadde likt styre fra 2013 til 2015, jf. avsnitt (9) og (16). Både mor- og datterselskap hadde

⁴⁵² Sak C-294/98 P *Metsä-Serla Oyj m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 27; sak C-107/82 *AEF mot Kommisjonen*, avsnitt 49, og sak C-48/69 *ICI mot Kommisjonen*, avsnitt 132 til 133. Se også sak C-170/83 *Hydrotherm*, avsnitt 11; sak T-102/92 *Viho mot Kommisjonen*, avsnitt 50, opprettholdt av EU-domstolen i sak C-73/95 *Viho mot Kommisjonen* og sak T-203/01 *Michelin mot Kommisjonen*, avsnitt 290.

⁴⁵³ Forente saker T-71/03 m.fl. *Tokai Carbon mot Kommisjonen*. Underrettens dom ble materielt opprettholdt av EU-domstolen i sak C-238/05 P *SGL Carbon mot Kommisjonen*.

⁴⁵⁴ Sak C-97/08 P *AKZO Nobel m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 58 til 60.

⁴⁵⁵ Sak T-541/08 *Sasol m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 43 til 44.

⁴⁵⁶ Sammenlign med sak C-440/11 P *Kommisjonen mot Stichting Administratiekantor Portielje*, avsnitt 60; sak C-97/08 P *Akzo Nobel m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 73 og 74; sak C-521/09 P *Elf Aquitaine mot Kommisjonen*, avsnitt 58, og forente saker C-628/10 P m.fl. *Alliance One International og Standard Commercial Tobacco mot Kommisjonen og Kommisjonen mot Alliance One International m.fl.*, avsnitt 45.

⁴⁵⁷ Se eksempelvis sak C-440/11 P *Kommisjonen mot Stichting Administratiekantor Portielje*, avsnitt 86.

dermed samme ledelse/styre på tidspunktet for overtredelsen og El Proffen vil således være solidarisk ansvarlig for handelsstrategien til EPC. I tillegg nevnes at EP1 som salgssjef i EPC var formelt ansatt i El Proffen, jf. avsnitt (7) og (80).

- (497) Det er derfor Konkurransetilsynets oppfatning at El Proffen har utøvd avgjørende innflytelse over forretningsstrategien til EPC i egenskap av morselskap. Selskapene er å anse som én økonomisk enhet, og er dermed samme "foretak" i konkurranserettslig forstand.
- (498) Konkurransetilsynet har dermed kommet til at El Proffen kan holdes solidarisk ansvarlig med EPC for brudd på konkurranseloven § 10, jf. § 29.

5.4.3 Konkurransetilsynets vurdering – Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa

- (499) Konkurransetilsynets vurdering er at samarbeidet er gjennomført av ansatte i Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa som alle var ansvarlige for å utarbeide og inngi tilbud til Undervisningsbygg, jf. avsnitt (81) til (85). I henhold til konkurranseloven § 29 er derfor Konkurransetilsynets vurdering at Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa kan holdes ansvarlig for overtredelsen av konkurranseloven § 10 som direkte involverte.

6 Utmåling av overtredelsesgebyr

6.1 Rettslig utgangspunkt

- (500) Konkurranseloven § 29 første ledd bokstav a gir hjemmel for ileggelse av overtredelsesgebyr ved brudd på konkurranseloven § 10. Konkurranseloven § 29 annet ledd lyder som følger:
- "Konkurransetilsynet vedtar overtredelsesgebyr. Ved fastsettelse av gebyrets størrelse, skal det særlig legges vekt på foretakets omsetning, overtredelsens grovhet og varighet, samt lempning etter § 30 og § 31."*
- (501) Nærmere regler om utmåling av overtredelsesgebyr er gitt i forskrift av 11. desember 2013 nr. 1465 om utmåling og lempning av overtredelsesgebyr (heretter "forskrift om overtredelsesgebyr").
- (502) Det fremgår av forarbeidene til konkurranseloven at utmålingen av overtredelsesgebyr så langt som mulig bør harmoniseres med prinsippene i EU/EØS-reglene.⁴⁵⁸ EU- og EØS-rettskilder er således relevante ved utmålingen av overtredelsesgebyr etter konkurranseloven § 29.
- (503) Forskrift om overtredelsesgebyr bygger på ESAs og Kommisjonens retningslinjer fra 2006 om metoden for fastsettelse av bøter (heretter "ESAs retningslinjer" og "Kommisjonens retningslinjer").⁴⁵⁹ Retningslinjene gir utfyllende veiledning om utmålingen, og Konkurransetilsynet vil derfor legge vekt på disse ved fastsettelsen av overtredelsesgebyret.
- (504) Konkurransetilsynet har en betydelig skjønnsfrihet til å sikre at gebyrnivået fører til en effektiv håndheving av konkurransereglene ut fra individualpreventive og allmennpreventive hensyn.⁴⁶⁰ Overtredelsesgebyrene som utmåles må være markerte og følbare for å oppnå en tilstrekkelig preventiv virkning.⁴⁶¹
- (505) Endringer i rettsutviklingen og variasjoner i faktum fra sak til sak innebærer at foretak ikke kan ha berettigede forventninger om at bestemte typer overtredelser vil sanksjoneres med overtredelsesgebyr på et gitt nivå.⁴⁶²

⁴⁵⁸ Ot.prp. nr. 6 (2003-2004) side 241. Se også Rt. 2012 side 1556 (*Brosaken*), avsnitt 74, samt avsnitt 77 og 80 til 81.

⁴⁵⁹ Kunngjøring fra EFTAs overvåkningsorgan, "Retningslinjer om metoden for fastsettelse av bøter ilagt i henhold til overvåknings- og domstolavtalens protokoll 4 kapittel ii artikkel 23 nr. 2 bokstav a)", EØS-tillegget til Den europeiske unions tidende, 21. desember 2006, nr. 63/44 og "Guidelines on the method of setting fines imposed pursuant to Article 23(2)(a) of Regulation No 1/2003", heretter Kommisjonens retningslinjer, inntatt i EF-tidende C210/02, 1. september 2006.

⁴⁶⁰ Kommisjonens retningslinjer, avsnitt 4 og 37.

⁴⁶¹ Rt. 2012 side 1556 (*Brosaken*), avsnitt 88.

⁴⁶² Forente saker C-100/80 m.fl. *Musique Diffusion Française mot Kommisjonen*, avsnitt 109; sak T-77/08 *Dow Chemical mot Kommisjonen*, avsnitt 139 til 141, og C-549/10 P *Tomra m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 104 til

- (506) Forskrift om overtredelsesgebyr § 3 tredje til syvende ledd oppstiller en tottrinnsmetode som Konkurransetilsynet normalt vil anvende ved utmåling av overtredelsesgebyr ved brudd på konkurranseloven § 10, jf. Kommisjonens retningslinjer avsnitt 9 til 11. Det følger av ordlyden i forskrift om overtredelsesgebyr § 3 tredje til syvende ledd at denne delen av bestemmelsen er fakultativ.
- (507) Det fremgår også av Kommisjonens retningslinjer avsnitt 37 at denne metoden kan fravikes:
*"Selv om disse retningslinjer fastsetter den generelle metode for fastsettelse av bøter, kan det være berettiget at denne metoden [...] fravikes om omstendighetene i en bestemt sak krever det eller det er nødvendig for å oppnå en tilstrekkelig avskrekkende virkning."*⁴⁶³
- (508) Ved forsettlig eller uaktsom overtredelse av konkurranseloven § 10 kan Konkurransetilsynet illegge et overtredelsesgebyr på inntil 10 prosent av foretakets omsetning, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 2 annet ledd. Foretakets omsetning er den samlede salgsinntekt for det siste regnskapsåret, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 2 tredje ledd. En tilsvarende bestemmelse gjelder ved utmåling av gebyr etter EU- og EØS-reglene.⁴⁶⁴
- (509) Det fremgår av EU-retten at bestemmelsen utgjør en maksimalgrense som et utmålt gebyr ikke kan overskride. Et hensyn bak regelen er å beskytte foretak mot at det ilegges overtredelsesgebyr som kan medføre at foretaket forsvinner ut av markedet, jf. blant annet *Tokai Carbon*.⁴⁶⁵

6.2 Utmåling av overtredelsesgebyr for Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa

6.2.1 Innledning

- (510) Gjennomgangen nedenfor vil vise at forskrift om overtredelsesgebyr § 3 tredje til syvende ledd ikke er direkte anvendelig ved utmåling av overtredelsesgebyr for Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa. Konkurransetilsynet har likevel valgt å se hen til prinsippene for tottrinnsmetoden i foreliggende sak. Anvendelsen av prinsippene ivaretar hensynet til at gebyret skal gjenspeile den økonomiske betydningen av overtredelsen, samt den relative betydningen av hvert foretak som deltar i overtredelsen.⁴⁶⁶ Videre oppnås det et gebyrnivå som har tilstrekkelig preventiv virkning, samtidig som anvendelsen av prinsippene sikrer en gjennomiktig utmåling.
- (511) Konkurransetilsynet vil i det videre angi de momentene som det er lagt vekt på ved utmåling av overtredelsesgebyr for Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa, herunder hva som har hatt særlig betydning for resultatet, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 åttende ledd.

6.2.2 Foretakets omsetning - kontraktsverdien

- (512) Ett av momentene som Konkurransetilsynet skal legge særlig vekt på ved utmåling av overtredelsesgebyret er "*foretakets omsetning*", jf. konkurranseloven § 29 tredje ledd og forskrift om overtredelsesgebyr § 3 første ledd.
- (513) Det følger av forskrift om overtredelsesgebyr § 3 tredje ledd at det ved utmålingen av overtredelsesgebyret "*kan*" tas utgangspunkt i omsetningsverdien av foretakets varer og tjenester som overtredelsen direkte eller indirekte omfatter. Avhengig av hvor grov overtredelsen er, kan det tas utgangspunkt i et beløp på inntil 30 prosent av denne omsetningsverdien.
- (514) I foreliggende sak ble tilbudene fra Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa avvist av Undervisningsbygg før inngåelse av kontrakt og ingen av foretakene fikk noen omsetning knyttet til det ulovlige samarbeidet. Som Konkurransetilsynet har redegjort for ovenfor i

106. Underrettens dom ble materielt opprettholdt av EU-domstolen i sak C-179/12 P *The Dow Chemical Company mot Kommisjonen*.

⁴⁶³ Kommisjonens retningslinjer, avsnitt 37.

⁴⁶⁴ EUs rådsforordning 1/2003 av 16. desember 2001 om gjennomføring av konkurransereglene i traktatens artikkel 81 og 82, artikkel 23 nr. 2 annet ledd.

⁴⁶⁵ Forente saker T-71/03 m.fl. *Tokai Carbon mot Kommisjonen*, avsnitt 389. Underrettens dom ble materielt opprettholdt av EU-domstolen i sak C-238/05 P *SGL Carbon mot Kommisjonen*.

⁴⁶⁶ Kommisjonens retningslinjer, avsnitt 6.

kapittel 6.2.1, er forskrift om overtredelsesgebyr § 3 tredje til syvende ledd derfor ikke direkte anvendelig ved utmålingen av overtredelsesgebyrene for Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa.

- (515) Partene anfører at Konkurransetilsynet ikke har hjemmel i forskrift om overtredelsesgebyr for å legge til grunn den totale kontraktsverdien inkludert opsjonsårene.⁴⁶⁷ Det pekes på at det etter forskrift om overtredelsesgebyr § 3 tredje ledd kan tas utgangspunkt i omsetningsverdien det siste regnskapsåret. Dette må ifølge partene forstås slik at det ikke kan tas utgangspunkt i den tenkte omsetningsverdien over fire år. Konkurransetilsynet kan ikke ta EU-domstolens avgjørelse i *AC-Treuhand*⁴⁶⁸ til inntekt for at grunnbeløpet kan fastsettes basert på tenkt og ikke reell omsetning over flere år. Endelig vises det til at deltakerne i samarbeidet leverte ett felles tilbud og at den forståelse som er mest i samsvar med konkurransegrunnlagets forutsetninger er at fellestilbudet bare hadde blitt tildelt én rammeavtale. Således bør det høyst tas utgangspunkt i ett års omsetning under én av rammeavtalene.
- (516) Subsidiært anfører Lysteknikk og ENS at usikkerheten knyttet til hvorvidt opsjonene ville blitt utnyttet, taler for at det ikke kan tas utgangspunkt i mer enn to års omsetning under rammeavtalen.⁴⁶⁹ Partene anfører at tilsynet eventuelt må vektlegge kontraktsverdien fra opsjonsperioden med et redusert beløp, dersom den overhodet skal tas hensyn til.
- (517) Konkurransetilsynet viser til at i tilfeller hvor samarbeid blir avdekket før foretak har fått noen omsetning, vil ikke foretakenes totale omsetning eller omsetningsverdien av foretakenes varer og tjenester som overtredelsen direkte eller indirekte omfatter gjenspeile den økonomiske betydningen av overtredelsen.⁴⁷⁰ I fravær av faktisk omsetning anser Konkurransetilsynet at kontraktsverdien gir en god indikasjon på den økonomiske betydningen av overtredelsen og overtredelsens skadepotensiale. Til sammenligning la Stockholms tingsrätt, i en sak som omhandlet et ulovlig anbudssamarbeid, til grunn at verdien av de varer og tjenester omfattet av samarbeidet var den optimale totale kontraktsverdien, jf. *Däckia Aktiebolag*.⁴⁷¹ Konkurransetilsynet har også i tidligere overtredelsessaker om anbudssamarbeid tatt utgangspunkt i kontraktsverdien ved utmåling av gebyr.⁴⁷²
- (518) Konkurransetilsynet viser videre til at Undervisningsbygg i konkurransegrunnlaget hadde estimert det totale vedlikeholdsbehovet til 30 millioner kroner årlig fordelt på fire til seks rammeavtaler, se kapittel 3.3.1. Hver tilbyder med rammeavtale ville blitt tildelt mellom tre og seks skolegrupper og kontraktene hadde en varighet på to år, med opsjon på ett år pluss ett år. Undervisningsbygg har i e-poster 29. januar 2016 opplyst at samtlige opsjoner ble utløst i den forrige rammeavtaleperioden på elektrotjenester og at det erfaringsmessig, både i tilsvarende og andre typer rammeavtaler, er svært sjelden at opsjoner ikke utløses.⁴⁷³

Vedlegg 77 E-poster fra Julie Wangensteen Lien til Konkurransetilsynet 29. januar 2016.

- (519) Konkurransetilsynet viser også til at Lysteknikk, som var en av leverandørene i den forrige rammeavtaleperioden, har uttalt at utløsning av opsjonene er å anse som en ren formalitet dersom man "*gjør ting riktig*", jf. avsnitt (92).
- (520) Det er Konkurransetilsynets vurdering at partene kunne inngitt selvstendige tilbud på de parallelle rammeavtalene utlyst av Undervisningsbygg. Således er hele kontraktsverdien å

⁴⁶⁷ Tilsvaret fra Lysteknikk og ENS pkt. 4.2 på side 45 og tilsvaret fra El Proffen/El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa pkt. 6.2 på side 85 til 86.

⁴⁶⁸ Sak C-194/14 P *AC-Treuhand mot Kommisjonen*.

⁴⁶⁹ Tilsvaret fra Lysteknikk og ENS pkt. 4.2 på side 45 til 46 og tilsvaret fra El Proffen/El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa pkt. 6.1 og 6.2 på side 85 til 86

⁴⁷⁰ Sak C-194/14 P *AC-Treuhand mot Kommisjonen*, avsnitt 62. Se også Kommisjonens retningslinjer, avsnitt 66.

⁴⁷¹ Stockholms Tingsrätt sin avgjørelse av 21. januar 2014 i sak T18896-10 *Däckia Aktiebolag m.fl. mot Konkurrensverket*, side 147 og 148.

⁴⁷² Konkurransetilsynets vedtak V2011-11 *Icopal AS og Fløysand Tak AS* av 30. juni 2011, avsnitt 141.

⁴⁷³ E-poster fra Julie Wangensteen Lien til Konkurransetilsynet 29. januar 2016. Her fremgår det også at i de få tilfellene Undervisningsbygg ikke har benyttet seg av opsjoner har det vært særskilte årsaker til dette, for eksempel at de tilbudte ressursene ikke fungerte optimalt eller at flere rammeavtaler for ulike tjenester skulle slås sammen.

anse som berørt av samarbeidet og dermed riktig å legge til grunn ved beregning av omsetningen.

- (521) Det er på denne bakgrunn Konkurransetilsynets vurdering at det bør tas utgangspunkt i den omsetning partene kunne oppnådd i anbudskonkurransen utlyst av Undervisningsbygg. Den potensielle kontraktsverdien vil etter tilsynets vurdering gi den beste indikasjon på den økonomiske betydningen av overtredelsen og dens skadepotensiale, jf. avsnitt (510). Det er sannsynlig at kontraktene ville hatt en varighet på til sammen fire år, og tilsynet legger derfor dette til grunn ved beregning av kontraktsverdien.
- (522) Konkurransetilsynet legger etter dette til grunn at den totale omsetningen foretakene kunne oppnådd under rammeavtalene er 30 millioner kroner per år i fire år, det vil si en total kontraktsverdi på 120 millioner kroner. Konkurransetilsynet har ikke grunnlag for å differensiere mellom foretakene på dette punktet. Det enkelte foretaks andel av den totale anslåtte kontraktsverdien var dermed 24 millioner kroner.

6.2.3 Overtredelsens grovhet

- (523) Overtredelsens grovhet skal vektlegges ved utmålingen av overtredelsesgebyr, jf. konkurranseloven § 29 annet ledd og forskrift om overtredelsesgebyr § 3 første ledd. Forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd bokstav a til f angir momenter som Konkurransetilsynet skal ta særlig hensyn til ved vurderingen av overtredelsens grovhet. Angivelsen er ikke uttømmende og andre momenter kan også være av betydning ved utmålingen.
- (524) For det første skal Konkurransetilsynet vurdere "*overtredelsens art*", jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd bokstav a. Horisontale avtaler om anbudssamarbeid, prissamarbeid og markedsdeling regnes generelt for å være særlige grove overtredelser.⁴⁷⁴ Det siteres fra Høyesteretts avgjørelse i *Brosaken*:

*"Etter mitt syn blir det dominerende moment ved utmålingen at de to selskapenes samordning fullstendig undergravde det sentrale formål ved tradisjonell anbudsutlysning; mest mulig effektiv konkurranse. Ulovlig anbudssamarbeid er generelt meget uheldig og kan ha betydelige og vidtrekkende skadevirkninger. Konkret medførte samarbeidet fare for at Steinkjer kommune ble forledet til å betale en vesentlig for høy pris for arbeidet."*⁴⁷⁵

- (525) Partene anfører at saken omhandler et enkeltstående, åpent samarbeid som etter sin art ikke kan kategoriseres som en særlig grov overtredelse.⁴⁷⁶ Partene hevder at Høyesteretts uttalelser vedrørende særlig grove overtredelser i *Brosaken*, som tilsynet har vist til i varselet, ikke er relevante for denne saken. Det vises videre til at lagmannsretten i *Asfaltsaken*⁴⁷⁷ konkluderte med at overtredelsen befant seg i området "*alvorlige og meget alvorlige overtredelser*". På denne bakgrunn kan overtredelsen i den foreliggende saken ikke anses som "*særlig grov*".
- (526) Partene anfører videre at det faktum at samarbeidet var åpent er et vesentlig moment i saken som ikke er tilstrekkelig vektlagt i varselet og som må føre til at de varslede gebyrene reduseres betraktelig.⁴⁷⁸ Det vises til ESAs retningslinjer hvor det fremgår at de mest alvorlige overtredelsene er avtaler "*som vanligvis er hemmelige*"⁴⁷⁹ og til lagmannsrettens uttalelser i *Follosaken*⁴⁸⁰ hvor åpenhet om samarbeid ble tillagt betydelig vekt i formildende retning. Partene viser også til at Kommisjonen i *PO/Elevators and Escalators*⁴⁸¹ gir uttrykk for at særlig grove overtredelser er forbeholdt en viss type atferd, typisk hemmelige karteller, hvor

⁴⁷⁴ Se blant annet Kommisjonens retningslinjer, avsnitt 23.

⁴⁷⁵ Rt. 2012 side 1556 (*Brosaken*), avsnitt 78.

⁴⁷⁶ Tilsvar fra Lysteknikk og ENS, side 46 og tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa pkt. 6.3. side 86 til 87.

⁴⁷⁷ LB-2014-76039 (*Asfaltsaken*).

⁴⁷⁸ Tilsvar fra Lysteknikk og ENS pkt. 4.6 på side 50 og tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa pkt. 6.3, side 94.

⁴⁷⁹ EFTAs retningslinjer for metoden for fastsettelse av bøter ilagt i henhold til overvåknings- og domstolsavtalens protokoll 4 kapittel ii artikkel 23 nr. 2 bokstav a, avsnitt 23.

⁴⁸⁰ LB-2013-75034 (*Follosaken*).

⁴⁸¹ COMP/E-1/38.823, avsnitt 658.

det er på det rene at overtredelsen har hatt eller er egnet til å ha en konkurransebegrensende virkning. Dette er ikke tilfellet i foreliggende sak.

- (527) Konkurransetilsynet har i foreliggende sak lagt til grunn at Lysteknikk, ENS, Arkel, Hoel Elektro og Røa har deltatt i et ulovlig anbudssamarbeid ved utarbeidelse og inngivelse av tilbud til Undervisningsbygg i 2014, jf. kapittel 4. Anbudssamarbeidet omfattet fastsettelse av felles pris og utveksling av annen konkurransesensitiv informasjon.
- (528) Ulovlig anbudssamarbeid er blant de mest alvorlige overtredelsene av konkurranseloven § 10. Skadevirkningene av et slikt samarbeid kan således være betydelige og vidtrekkende, jf. Høyesteretts uttalelse i *Brosaken* i avsnitt (524) ovenfor. Partene har gjennom samarbeidet undergravd det sentrale formålet med tradisjonell anbudsutlysning. Det forhold at et konkurransebegrensende samarbeid også er ment å ivareta andre legitime formål, utelukker ikke anvendelse av konkurranseloven § 10, jf. avsnitt (314). I Kommisjonens retningslinjer er det fremhevet at det som et klart utgangspunkt ved horisontale prissamarbeid vil utmåles et høyt gebyr, og at prosentandelen av omsetningsverdien i slike saker derfor vil være i øvre sjikt av skalaen.⁴⁸²
- (529) Konkurransetilsynet har sett hen til at det ulovlige samarbeidet i foreliggende sak ikke var forsøkt holdt skjult overfor oppdragsgiver. Samarbeidet var dermed lettere for oppdragsgiver å avdekke. Tilsynet har lagt noe vekt på dette i vurderingen av grovheten. Det forhold at samarbeidet ikke har vært skjult, vil likevel ikke frata samarbeidet dets karakter som *særlig grovt*, jf. Underrettens dom i *Raiffeisen Zentralbank Österreich*.⁴⁸³
- (530) Konkurransetilsynet viser til Høyesteretts uttalelser i *Brosaken* om at anbudssamarbeid generelt kan ha betydelige og vidtrekkende skadevirkninger.⁴⁸⁴ Etter tilsynets oppfatning gjelder denne uttalelsen også andre former for anbudssamarbeid enn det som var tilfelle i den saken. At et anbudssamarbeid ikke har vært forsøkt skjult medfører ikke i seg selv at samarbeidet etter sin art ikke kan være egnet til å ha negative skadevirkninger for konkurransen.
- (531) Konkurransetilsynet bemerker videre at lagmannsretten i *Asfaltsaken* viste til at overtredelsene gjaldt markedsdeling, anbudssamarbeid samt utveksling av pris og annen strategisk informasjon, overtredelser som etter sin art er blant de mest konkurranseskadelige.⁴⁸⁵ Ved vurderingen av overtredelsenes grovhet vurderte lagmannsretten primært Kommisjonens retningslinjer av 1998, som ble erstattet av de nye retningslinjene i 2006, men uten å ta endelig stilling til overtredelsenes grovhet. Tilsynet finner ikke å kunne legge vekt på dette ved vurderingen av overtredelsens grovhet i denne saken.
- (532) Konkurransetilsynet kan for øvrig ikke se at den anførte praksis fra Kommisjonen er direkte relevant for vurderingen av overtredelsens grovhet i denne saken. Sakene gjelder både misbruk av dominerende stilling og ulovlige samarbeid av annen art enn i denne saken.
- (533) Konkurransetilsynet finner på bakgrunn av ovennevnte at overtredelsen etter sin art må kategoriseres som en særlig grov overtredelse.
- (534) Forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd bokstav b og c fastsetter videre at det ved vurderingen av overtredelsens grovhet skal tas hensyn til "*overtredelsens faktiske innvirkning på markedet*" og "*størrelsen på det berørte markedet*".
- (535) El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa anfører at overtredelsesgebyrene må reduseres vesentlig som følge av samarbeidets manglende faktiske innvirkning på det relevante markedet.⁴⁸⁶ Det anføres at Konkurransetilsynet tar feil når det legges til grunn at overtredelsens innvirkning på markedet må tillegges begrenset vekt.⁴⁸⁷ Partene viser særlig til

⁴⁸² Kommisjonens retningslinjer, avsnitt 23.

⁴⁸³ Forente saker T-259/02 m.fl. *Raiffeisen Zentralbank Österreich AG m.fl.* avsnitt 252. Underrettens dom ble materielt opprettholdt av EU-domstolen i forente saker C-125/07 P m.fl. *Erste Group Bank AG m.fl.*

⁴⁸⁴ Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*), avsnitt 78.

⁴⁸⁵ LB-2014-76039 (*Asfaltsaken*), punkt III nest siste avsnitt.

⁴⁸⁶ Tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa, side 92

⁴⁸⁷ Tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa, side 91.

Follosaken, som også dreide seg om et anbudssamarbeid, hvor lagmannsretten la vekt på den faktiske innvirkningen på markedet. Samtlige tilbud fra partene ble avvist fra konkurransen og partene fikk således ingen gevinst av samarbeidet. Partene viser også til at EPC og medlemsbedriftene har en begrenset markedsandel, både nasjonalt og på markedet for elektrotjenester i Østlandsområdet. Etter partenes oppfatning tilsier dette at samarbeidet må antas å ha fått begrensede faktiske virkninger, noe som også er vektlagt i Kommisjonspraksis.^{488,489}

- (536) Konkurransetilsynet viser til at Høyesterett i *Brosaken* uttalte at utmålingsmomentene faktisk innvirkning og størrelsen på det berørte markedet måtte tre noe i bakgrunnen ved alvorlige overtredelser som ulovlig anbudssamarbeid. De alvorlige konsekvensene som ulovlig anbudssamarbeid generelt er egnet til å ha, ble ansett som det avgjørende momentet i saken.⁴⁹⁰ Tilsvarende har EU-domstolen lagt til grunn at arten av overtredelsen er avgjørende ved fastsettelse av hvor grov overtredelsen er.⁴⁹¹
- (537) I *Brosaken* ble det ikke inngått avtale med tilbyderne på grunn av mistanke om ulovlig samarbeid, og Høyesterett uttalte følgende om blant annet betydningen av overtredelsens faktiske innvirkning på markedet:
- "[...] I vår sak kan jeg vanskelig legge noen vekt på at konkurransen rent faktisk ikke ble begrenset, og at foretakene ikke fikk noen gevinst av sitt ulovlige samarbeid. Årsaken var jo at det ulovlige samarbeidet ble avslørt."⁴⁹²
- (538) I foreliggende sak ble foretakene avvist fra anbudskonkurransen. Oppdragsgiver fikk imidlertid ikke noen fordeler av det konkurransepresset som de fem medlemsbedriftene ville ha øvd på hverandre i fravær av samarbeidet. Avvisningen hindret dermed ikke samarbeidet i å ha en innvirkning på markedet. Konkurransetilsynet bemerker også at årsaken til avvisningen var at samarbeidet ble oppdaget av oppdragsgiver.
- (539) Videre var den samlede kontraktsverdien av Undervisningsbyggs anbudskonkurranse på om lag 120 millioner kroner, noe som er et betydelig beløp og som underbygger alvorlighetsgraden ved overtredelsen.
- (540) Konkurransetilsynet finner på denne bakgrunn at momentene "*overtredelsens faktiske innvirkning på markedet*" og "*størrelsen på det berørte markedet*" i denne saken ikke fratar overtredelsen dens grove karakter. I tråd med Høyesteretts uttalelser i *Brosaken*, som det er vist til over, har tilsynet derfor tillagt disse momentene begrenset vekt ved utmålingen.
- (541) Videre heter det i forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd bokstav d at Konkurransetilsynet også skal ta hensyn til "*utvist skyld*".
- (542) Samtlige parter anfører at overtredelsen ikke er utført med forsett.
- (543) Konkurransetilsynet viser til vurderingen som er gjort i kapittel 5.3.2 og legger til grunn at overtredelsen er gjennomført med forsett, og at dette må vektlegges ved vurdering av overtredelsens grovhet.
- (544) Den "*kombinerte markedsandelen*" til partene skal også særlig hensynstas i vurderingen, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd bokstav e.
- (545) El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa anfører at EPC og medlemsbedriftene som deltok i fellestilbudet har begrensede markedsandeler, både nasjonalt og på markedet for elektrotjenester i Østlandsområdet.⁴⁹³

⁴⁸⁸ COMP/E-1/38.823 – *PO/Elevators and Escalators*, avsnitt 660.

⁴⁸⁹ Konkurransetilsynet gjør oppmerksom på at anførselen er skrevet noe om, men tilsynet legger til grunn at det er det som står i vedtaket partene har ment. Anførselen lyder i sin helhet: "*Det tilsier at de faktiske virkningene av samarbeidet må antas å ha fått begrensede faktiske konsekvenser for samarbeidet, noe som også er vektlagt i Kommisjonens rettspraksis*", se tilsvarende fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa, side 92

⁴⁹⁰ Rt. 2012 side 1556 (*Brosaken*), avsnitt 78 og 79.

⁴⁹¹ Sak C-554/08 P *Carbone-Lorraine mot Kommisjonen*, avsnitt 44, og sak T-587/08 *Fresh Del Monte Produce mot Kommisjonen*, avsnitt 770, materielt opprettholdt av EU-domstolen i sak C-93/13 P *Fresh Del Monte Produce mot Kommisjonen og Kommisjonen / Fresh Del Monte Produce*.

⁴⁹² Rt. 2012 side 1556 (*Brosaken*), avsnitt 79.

- (546) Konkurransetilsynet finner det ikke nødvendig å ta konkret stilling til partenes markedsandeler i et videre marked for elektrotjenester, men viser til at det i denne saken var åtte tilbydere som deltok i anbudskonkurransen i tillegg til de fem foretakene som samarbeidet, jf. Tabell 2. Konkurransetilsynet har ved vurderingen av overtredelsens grovhet hensyntatt at flere foretak som ikke var del av samarbeidet leverte tilbud i anbudskonkurransen.
- (547) Avslutningsvis har Konkurransetilsynet også hensyntatt at "*avtaler eller tiltak er gjennomført*", jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd bokstav f. Som vist i kapittel 3.3.3 gjennomførte partene samarbeidet ved å diskutere priser og annen konkurransesensitiv informasjon, og leverte deretter inn tilbud med identiske priser som de hadde blitt enige om. Det er i liten grad vektlagt at tilbudene ble avvist fra anbudskonkurransen, ettersom årsaken til dette var at oppdragsgiver oppdaget samarbeidet.
- (548) Lysteknikk og ENS anfører at det varslede grunnbeløpet basert på 15 prosent av anslått omsetningsverdi er for høyt.⁴⁹⁴ Partene viser til at dette er på linje med det som er vanlig i store kartellsaker i EU. Videre vises det til utmålingen av overtredelsesgebyr i *Intel*⁴⁹⁵ hvor grunnbeløpet ble basert på 5 prosent av relevant omsetning.
- (549) Konkurransetilsynet viser til at utmåling av gebyr er basert på en konkret vurdering i den enkelte sak. Foretakene kan derfor ikke ha berettigede forventninger om at bestemte typer overtredelser vil sanksjoneres med overtredelsesgebyr på et gitt nivå, jf. avsnitt (505). Det vises også til at tilsynet har betydelig skjønnsfrihet ved utmåling av gebyr for å sikre en preventiv virkning, jf. avsnitt (504) med videre henvisninger.
- (550) Etter tilsynets oppfatning er ikke Kommisjonens avgjørelse i *Intel* relevant for vurderingen av gebyrets størrelse i denne saken, da den gjelder misbruk av dominerende stilling. Avgjørelsen er for øvrig anket og dermed ikke rettskraftig.⁴⁹⁶
- (551) Det fremgår av forskrift om overtredelsesgebyr § 3 tredje ledd at det ved utmåling av overtredelsesgebyr "*kan*" tas utgangspunkt i et beløp på inntil 30 prosent av omsetningsverdien, avhengig av hvor grov overtredelsen er. De ovennevnte momentene, spesielt overtredelsens alvorlige art, tilsier samlet sett at overtredelsen må anses som særlig grov. Dette taler for at det bør ilegges et betydelig overtredelsesgebyr for å reflektere overtredelsens grove karakter.
- (552) Konkurransetilsynet finner på denne bakgrunn at beløpet som det tas utgangspunkt i ved utmåling av overtredelsesgebyr bør ligge på 15 prosent av det enkelte foretaks andel av den totale kontraktsverdien.

6.2.4 Overtredelsens varighet

- (553) Ved utmåling av overtredelsesgebyr skal Konkurransetilsynet særlig legge vekt på varigheten av overtredelsen, jf. konkurranseloven § 29 annet ledd og forskrift om overtredelsesgebyr § 3 første ledd.
- (554) Forskrift om overtredelsesgebyr § 3 fjerde ledd viser til at Konkurransetilsynet "*kan*" multiplisere beløpet som fremkommer når det er tatt hensyn til momentene i § 3 andre og tredje ledd med antall år foretaket har deltatt i overtredelsen. Anvendelse av en slik multiplikator for varighet har til formål i størst mulig grad å gjenspeile den økonomiske betydningen av overtredelsen, samt den relative betydningen av hvert foretak som deltar i overtredelsen.
- (555) Arkel, Hoel Elektro og Røa anfører at gebyrene må reduseres betydelig da medlemsbedriftene har deltatt i én enkeltstående påstått overtredelse av konkurranseloven § 10 første ledd. Dette må føre til at gebyrene reduseres betraktelig. Det vises til ESAs retningslinjer⁴⁹⁷,

⁴⁹³ Tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa, side 92.

⁴⁹⁴ Tilsvar fra Lysteknikk og ENS, side 47.

⁴⁹⁵ COMP 37.990 *Intel*, avsnitt 1789.

⁴⁹⁶ Se T-286/09 *Intel Corp mot Kommisjonen* (ikke rettskraftig, se sak C-413/14 P *Intel Corp mot Kommisjonen*).

⁴⁹⁷ EFTAs retningslinjer om metoden for fastsettelse av bøter ilagt i henhold til overvåknings- og domstolsavtalens protokoll 4 kapittel ii artikkel 23 nr. 2 bokstav a) avsnitt 5.

Konkurransetilsynets vedtak i *Vestre Viken-saken*⁴⁹⁸ og forskrift om overtredelsesgebyr § 3 hvor det fremgår av ordlyden at det skal legges "avgjørende vekt" på overtredelsens varighet.

- (556) Lysteknikk og ENS anfører at Konkurransetilsynet ved å legge kontraktsverdien for fire år til grunn, i realiteten straffer deltakerne i samarbeidet som om overtredelsen hadde pågått og hatt virkning på markedet i fire år. Det vises til at varigheten i henhold til EU-retten skal beregnes som varigheten av den avtalen som utgjør overtredelsen, ikke varigheten av eventuelle virkninger på markedet. Konkurransetilsynet kan ikke ta EU-domstolens avgjørelse i *AC-Treuhand*⁴⁹⁹ til inntekt for at grunnbeløpet kan fastsettes basert på tenkt og ikke reell omsetning over flere år. Det anføres videre at samarbeidet i foreliggende sak varte i om lag en måned og at overtredelsesgebyrene ikke reflekterer den økonomiske betydningen av overtredelsen og at dette er i strid med utmålingsforskriften § 3 første ledd.
- (557) Konkurransetilsynet vurderer det slik at de fem medlemsbedriftene har deltatt i et enkeltstående tilfelle av ulovlig anbudssamarbeid. Dette gjør forholdet mindre graverende enn om foretaket hadde samarbeidet over tid og i flere anbudskonkurranser, jf. *Brosaken*.⁵⁰⁰
- (558) Varigheten av samarbeidet er hensyntatt som ett av flere sentrale momenter for utmålingen av overtredelsesgebyret, jf. konkurranseloven § 29 andre ledd og forskrift om overtredelsesgebyr § 3 første ledd. Det fremgår derimot ikke av ordlyden i forskrift om overtredelsesgebyr § 3 første ledd at det skal legges "avgjørende vekt" på varigheten av samarbeidet ved utmålingen av gebyret, slik Arkel, Hoel Elektro og Røa anfører.
- (559) Konkurransetilsynet har kommet til at overtredelsens varighet i foreliggende sak må ha en noe underordnet betydning ettersom tilbudene ble avvist. Ved å ta hensyn til kontraktssummen for hele kontraktperioden ivaretas likevel prinsippet om at utmålingen skal reflektere den økonomiske betydningen av overtredelsen, samt den relative betydningen av hvert foretak som deltar i overtredelsen, jf. avsnitt (510) til (517).

6.2.5 Tillegg for særlig grovhet

- (560) Det fremgår av forskrift om overtredelsesgebyr § 3 femte ledd at ved særlig grove overtredelser av konkurranseloven § 10 "kan" Konkurransetilsynet ilegge et tillegg på 15 til 25 prosent av relevant omsetning. Horisontale avtaler om prisfastsettelse, markedsdeling og begrensning av produksjonen nevnes i bestemmelsen som eksempler på særlig grove overtredelser.
- (561) Av ESAs retningslinjer fremgår det at ved slike overtredelser vil det bli inkludert et tillegg i grunnbeløpet. Dette er også i samsvar med Kommisjonens praksis. Det siteres fra ESAs retningslinjer avsnitt 25:
- "I tillegg vil EFTAs overvåkningsorgan [...] inkludere i grunnbeløpet et beløp på mellom 15 % og 25 % av omsetningsverdien [...] for å avskrekke foretak fra i det hele tatt å delta i horisontale avtaler om prisfastsettelse, markedsdeling og begrensning i produksjonen. Overvåkningsorganet kan også legge til et slikt beløp ved andre overtredelser."*⁵⁰¹
- (562) Formålet med tillegget er således å avskrekke foretak fra å involvere seg i horisontale avtaler om prisfastsettelse, markedsdeling og begrensning av produksjon overhodet. I teorien omtales dette tillegget derfor som "the entry fee".⁵⁰² Tillegget for "særlig grove overtredelser" er med andre ord først og fremst begrunnet i allmennpreventive hensyn. Tillegget ilegges uavhengig av hvor lenge overtredelsen har vart.

⁴⁹⁸ Konkurransetilsynets vedtak V2015-28.

⁴⁹⁹ Sak C-194/14 P *AC-Treuhand mot Kommisjonen*.

⁵⁰⁰ Rt. 2012 s. 1556 (*Brosaken*) avsnitt 86.

⁵⁰¹ Sml. ESAs retningslinjer avsnitt 25.

⁵⁰² Wouter P.J. Wils, "The European Commission's 2006 Guidelines on Antitrust Fines: A Legal and Economic Analysis", *World Competition*, Volume 30, No. 2, juni 2007; Hubert de Broca, Directorate-General for Competition, "The Commission revises its Guidelines for setting fines in antitrust cases", *Competition Policy Newsletter* nr. 3, høst 2006; se også pressemelding og memorandum fra Kommisjonen ved offentliggjøring av 2006 Kommisjonens retningslinjer, IP/06/857 og MEMO/06/256, 28. juni 2006.

- (563) Lysteknikk og ENS anfører at tillegget på 15 prosent må frafalles.⁵⁰³ Dette begrunnes med at Konkurransetilsynets klassifisering av samarbeidet er feil og at samarbeidet om å inngi et felles tilbud ikke kan karakteriseres som en særlig grov overtredelse, samt at samarbeidet ikke hadde et konkurransebegrensende formål, men i høyden konkurransebegrensende virkning. Det anføres at forholdene i denne saken ligger klart utenfor de eksemplene som er gitt i forskriften § 3 femte ledd og ESAs retningslinjer avsnitt 25. Det anføres videre at det ikke er konkret begrunnet fra Konkurransetilsynets side hvorfor det likevel skal være nødvendig å fastsette et tillegg på 15 prosent for særlig grovhet i denne saken.
- (564) Lysteknikk og ENS anfører videre at Konkurransetilsynet handler i strid med ESAs og Kommisjonens retningslinjer når det ilegges et tillegg for særlig grovhet samtidig som behovet for å straffe overtredelser, uavhengig av varighet og realisert omsetning, hensyntas ved den skjønsmessige fastsettelsen av relevant omsetning.⁵⁰⁴
- (565) Arkel, Hoel Elektro og Røa anfører at det ikke er tale om en særlig grov overtredelse som nevnt i utmålingsforskriften § 3 femte ledd. Den skjønsmessige kompetanse til å ilegge et tillegg for særlig grovhet skal begrenses til de mest alvorlige overtredelsene. Partene viser til at det dreier seg om et åpent samarbeid, at konkurransen ikke har blitt begrenset som følge av samarbeidet og at det ikke dreier seg om et samarbeid som etter sin art har begrenset konkurransen. Konkurransetilsynet må derfor avstå fra å benytte sin skjønsmessige kompetanse til å ilegge partene et tilleggsgebyr.
- (566) Konkurransetilsynet viser til at det ovenfor er redegjort for at denne saken gjelder anbudssamarbeid, som inneholder elementer av både prissamarbeid og informasjonsutveksling. At forskrift om overtredelsesgebyr § 3 femte ledd ikke eksplisitt nevner anbudssamarbeid som et eksempel på særlig grove overtredelser, har derfor ingen betydning.
- (567) Etter tilsynets oppfatning tilsier arten av samarbeidet i denne saken, samt behovet for å avskrekke foretak fra å inngå slike samarbeid, at det må ilegges et tillegg for særlig grovhet. Det er imidlertid forhold ved samarbeidet som tilsier at tillegget bør ligge i nedre sjikt av intervallet angitt i forskrift om overtredelsesgebyr § 3 femte ledd, jf. avsnittene (534) til (547).
- (568) Konkurransetilsynet har kommet til at tillegget for særlig grovhet bør settes til 15 prosent av det enkelte foretaks årlige andel av den totale anslåtte kontraktsverdien. Ved beregning av dette tillegget tar tilsynet utgangspunkt i det enkelte foretaks årlige andel av den totale anslåtte kontraktsverdien, som utgjør 6 millioner kroner.

6.2.6 Andre momenter i skjerpende eller formildende retning

- (569) Forskrift om overtredelsesgebyr § 3 sjettede ledd lister opp andre momenter som i skjerpende eller formildende retning kan påvirke utmålingen av gebyret. Angivelsen av momentene er ikke uttømmende og også andre momenter kan være av betydning.
- (570) Partene anfører at overtredelsesgebyrene er urimelig høye. Det vises til hensynet til forutberegnelighet og likebehandling, som tilsier at det i denne saken ikke kan ilegges bøter som, relativt sett, er langt høyere enn gebyrene i *Follosaken* og *Vestre Viken-saken*. Det anføres at gebyret for ENS' vedkommende må nedsettes med minst 50 prosent, der det varslede gebyret utgjør over 9 prosent av omsetningen på 49,9 millioner kroner.
- (571) El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa anfører at rettstilstanden er uklar med hensyn til overtredelsens art. Det vises til at Høyesterett har innhentet en rådgivende uttalelse fra EFTA-domstolen om lovtolkningen knyttet til om en åpen inngivelse av fellestilbud av konkurrenter på samme marked er å anse som en formålsovertredelse. Det foreligger ifølge partene ingen avgjørelser fra Kommisjonen eller EU-domstolen som uttrykkelig tar stilling til rettstilstanden om inngivelse av fellestilbud av konkurrenter i åpenhet utgjør en formålsovertredelse. Det er også vist til flere saker hvor Kommisjonen enten har avstått fra å gi gebyrer,⁵⁰⁵ eller kun har

⁵⁰³ Tilsvar fra Lysteknikk og ENS, side 49.

⁵⁰⁴ Tilsvar fra Lysteknikk og ENS, side 48.

⁵⁰⁵ Det er vist til COMP/37.685 *GVS/FS* (avsnitt 164), COMP/38.096 – *Clearstream*, avsnitt 344, COMP/38.784 – *Wanadoo España vs. Telefónica*, AT.39523 – *Slovak Telekom* (avsnitt 1503) og COMP/34493 *DSD m.fl.*

gitt symbolske gebyrer,⁵⁰⁶ der det ikke forelå noen tidligere bestemmende praksis rundt liknende forhold. På denne bakgrunn hevder partene at gebyrene i denne saken eventuelt bør være symbolske.⁵⁰⁷

- (572) Lysteknikk og ESN anfører at det er høyst uklart om inngivelsen av felles anbud uten videre er i strid med § 10 slik Konkurransetilsynet legger til grunn. Dersom Konkurransetilsynet ikke gir partene medhold i at de var i unnskyldelig rettsvillfarelse av den grunn, må forholdet i det minste føre til en kraftig nedsettelse av boten etter analogi av doktrinen om "*novel infringements*".⁵⁰⁸
- (573) Lysteknikk og ENS anfører videre at bøtene må reduseres som følge av at Lysteknikk henvendte seg til Undervisningsbygg og fikk bekreftet at det var i orden å levere selvstendig tilbud samtidig som selskapet deltok i fellestilbudet.
- (574) Arkel, Hoel Elektro og Røa anfører at dersom nivået på de varslede bøtene opprettholdes vil det ha [redacted] og at gebyrene overstiger det som er nødvendig for å ha en preventiv virkning. [redacted]
- (575) Som nevnt i avsnitt (549) viser Konkurransetilsynet til at utmåling av gebyr er basert på en konkret vurdering i den enkelte sak. Foretak kan derfor ikke ha berettigede forventninger om at bestemte typer overtredelser vil sanksjoneres med overtredelsesgebyr på et gitt nivå, jf. avsnitt (504) og (505).
- (576) Etter Konkurransetilsynets vurdering utgjør ikke samarbeidet i denne saken en ny kategori av overtredelser og tilsynet kan ikke se at den praksis partene anfører til støtte for dette er relevant. Tilsynet viser til at EU-domstolen tidligere har tatt stilling til formålsovertredelser som har skjedd i offentlighet.⁵⁰⁹ Tilsynet kan heller ikke se at den anførte Kommisjonspraksis, hvor det enten ikke er ilagt gebyrer, eller kun symbolske gebyrer, gjelder sammenlignbare overtredelser og kan derfor ikke tillegge denne praksisen vekt i formildende retning.
- (577) Forskrift om overtredelsesgebyr § 3 sjette ledd bokstav g) fastsetter at det kan påvirke utmålingen av gebyret "*om offentlige myndigheter har pålagt, tillatt eller oppmuntret til konkurransebegrensende adferd*".
- (578) Konkurransetilsynet kan ikke se at offentlige myndigheter har tillatt eller oppmuntret til konkurransebegrensende atferd i forskriftens forstand, slik Lysteknikk og ENS anfører. Tilsynet viser for øvrig til redegjørelsen ovenfor i kapittel 5.3.2, særlig avsnittene (482) og (483), med hensyn til partenes anførsel om rettslig villfarelse.
- (579) Konkurransetilsynet kan videre ikke se at det er grunnlag for å justere gebyrene som følge av partenes anførsler knyttet til [redacted] Utover dette har selskapene adgang til å anmode om lemping etter forskrift om overtredelsesgebyr § 3 siste ledd. Dette er ikke gjort i denne saken.
- (580) Konkurransetilsynet kan ikke se at det foreligger skjerpene eller formildende omstendigheter i saken av betydning for utmålingen av overtredelsesgebyrene.

6.2.7 Overtredelsesgebyrets størrelse

- (581) På dette grunnlag har Konkurransetilsynet funnet at det bør utmåles et overtredelsesgebyr på 4 500 000 kroner for Lysteknikk, et overtredelsesgebyr på 4 500 000 kroner for ENS, et overtredelsesgebyr på 4 500 000 kroner for Arkel, et overtredelsesgebyr på 4 500 000 kroner

⁵⁰⁶ Det er vist til COMP/C-1/36.915 — *Deutsche Post AG* — *Interception of cross-border mail*, avsnitt 192 til 193.

⁵⁰⁷ Tilsvar fra Arkel, Hoel Elektro og Røa, side 90.

⁵⁰⁸ Tilsvar fra Lysteknikk og ENS, side 49.

⁵⁰⁹ Sak C-209/07 *Beef Industry Development Society og Barry Brothers* mot Kommisjonen, avsnitt 10. Det fremgår her at avtalen ble meldt til den irske konkurransemyndigheten. Avtalen ble likevel ansett som en formålsrestriksjon, jf. avsnitt 40. Se også Underrettens dom i sak T-29/92 *SPO m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 347 og 358-362, opprettholdt av EU-domstolen i sak C-137/95.

for Hoel Elektro og et overtredelsesgebyr på 4 500 000 kroner for Røa. Dette er i samsvar med gebyrene som ble varslet 16. mars 2016.

6.2.8 Maksimalgrensen – 10 prosent av foretakets omsetning

- (582) Som nevnt i kapittel 6.1 kan overtredelsesgebyret ikke overstige 10 prosent av foretakets omsetning, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 2 annet ledd. Omsetningen er foretakets samlede salgsinntekter for det siste regnskapsåret, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 2 tredje ledd.
- (583) Konkurransetilsynet tok i varselet utgangspunkt i foretakenes samlede salgsinntekter for regnskapsåret 2014 ved fastleggelsen av overtredelsesgebyrenes maksimale størrelse. Tilsynet har senere innhentet opplysninger om foretakenes samlede salgsinntekter for regnskapsåret 2016. Opplysningene viser at foretakenes samlede salgsinntekter i 2016, med unntak for Arkel, har økt relativt til 2014. Av hensyn til de konkrete omstendighetene i denne saken har Konkurransetilsynet likevel valgt å ikke øke gebyrene utover det som er varslet. Gebyrenes størrelse samsvarer følgelig i hovedsak med det partene ble varslet om 16. mars 2016.
- (584) Overtredelsesgebyret på 4 500 000 kroner for Lysteknikk vil ikke overstige 10 prosent av foretakets samlede salgsinntekt i 2016, jf. avsnitt (26).
- (585) Overtredelsesgebyret på 4 500 000 kroner for ENS vil ikke overstige 10 prosent av foretakets samlede salgsinntekt i 2016, jf. avsnitt (31).
- (586) Arkels samlede salgsinntekt for 2014 var 35 709 000 kroner, jf. avsnitt (36), og overtredelsesgebyret overstiger således 10 prosent av salgsinntekten. På dette grunnlag reduserte Konkurransetilsynet det varslede overtredelsesgebyret til 3 570 000 kroner for Arkel. Imidlertid er Arkels samlede salgsinntekt for 2016 gått ned til 32 935 000 kroner, jf. avsnitt (36). Basert på 2016-omsetningen vil maksimalgrensen utgjøre 3 293 500 kroner. Overtredelsesgebyret som ilegges Arkel reduseres på dette grunnlag til 3 290 000 kroner mot det som var varslet 16. mars 2016.
- (587) I 2014 hadde Hoel Elektro en samlet salgsinntekt på 12 971 000 kroner, jf. avsnitt (41), og overtredelsesgebyret overstiger dermed 10 prosent av salgsinntekten. På dette grunnlag ble det varslede overtredelsesgebyret redusert til 1 290 000 kroner for Hoel Elektro. Dette vil ikke overstige 10 prosent av foretakets samlede salgsinntekt i 2016, jf. avsnitt (41) og (583).
- (588) Tilsvarende var Røas samlede salgsinntekt på 24 515 000 kroner i 2014, jf. avsnitt (46), og overtredelsesgebyret overstiger således 10 prosent av salgsinntekten. På dette grunnlag ble det varslede overtredelsesgebyret redusert til 2 450 000 kroner for Røa. Dette vil ikke overstige 10 prosent av foretakets samlede salgsinntekt i 2016, jf. avsnitt (46) og (583).

6.3 Utmåling av overtredelsesgebyr for El Proffen/EPC

- (589) Gjennomgangen i kapittel 3.3.3 viser at El Proffen/EPC var initiativtaker og tilrettelegger for anbudssamarbeidet i foreliggende sak. Foretaket leverte ikke inn tilbud i anbudskonkurransen utlyst av Undervisningsbygg, og ville følgelig ikke under noen omstendighet kunne bli tildelt en rammeavtale. Forskrift om overtredelsesgebyr § 3 tredje til syvende ledd er derfor ikke direkte anvendelig ved utmålingen av overtredelsesgebyr for El Proffen/EPC, jf. Kommisjonens retningslinjer avsnitt 37. Dette er i tråd med praksis fra EU-retten, hvor tottrinnsmetoden fravikes ved utmåling av gebyr for en tilrettelegger som ikke er aktiv i det markedet hvor overtredelsen skjer, jf. *AC-Treuhand*.⁵¹⁰
- (590) Konkurransetilsynet har ved utmåling av overtredelsesgebyret for El Proffen/EPC tatt utgangspunkt i konkurranseloven § 29 annet ledd, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 annet ledd samt rettspraksis.
- (591) Ved utmåling av gebyr i denne typen saker er det i EU-retten lagt avgjørende vekt på overtredelsens grovhet og varighet, samt at gebyret skal ha en tilstrekkelig avskrekkende effekt.

⁵¹⁰ Se sak C-194/14 P *AC-Treuhand mot Kommisjonen*, avsnitt 65-67. Se også avsnitt 76.

- (592) I *Heat Stabilisers* foretok Kommisjonen en utfyllende vurdering av momentene i utmålingen av overtredelsesgebyr for tilrettelegger av et ulovlig samarbeid. Det siteres fra avgjørelsen:
- "[...] *In this case, the Commission considers it appropriate to impose fines at a level that genuinely reflects the gravity and the duration of the infringements committed by AC-Treuhand AG, as well as the need to ensure that fines have a sufficiently deterrent effect.*
- [...] *The gravity of the infringement has to be determined by numerous factors, such as, in particular, the circumstances of the case, its context, and the dissuasive effects of the fine; there is no binding or exhaustive list of criteria which must be applied. In this case, the Commission has regarded both to the seriousness of the cartels in which AC-Treuhand AG participated and to the actual extent of AC-Treuhand AG's participation in those cartels.*"⁵¹¹
- (593) Videre fremgår det av *AC-Treuhand* at det ikke er nødvendig å vise den konkrete utregningen av overtredelsesgebyret.⁵¹²
- (594) Konkurransetilsynet har ved utmålingen av gebyret til El Proffen/EPC sett hen til nevnte EU-praksis, og vil nedenfor angi de momentene som det er lagt vekt på i utmålingen av overtredelsesgebyret, herunder hva som har hatt særlig betydning for resultatet, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 3 åttende ledd.
- (595) Konkurransetilsynet legger til grunn at El Proffen/EPC har deltatt i et ulovlig anbudssamarbeid i anbudskonkurransen utlyst av Undervisningsbygg, jf. kapittel 4. Som det fremgår over, er ulovlig anbudssamarbeid blant de mest alvorlige overtredelsene av konkurranse-loven § 10, og tilsynet har vurdert overtredelsen i foreliggende sak for å være særlig grov, jf. kapittel 6.2.
- (596) Som nevnt over er det tilsynets vurdering at EPC har hatt en svært sentral rolle i det ulovlige anbudssamarbeidet. Det var EPC som oppfordret medlemsbedriftene til å samarbeide om innlevering av tilbud til Undervisningsbygg, og som organiserte og tilrettela for all korrespondansen mellom EPC og medlemsbedriftene i forbindelse med utarbeidelsen av de individuelle tilbudene, se blant annet avsnitt (104), (122) og (140).
- (597) Konkurransetilsynet legger videre til grunn at EP1 (El Proffen/EPC) organiserte og la til rette for samarbeidet mellom de fem medlemsbedriftene som leverte tilbud, samt henvendte seg til andre medlemsbedrifter i El Proffen-kjeden for at også de skulle delta i samarbeidet, jf. avsnitt (133). Konkurransetilsynet har følgelig lagt særlig vekt på El Proffen/EPCs vesentlige bidrag til overtredelsen. Dette er i tråd med *Heat Stabilisers*, hvor Kommisjonen fremhevet at tilretteleggers faktiske bidrag til overtredelsen er av vesentlig betydning for utmålingen av overtredelsesgebyr.⁵¹³
- (598) Hva gjelder overtredelsens varighet vises det til gjennomgangen i kapittel 6.2.4.
- (599) El Proffen/EPC anfører at deres bistand til Konkurransetilsynet i saken er en formildende omstendighet som i henhold til forskrift om overtredelsesgebyr § 3, sjette ledd, bokstav d) bør føre til en reduksjon av det varslede gebyret.⁵¹⁴ Dette begrunnes med at El Proffen gjennom sin bistand har lettet tilsynets arbeid og bistått i avklaringen av faktum utover det som følger av deres opplysningsplikt etter konkurranse-loven § 24.
- (600) El Proffen/EPC anfører videre at EPC straks Konkurransetilsynet igangsatte etterforskning i saken suspenderte sin praksis med å inngi felles tilbud på vegne av medlemsbedrifter som ikke selv hadde kapasitet til å inngi individuelle tilbud i anbudskonkurranser.⁵¹⁵ Det vises til at opphør av en potensiell overtredelse så snart konkurransemyndighetene iverksetter en bevissikring er et formildende moment ved utmåling av overtredelsesgebyr når det kan

⁵¹¹ Kommisjonens avgjørelse av 11. november 2009 i saken *Heat Stabilisers* (COMP/M.38589), avsnitt 744 til 750, materielt opprettholdt ved sak C-194/14 P *AC-Treuhand mot Kommisjonen*.

⁵¹² Sak C-194/14 P *AC-Treuhand mot Kommisjonen*, avsnitt 68 og 69.

⁵¹³ Kommisjonens avgjørelse av 11. november 2009 i saken *Heat Stabilisers* (COMP/M.38589), avsnitt 744 til 750, materielt opprettholdt ved sak C-194/14 P *AC-Treuhand mot Kommisjonen*.

⁵¹⁴ Tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa, side 100.

⁵¹⁵ Tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa, side 101.

dokumenteres at den frivillige tilbaketrekkingen er et direkte produkt av intervensjonen og at det skjer øyeblikkelig.

- (601) Videre viser El Proffen/EPC til at opphør at konkurransebegrensende atferd, i kombinasjon med etterlevelsstiltak, særlig vil være formidlende, jf. *Hoffman La Roche*⁵¹⁶. El Proffen/EPC har utarbeidet etterlevelssetningslinjer vedrørende inngivelse av fellesanbud, retningslinjer for informasjonsutveksling i forkant av anbud og retningslinjer om oppfølging/gjennomføring av anbudet (minikonkurransene mv.). Det anføres at dette må være et formildende moment i utmålingen av El Proffen/EPCs overtredelsesgebyr dersom tilsynet treffer et vedtak om at konkurranseloven § 10 første ledd er overtrådt.
- (602) Konkurransetilsynet viser til forskrift om overtredelsesgebyr § 3 sjette ledd, bokstav d) hvor det fremgår at det kan påvirke utmålingen av gebyret at foretaket har "*bistått Konkurransetilsynet i forbindelse med etterforskningen av overtredelsen utover det som følger av foretakets rettslige plikt og utenfor tilfeller som faller inn under reglene om lempning*".
- (603) I EU-retten er det lagt til grunn at det kun gis reduksjon i usedvanlige situasjoner utenfor reglene om lempning for fremleggelse av bevis, sml. konkurranseloven §§ 30 og 31. Det siteres fra Underrettens uttalelser i *Arkema France*:
- "... in order to maintain the practical effect of the 2002 Leniency Notice, it can only be in exceptional situations that the Commission is required to grant a reduction of the fine to an undertaking on the basis of the fourth indent of point 29 of the Guidelines. That is the case, in particular, where cooperation provided by an undertaking, which goes beyond its legal obligation to cooperate, but does not give rise to the right to a reduction of the fine under the 2002 Leniency Notice, is of objective use to the Commission. It must be found to be of such use where the Commission relies in its final decision on evidence which an undertaking has submitted to it in the context of its cooperation, without which the Commission would not have been in a position to penalise the infringement concerned in whole or in part."*⁵¹⁷
- (604) Konkurransetilsynet kan i denne saken ikke se at El Proffen/El Proffen/EPC har samarbeidet aktivt med tilsynet under etterforskningen utover det som følger av foretakets rettslige plikt. At daglig leder i El Proffen fremskaffet dokumentasjon og bisto tilsynet ved gjennomgang av anbudet for Undervisningsbygg under bevissikringen går ikke utover foretakets rettslige samarbeids- og opplysningsplikt. Tilsvarende gjelder øvrige anbudskonkurranser hvor El Proffen/EPC har inngitt felles tilbud. På denne bakgrunn finner tilsynet at den bistand El Proffen/EPC har ytt under etterforskningen ikke har vært av en slik karakter at det gir grunnlag for reduksjon av grunnbeløpet.
- (605) Tilsynet kan for øvrig ikke se at El Proffen/EPCs anførsler om frivillig opphør av praksisen med felles tilbud samt utarbeidelse av retningslinjer for etterlevelse av konkurranseloven § 10 for kjedemedlemmene i ettertid kan tillegges særlig vekt i formildende retning.
- (606) Det fremgår videre av forskrift om overtredelsesgebyr § 3 sjette ledd bokstav e) og f) at "*økonomien til det konsernet foretaket er en del av*" og "*overtredelsesgebyrets preventive virkning*" kan påvirke utmålingen av overtredelsesgebyret.
- (607) Den samlede salgsinntekten for El Proffen-konsernet i 2016 var 1 118 024 000 kroner og i 2014 var omsetningen 967 311 000 kroner, jf. avsnitt (21). El Proffen har opplyst at en betydelig andel av konsernets omsetning er relatert til gjennomfakturering av varer i datterselskapet EP Engros AS.⁵¹⁸ For 2014 viser årsregnskapet til Ep Engros AS at inntekten knyttet til gjennomfakturering var 852 115 000 kroner og for 2016 var 960 784 000 kroner knyttet til gjennomfakturering.⁵¹⁹ Konsernets omsetning fratrukket gjennomfakturering var dermed 115 196 000 kroner i 2014 og 157 240 000 kroner i 2016.

⁵¹⁶ Sak 85/76 *Hoffman La Roche mot Kommisjonen*, premiss 140.

⁵¹⁷ Sml. sak T-343/08 *Arkema France mot Kommisjonen*, premiss 170 til 171.

⁵¹⁸ Brev fra Advokatfirmaet Thommessen AS, 11. november 2014, punkt 2.1. (Brevet er datert 11. november 2013, men dette må være en inkurie.)

⁵¹⁹ Årsregnskap er hentet fra Brønnøysundregistrene.

- (608) Konkurransetilsynet viser til at gebyrene som ilegges ved brudd på konkurranseloven § 10 skal sikre en tilstrekkelig preventiv virkning, jf. avsnitt (504). Konkurransetilsynet har vektlagt at gebyret som utmåles må være tilstrekkelig stort i forhold til omsetningen for å sikre en individualpreventiv og allmennpreventiv virkning.
- (609) El Proffen/EPC anfører avslutningsvis at kjeden ikke har økonomisk overskudd som formål og at et gebyr av den varslede størrelsesorden både vil ramme El Proffen/EPC og de enkelte medlemsbedriftene, slik at de berørte medlemsbedriftene dermed rammes dobbelt.⁵²⁰
- (610) Konkurransetilsynet bemerker at selv om EPC ikke har økonomisk overskudd som formål er ikke det til hinder for å legge foretak overtredelsesgebyr, jf. konkurranseloven § 29. Som nevnt ovenfor er Konkurransetilsynet kommet til at El Proffen/EPC er å anse som et foretak i konkurranselovens forstand, jf. avsnitt (286).
- (611) Videre har både EU-domstolen og Underretten lagt til grunn at den omstendighet at det både gis gebyr til individuelle foretak og en sammenslutning av foretak hvor disse foretakene er medlemmer, ikke medfører at medlemsforetakene gebyrlegges dobbelt for samme overtredelse.⁵²¹ I denne saken er også medlemsbedriftene selvstendige juridiske personer, med separate budsjetter og formål, som utøver selvstendig virksomhet i markedet for elektrotjenester.

6.3.1 Overtredelsesgebyrets størrelse

- (612) Etter en samlet vurdering har Konkurransetilsynet funnet at det bør utmåles et overtredelsesgebyr på 2 500 000 kroner for El Proffen/EPC.

6.3.2 Maksimalgrensen på 10 prosent av foretakets omsetning

- (613) I saker hvor et datterselskap har begått overtredelsen, og morselskapet utøver avgjørende innflytelse over datterselskapet, er det i EU-praksis lagt til grunn at hele konsernets omsetning er relevant for maksimalgrensen på 10 prosent.⁵²² Tilsvarende må legges til grunn for forskrift om overtredelsesgebyr § 2 annet ledd.⁵²³ Konkurransetilsynet viser til at El Proffen som morselskap kan holdes solidarisk ansvarlig med EPC, jf. avsnitt (498).
- (614) Tilsvarende som for Lysteknikk, ENS, Hoel Elektro, Røa og Arkel har Konkurransetilsynet innhentet opplysninger om El Proffens samlede salgsinntekter i 2016. Opplysningene viser at foretakenes samlede salgsinntekter i 2016 har økt relativt til 2014. Av hensyn til de konkrete omstendighetene i denne saken har Konkurransetilsynet likevel valgt å ikke øke gebyrene utover det som er varslet. Gebyrets størrelse samsvarer følgelig med det El Proffen/EPC ble varslet om 16. mars 2016.
- (615) Overtredelsesgebyret for El Proffen/EPC på 2 500 000 kroner vil ikke overstige 10 prosent av foretakets omsetning i verken 2014 eller 2016, jf. forskrift om overtredelsesgebyr § 2 annet og tredje ledd.

7 Vedtak

- (616) På denne bakgrunn og med hjemmel i konkurranseloven § 29, jf. § 10, har Konkurransetilsynet fattet vedtak med følgende slutning:

1. **El Proffen AS/EP Contracting AS ilegges solidarisk et overtredelsesgebyr på 2 500 000 – tomillionerfemhundretusen kroner – for overtredelse av konkurranseloven § 10.**
2. **Lysteknikk Elektroentreprenør AS ilegges et overtredelsesgebyr på 4 500 000 – firemillionerfemhundretusen kroner – for overtredelse av konkurranseloven § 10.**

⁵²⁰ Tilsvar fra El Proffen/EPC, Arkel, Hoel Elektro og Røa, side 101.

⁵²¹ C-101/07 P *Coop de France bétail og viande mot Kommisjonen*, Saml. 2008 s. I-10193 (premiss 128-130).

⁵²² Sak T-112/05 *Akzo Nobel m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 90; sak C-97/08 P *Akzo Nobel m.fl. mot Kommisjonen*, og sak T-9/99 *HFB m.fl. mot Kommisjonen*, avsnitt 528 og 529.

⁵²³ Dette er blant annet lagt til grunn i Borgarting lagmannsretts dom av 29. juni 2015 i sak 13-075034ASD-BORG/01 (*Asfaltssaken*), side 17.

3. **Elektro Nettverk Service AS ilegges et overtredelsesgebyr på 4 500 000 firemillionerfemhundretusen kroner – for overtredelse av konkurranseloven § 10.**
 4. **Arkel Asker og Bærum AS ilegges et overtredelsesgebyr på 3 290 000 – tremillionertohundreogtittitusen kroner – for overtredelse av konkurranseloven § 10.**
 5. **Hoel Elektro AS ilegges et overtredelsesgebyr på 1 290 000 – enmilliontohundreogtittitusen kroner – for overtredelse av konkurranseloven § 10.**
 6. **Røa Elektriske AS ilegges et overtredelsesgebyr på 2 450 000 – tomillionerfirehundreogfemtitusen kroner – for overtredelse av konkurranseloven § 10.**
- (617) Det følger av konkurranseloven § 29 tredje ledd annet punktum at overtredelsesgebyret forfaller til betaling to måneder etter at vedtaket er mottatt. Overtredelsesgebyret vil bli fakturert av Konkurransetilsynet. Vedtak om overtredelsesgebyr er tvangsgrunnlag for utlegg, jf. konkurranseloven § 29 tredje ledd tredje punktum.
- (618) Fristen for å klage på vedtak om overtredelsesgebyr etter § 29 første ledd er seks måneder fra partene mottok vedtaket, jf. konkurranseloven § 39 første ledd. Dersom foretaket klager til Konkurranseskjennemnda eller går til søksmål mot staten for å prøve vedtaket, suspenderes tvangskraften.
- (619) Søksmål om Konkurransetilsynets vedtak kan ikke reises med mindre adgangen til å klage til Konkurranseskjennemnda er benyttet. Søksmål kan likevel reises når det er gått seks måneder fra klage første gang ble fremsatt og det ikke skyldes forsømmelse fra klagerens side at klageinstansens vedtak eller avgjørelse ikke foreligger, jf. konkurranseloven § 39 annet ledd.
- (620) Konkurransetilsynet har med hjemmel i konkurranseloven § 26 annet ledd, jf. forvaltningsloven § 19 første ledd bokstav b og annet ledd bokstav c gjort unntak for innsyn i enkelte opplysninger i vedtaket og/eller i vedlagte dokumenter. Disse opplysningene er sladdet.

Med hilsen

Hanne Dahl Amundsen (e.f.)
avdelingsdirektør

Vedlegg 1	Medlemsavtale i El Proffen av 23. mai 2013.
Vedlegg 2	Bergen tingretts beslutninger om bevissikring 23. juni 2014.
Vedlegg 3	Kunngjøring av rammeavtaler på elektrotjenester datert 24. mars 2014.
Vedlegg 4	Konkurransesgrunnlag for anskaffelse av rammeavtaler på elektrotjenester 24. mars 2014.
Vedlegg 5	Undervisningsbygg sine avvisninger av tilbudene fra El Proffen/EPC, Lysteknikk og ENS 11. juli 2014.
Vedlegg 6	Undervisningsbygg sin anskaffelsesprotokoll signert 4. september 2014.
Vedlegg 7	E-post fra EP1 til 22 medlemsbedrifter i Oslo 1. april 2014.
Vedlegg 8	Forklaringsopptak med EP1 9. februar 2015.
Vedlegg 9	Forklaringsopptak med A1 9. februar 2015.
Vedlegg 10	Forklaringsopptak med R1 9. februar 2015.

- Vedlegg 11** E-postkorrespondanse mellom E1 og EP1 1. april 2014.
- Vedlegg 12** E-post fra H1 til EP1 1. april 2014.
- Vedlegg 13** E-post fra A1 til EP1 2. april 2014.
- Vedlegg 14** E-post fra L2 til EP1 2. april 2014.
- Vedlegg 15** Møtereferat fra tilbudskonferanse for elektrotjenester 2. april 2014.
- Vedlegg 16** E-post fra [REDACTED] til EP1 4. april 2014.
- Vedlegg 17** E-post fra EP1 til de fem medlemsbedriftene 7. april 2014.
- Vedlegg 18** E-post fra EP1 til de fem medlemsbedriftene 23. april 2014.
- Vedlegg 19** E-post fra R1 til EP1 23. april 2014.
- Vedlegg 20** E-post fra H1 til EP1 23. april 2014.
- Vedlegg 21** E-post fra R1 til EP1 24. april 2014.
- Vedlegg 22** E-post fra EP1 til de fem medlemsbedriftene 24. april 2014.
- Vedlegg 23** E-post fra H1 til EP1 24. april 2014.
- Vedlegg 24** E-post fra EP1 til de fem medlemsbedriftene 28. april 2014.
- Vedlegg 25** E-post fra H1 til EP1 28. april 2014.
- Vedlegg 26** Forklaringsopptak med D1 10. februar 2015.
- Vedlegg 27** Forklaringsopptak med H1 9. februar 2015.
- Vedlegg 28** Referat fra ekstraordinært regionmøte 4. april 2014.
- Vedlegg 29** E-post fra A1 til EP1 28. april 2014.
- Vedlegg 30** E-post fra L1 til EP1 28. april 2014.
- Vedlegg 31** E-postkorrespondanse mellom E1 og EP1 28. april 2014.
- Vedlegg 32** E-post fra EP1 til de fem medlemsbedriftene 28. april 2014, vedlagt prissammenstillingen.
- Vedlegg 33** Forklaringsopptak med E1 9. februar 2015.
- Vedlegg 34** Forklaringsopptak med E2 9. februar 2015.
- Vedlegg 35** Forklaringsopptak med L1 4. mars 2015.
- Vedlegg 36** Utdrag fra EP1 sin notatblokk.
- Vedlegg 37** E-post fra EP1 etter telefonmøtet 28. april 2014.
- Vedlegg 38** E-post fra EP1 til de fem medlemsbedriftene 29. april 2014.
- Vedlegg 39** E-post fra [REDACTED] til EP1 29. april 2014 med tilbudsbrev fra Røa Elektriske AS.
- Vedlegg 40** E-post fra R1 til EP1 29. april 2014.
- Vedlegg 41** E-post fra A1 til EP1 29. april 2014.
- Vedlegg 42** Tilbudsbrev vedlagt e-post fra A1 til EP1 29. april 2014.
- Vedlegg 43** E-post med prisskjema fra A1 til EP1 29. april 2014.
- Vedlegg 44** E-post fra E1 til EP1 28. april 2014.
- Vedlegg 45** E-postkorrespondanse mellom E1 og EP1 29. april 2014.
- Vedlegg 46** Tilbudsbrev vedlagt e-post fra H1 til EP1 29. april 2014.
- Vedlegg 47** E-poster fra H1 til EP1 29. april 2014.
- Vedlegg 48** E-post fra L1 til EP1 29. april 2014.

- Vedlegg 49** Følgebrev vedlagt tilbudene til Undervisningsbygg skrevet av EP1 29. april 2014.
- Vedlegg 50** Tilbud fra Lysteknikk til Undervisningsbygg 29. april 2014.
- Vedlegg 51** Tilbud fra ENS til Undervisningsbygg 29. april 2014.
- Vedlegg 52** Tilbud fra Arkel til Undervisningsbygg 29. april 2014.
- Vedlegg 53** Tilbud fra Hoel Elektro til Undervisningsbygg 29. april 2014.
- Vedlegg 54** Tilbud fra Røa til Undervisningsbygg 29. april 2014.
- Vedlegg 55** Forklaringsopptak med Julie Wangenstein Lien 19. mars 2015.
- Vedlegg 56** Brev fra Undervisningsbygg til El Proffen/EPC ved Advokatfirmaet Thommessen AS, med kopi til Lysteknikk ved Advokatfirmaet Grette DA, 14. august 2014
- Vedlegg 57** Tilbud fra ENS til Undervisningsbygg 2. mai 2014.
- Vedlegg 58** Forklaringsopptak med L2 4. mars 2015.
- Vedlegg 59** E-post fra L2 til L1, [REDACTED] og [REDACTED] (alle i Lysteknikk) 1. april 2014.
- Vedlegg 60** Forklaringsopptak med Thomas Ruud Kleppe 19. mars 2015.
- Vedlegg 61** Forklaringsopptak med L1 25. juni 2014.
- Vedlegg 62** Innkalling til møte 29. april 2014 fra L1 til L2, [REDACTED] og [REDACTED]
- Vedlegg 63** Tilbudet som Lysteknikk sendte til Undervisningsbygg 30. april 2014.
- Vedlegg 64** Presentasjon El Proffen.
- Vedlegg 65** Forklaringsopptak med EP2 9. februar 2015.
- Vedlegg 66** Internt notat som gjengir informasjon gitt av EP2 under bevissikring 26. juni 2014.
- Vedlegg 67** Brev fra EP2 til alle medlemsbedriftene etter bevissikring.
- Vedlegg 68** E-post fra EP1 til alle medlemsbedriftene i El Proffen 22. november 2013.
- Vedlegg 69** Notat fra EP1 til styremøte i El Proffen datert 12. juni 2014.
- Vedlegg 70** Følgebrev skrevet av EP1 datert 14. oktober 2013.
- Vedlegg 71** E-post fra EP1 til flere medlemsbedrifter 11. november 2013.
- Vedlegg 72** Kontrakt mellom [REDACTED] og EPC signert [REDACTED] 2014.
- Vedlegg 73** Tilbudsbrev til [REDACTED] signert EP1 [REDACTED] 2014.
- Vedlegg 74** Presentasjon av "*Landsdekkende avtaler*" funnet på EP1 sin datamaskin.
- Vedlegg 75** EPC sitt tilbud til [REDACTED] i anbudskonkurranse i [REDACTED] 2014
- Vedlegg 76** EPC sitt tilbud til [REDACTED] i anbudskonkurranse i [REDACTED] 2014
- Vedlegg 77** E-poster fra Julie Wangenstein Lien til Konkurransetilsynet 29. januar 2016.

Mottaker
Offentlighet

Postadresse

Poststed

Kontakt/e-post

Kopi til: